



T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

CHANTAL MOUFFE VE LİBERAL SİYASET TEORİSİNİN DEMOKRATİK ELEŞTİRİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ebuzer KARAASLAN

BURSA - 2015



T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

CHANTAL MOUFFE VE LİBERAL SİYASET TEORİSİNİN DEMOKRATİK ELEŞTİRİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ebuzer KARAASLAN

Danışman:
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY

BURSA - 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kamu Yönetimi Anabilim/Anasanat Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda 701215002 numaralı Ebuzer KARAASLAN'ın hazırladığı "Chantal Mouffe ve Liberal Siyaset Teorisinin Demokratik Eleştirisi" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 10/11/2015 günü 14.00 – 15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY

Uludağ Üniversitesi



Üye

Doç. Dr. Bünyamin BEZCİ

Sakarya Üniversitesi



Üye

Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP

Uludağ Üniversitesi



...../...../ 20.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	3
ÖZET	4
ABSTRACT	5
GİRİŞ.....	6

I. BÖLÜM

LIBERAL DEMOKRASİNİN ELEŞTİRİSİ

1.1. Liberalizmin Eleştirisi	10
1.1.1. Liberal Siyaset'in Eleştirisi	11
1.1.2. Liberalizm'de Kimlik	16
1.2. Liberal Demokrasinin Krizi.....	18
2.1.1. Tarihsel Süreç.....	19
1.2.2. Liberal Demokrasiye İlişkin Sorunlar	21
1.3. Liberalizm İle Demokrasi'nin Eklemlenmesi.....	24
1.3.1. Demokratik Paradoks	27
1.3.2. Liberal Demokraside Parlamento	34
1.4. Müzakereci Demokrasi.....	38
1.4.2. Müzakereci Model.....	39
1.4.3. Müzakereci Demokrasinin Eleştirisi	46

II. BÖLÜM

AGONİSTİK DEMOKRASİ ALTERNATİFİ

2.1. Post Marksizm.....	57
2.1.1. Söylem Alanı	58
2.1.2. İktidar ve Hegemonya	61
2.1.3. Toplumsal Antagonizma ve Agonizm.....	68
2.1.4. Evrensel ve Tikel.....	71
2.1.5. Özne ve Kimlik	74

2.2. Agonistik Demokrasi.....	79
2.2.1. Agonistik Demokrasinin Temelleri	79
2.2.2. Agonistik Demokrasi’de Siyaset	83
2.2.3. Agonistik Demokraside Çoğulculuğun Sınırları	90
2.2.4. Yeni Demokratik Mücadeleler	92

III. BÖLÜM

AGONİSTİK DEMOKRASİNİN ELEŞTİRİSİ

3.1. Liberal ve Radikal Demokrasi Arasındaki Geçişler	96
3.2. Post Modern Bağlam	106
3.3. Post-Marksist Siyasetin Eleştirisi	113
3.4. Tarihsellik Sorunu	116
3.5. Toplumsal/Siyasal Şiddet Sorunu.....	119
3.6. Toplumsal Düzen ve Uyum Sorunu	123
3.7. Agonistik Demokrasi’nin Eleştirisi Sorunu.....	129
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	136

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

yy. : Yüzyıl

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Ebuzer KARAASLAN

Üniversite : Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Üniversitesi

Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi

Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı :

Mezuniyet Tarihi : / / 20.....

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY

CHANTAL MOUFFE ve LIBERAL SİYASET TEORİSİNİN DEMOKRATİK ELEŞTİRİSİ

Bu çalışma temelde Chantal Mouffe'un bakış açısıyla siyasal liberalizmin eleştirisi ve söz konusu eleştiri üzerinden liberal demokrasinin krizine yönelik çözüm önerilerini kapsamaktadır. Mouffe, liberalizmin aydınlanma düşüncesine dayanan rasyonalist ve evrenselci temellerinin siyasalın antagonistik karakterini açıklamakta yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Bunun yanı sıra liberalizmin özgürlükçü karakteri ile demokrasinin eşitlikçi ve halk egemenliğini öngören idealleri arasında da bir paradoks bulunduğu görüşündedir. Söz konusu tespitlerden hareketle Mouffe, liberal demokrasiye ve onun müzakereci modeline içkin sorunların nasıl giderileceğine ilişkin agonistik demokrasi adını verdiği yeni bir model ortaya koymaktadır. Çalışmada, liberal demokrasinin krizinin nedenleri konusunda Mouffe'un ortaya koyduğu tespitler kabul edilmekle birlikte, söz konusu krizin aşılması adına ortaya koyduğu agonistik demokrasi perspektifinin zayıf yönleri üzerinden liberal demokrasinin daha da güçlendirilmesi gerektiği savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Chantal Mouffe, Liberal Demokrasi, Müzakereci Demokrasi, Agonistik Demokrasi, Siyaset, Siyasal, Antagonizma, Agonizm

ABSTRACT

Name and Surname : Ebuzer KARAASLAN

University : Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : Public Administration

Branch : Political and Social Sciences

Degree Awarded : Master

Page Number :

Degree Date : / / 20.....

Supervisor : Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY

CHANTAL MOUFFE AND DEMOCRATIC CRITICISM OF LIBERAL POLITICAL THEORY

This work fundamentally contains the criticism of political liberalism from the viewpoint of Chantal Mouffe and solution proposals for liberal democracy's crisis from the point of criticism in question. Mouffe claims that rationalist and universal fundamentals, based on enlightenment idea of liberalism is incapable of explaining "political"s antagonist character. On the other hand, she considers that a paradox also exists between liberal character of liberalism and ideals of democracy which is egalitarian and foreseeing public sovereignty. From the designations in question Mouffe sets forth a new model he called agonistic democracy to solve the questions of liberal democracy and its deliberative model. In this study, although designations put forward by Mouffe, concerning the causes of liberal democracy's crisis are admitted, it is advocated that liberal democracy should be more strengthened from the weak points of agonistic democracy perspective she asserted to overcome the crisis.

Key Words: *Chantal Mouffe, Liberal Democracy, Deliberative Democracy, Agonistic Democracy, Politics, Political, Antagonism, Agonism*

GİRİŞ

Bugün demokrasi tarihte benzeri olmayan küresel bir popülerliğe erişmiş durumda, ancak kavramsal olarak hiç bu kadar muğlak, isim olarak da bu kadar içi boş olmamıştı.¹

Bu çalışmada ilk olarak liberal teorinin Mouffecü perspektif üzerinden eleştirisi bağlamında birbiri içine geçmiş iki soru/soruna cevap aranmaya çalışılmaktadır. İlki, liberal teorinin siyasetin imkânlarını ortadan kaldırıp kaldırmadığı sorusudur. Mouffe için söz konusu soru, siyasetin doğası ile liberal ideolojinin temel varsayımları arasındaki ilişki üzerinden anlaşılabilir. Liberal felsefenin dayandığı aydınlanmacı rasyonalizm, siyaseti Kantçı rasyonalist evrensel doğrular üzerinden uyum ve mutabakat alanı olarak görmektedir. Öte taraftan liberal bireycilik, siyasal kimliklerin kolektif doğasını da yadsımaktadır. Bu nedenle Mouffe'a göre liberal teori özel alana ilişkin savunduğu farklılık ve çoğulculuğu siyasal alana ilişkin olarak öngörmez. Ancak Mouffe, Schmitt'ten aldığı ilhamla siyasetin kalbinde çatışma bulunduğunu, siyaseti olanaklı kılanın biz/onlar ikililiği üzerinden gerçekleşen uzlaşmaz karşıtlıklar olduğunu ortaya koyar. Bu anlamda liberal teori siyaseti imkânsız mı kılmaktadır? İlk soru/sorun cevaplanmaya çalışılırken kendi içinde ikinci soru/sorunu gündeme getirir. O da liberal teorinin demokrasiyi olanaksız kılıp kılmadığı sorusu/sorunudur.

Liberalizm eğer siyasal olanın bağrında bulunan söz konusu uzlaşmaz çelişkileri yok sayıyor ve üzerini örtüyorsa bu aynı zamanda toplum içindeki farklı grupların demokratik bir zeminde taleplerini ortaya koymalarının imkânlarını da tehlikeye atabilecektir. Bu nedenle Mouffe'a göre liberal teori içinden çıkan liberal demokrasinin demokratikliğini sorgulamamız gerekmektedir. İşte Mouffe bu perspektif üzerinden liberalizmi, liberal demokrasiyi ve liberal demokrasinin Habermasçı revizyonu olan müzakereci demokrasiyi radikal demokratik bir sorgulamaya tabi tutar. Bu sorgulama ve eleştiriler üzerinden agonistik demokrasi modelini liberal demokrasinin derinleştirilmesi adına bir teklif olarak ortaya koyar.

¹ Wendy Brown, "Artık Hepimiz Demokratız...", *Demokrasi Ne Alemde?*, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 51.

“*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*” adlı eserlerin yayımlanmasıyla birlikte ortaya koyduğu post-Marksist yaklaşım üzerinden liberal demokrasiye yelpazenin solundan bir çözüm önerisi getiren Mouffe, bu anlamda liberalizmin yanı sıra Marksist ideolojiyi de radikal bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Bu çerçevede Mouffe, geliştirdiği agonistik demokrasi modelini çok daha geniş bir kesimin (liberal ve marksist çevreler) değerlendirmesine sunmaktadır. Agonistik demokrasi modeli, liberal demokrasinin krizine gerçekçi bir çözüm olabilir mi? Söz konusu soru, agonistik demokrasiye yönelik liberal ve Marksist eleştiriler bağlamında önem kazanmaktadır.

Bu çalışma temelde; “*Liberal Demokrasinin Eleştirisi*”, “*Agonistik Demokrasi Alternatifi*” ve “*Agonistik Demokrasinin Eleştirisi*” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde liberal demokrasinin krizinden hareketle Mouffe’un liberalizme, liberal demokrasiye ve liberal demokrasinin Habermasçı revizyonu olarak anılan müzakereci demokrasiye yönelik genel eleştirileri ortaya koymaya çalışılacaktır. Liberal demokrasilerin, liberalizm ve demokrasinin birbiriyle eklemelenmesinden oluşan bir siyasal hafızaya sahip olması, söz konusu bütünlük içinde her iki geleneğe de eşit ölçüde yer verildiği anlamına gelmez. Gerçekte günümüz liberal demokrasilerinin mantığı ve işleyişinde baskın unsur liberalizmdir. Liberalizmin aydınlanmacı düşünceye dayanan rasyonalist ve evrenselci karakterinin toplumsal antagonizmaları yadsıyarak liberal demokrasi çatısı altında siyaset yapmanın ve demokrasi kültürünü geliştirmenin imkânlarını tehlikeye attığını savunan Mouffe’a göre söz konusu tehdit en genel şekliyle liberal demokrasinin krizini ifade eder.

Mouffe’a göre liberal demokrasi krizinin en temel nedeni, liberalizmin aydınlanmacı boyutunun, demokrasi ve siyasetin toplum içindeki anlamına ilişkin genel yanılgısıdır. Siyaseti rasyonalite ve evrensellik; demokrasiyi de uyum ve mutabakat üzerinden algılayan klasik liberal anlayış, siyasetin çatışmacı karakterini ve demokrasinin paradokslarını anlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu anlamda ikinci bölümde değinilecek olan post-Marksist siyaset ve agonistik demokrasi modeli, liberal demokrasinin siyaset ve demokrasi krizine yönelik bir çözüm önerisidir. Agonistik demokrasinin temel stratejisi ise genel anlamda liberal demokrasiyi özelde ise siyasal liberalizmi aydınlanmacı düşüncenin rasyonalist ve evrenselci bakış açısından kurtararak geliştirmek ve derinleştirmektir.

Post-Marksist siyaset ve agonistik modelin, liberal demokrasiye yönelik tespit ve eleştirileri bir yana bırakıldığında, söz konusu yaklaşımın gerçekçi bir çözüm sunup sunmadığı tartışmalı bir konudur. Kuşkusuz hiçbir perspektif, kusur ve eleştiriden muaf değildir. Bu noktada Mouffe'un alternatif modeline yönelik eleştiriler önem kazanmaktadır. Bu nedenle son bölümde liberal demokrasinin radikal demokratik bir çerçevede derinleştirilmesi adına Mouffe'un önerdiği agonistik demokrasi modeline ilişkin çeşitli eleştiriler ortaya koymaya çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

LİBERAL DEMOKRASİNİN ELEŞTİRİSİ

1.1. Liberalizmin Eleştirisi

Mouffe'un liberal demokrasiye yönelik eleştirisi, kaynağını büyük ölçüde liberalizm eleştirisinden alır. Ona göre liberalizmin aydınlanma felsefesine dayanan temelleri ile siyaset ve demokrasi arasında güçlü gerilimler bulunmaktadır. Bu anlamda, aydınlanma düşüncesine hâkim olan “rasyonalizm”, “bireycilik”, “evrensellik”, “tarafsızlık” gibi ilkeleri benimseyen “siyasal liberalizm”in² teorik yaklaşımında siyaset ve kimliğe ilişkin birtakım problemlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

“Siyasal”ın³ karmaşık ve çelişkilerle dolu bir doğasının bulunduğunu savunan Mouffe'a göre liberal teori siyasalın söz konusu çatışmacı doğasını görmezden gelir. Liberalizm, siyaseti rasyonel ve evrensel ilkeler üzerinden bir uyum ve mutabakat sorunu olarak görür. Bu nedenle ona göre liberalizm, uyum ve mutabakat alanı olarak dizayn etmeye çalıştığı siyasetin karşıtlıklar üzerinden anlaşılması gereken doğasını hiçe saymaktadır. Liberal demokrasi bu yönüyle farklı görüş ve düşüncelere sahip grup ve kimliklerin varlığını siyaseten yadsır.⁴

Liberal demokrasinin meşruiyet krizini demokratik bir perspektif üzerinden ele alan Mouffe, söz konusu yaklaşımın siyasal ve toplumsal anlamda tehlikeli sonuçlara gebe olduğunu vurgular. Liberal teorinin söz konusu yaklaşımında herhangi bir değişikliğe gitmemesi halinde liberal demokrasinin içinde bulunduğu demokrasi krizini aşamayacağı, aynı zamanda aşırı sağın ve terörizmin yükselişine de kapı araladığını savunur.⁵ Ona göre, siyasal olanın çatışmacı yönünün yadsınması onun bir intikam duygusuyla geri gelişine engel değildir. Bu nedenle herhangi bir toplumsal yaşayış içinde söz konusu klasik liberal yaklaşımın hâkim kılınması demokratik düzenin tehlikeye girmesine neden olur.⁶

² Mouffe, teorik çerçevesine liberalizmin iktisadi boyutunu dahil etmez. Onun ilgilendiği “siyasal liberalizm”dir. Mouffe, ‘*siyasal liberalizm*’in aydınlanmaya dayanan yönünün siyasete yönelik temel bir tehlike içerdiğini savunur. Aydınlanmacı düşüncenin “kendini savunma” ve “kendini yerleştirme” mantıklarının detaylı görünümü için bkz. Hans Blumenberg, *The Legitimacy of Modern Age*, The MIT Press, Boston, 1985.

³ İlerleyen sayfalarda da açıklanacağı üzere Mouffe, “*siyaset*” ve “*siyasal*” kavramları arasında temel bir ayırımı gider. Siyasal kavramıyla bütün insan topluluklarına içkin ve çok çeşitli şekiller alabilen, toplumsal ilişkilerin derinliğinde açığa çıkan çatışma yönüne vurgu yaparken, siyasetle ise, yerleşik bir düzen kuran ve siyasal olan tarafından daima etkilenen, birbiriyle çatışma halinde bulunan bireylerin bir arada yaşamasına olanak sağlayan söylem, eylem ve kurumlardan oluşan düzenleyici yapıları tanımlar.

⁴ Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, Çev. Fahri Bakırcı-Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara, 2010, s. 209.

⁵ Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 83, 91.

⁶ Murat İnce, *Çağdaş Siyaset Felsefesinde Agonistik Politika*, Atf Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 63.

1.1.1. Liberal Siyaset'in Eleştirisi

Liberal teoriye göre siyasal alan çatışma değil, bir uyum ve mutabakat alanıdır. Söz konusu uyum ve mutabakat, hem siyasal alana hâkim ilkelerde, hem de bu ilkelerin siyasal tartışmaların sonuçlarını belirleyeceğine dair mutabakattan oluşur.⁷

Liberalizm, Kantçı rasyonalite ve evrenselcilik gibi kavramlar üzerinden ortak yaşamı düzenleyen kuralların temel ilkelerinin olduğunu, bu temel ilkelerin de evrenselliği ve tarafsızlığını savunur. Siyasal alan söz konusu ilkeler üzerine kurulur ve bu evrensel ilkelere her rasyonel birey uyum göstermek durumundadır. İlkeler evrensel, bireyler de rasyonel olduklarından siyasal tartışmaların nihai çözümü kuşkuyla yer bırakmayan bir kolaylıkla gerçekleşecektir.⁸ Burada liberalizmin aydınlanmacı rasyonalizme bakan yüzü ortaya çıkar. Aydınlanmacı rasyonalizm bir yönüyle bireye, onun aklına ve kararlarına duyulan sonsuz güvenin bir açılımıdır.

Evrenselci yaklaşım üzerinden liberal ideoloji, kendi içinde bulundurduğu yanlı değerleri birer tarafsız ilke olarak ortaya koyar ve ayrıca siyaset yapmanın imkânlarını bu ilkeler üzerinde mutabık olmaya endeksler. Liberalizme göre bu “evrensel”⁹ ilkeler olmadan siyasal alana dair bir girişimde bulunmak imkansızdır, zira söz konusu liberal ilkeler siyasetin kurucu unsurudur ve ilkeler olmadan siyasal alanın kendisi bir kaos ve çatışma ortamından farksızdır. Bu nedenle, liberal ilkeler siyasetin standardını, zeminini, kurallarını ve sonuçlarını önceden belirlemektedir ve bu belirlenim bir uyum ve mutabakat üzerinden gerçekleşmektedir.¹⁰

⁷ Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram vd., 4. Baskı, Adres Yayınları, İstanbul, 2012, s. 48.

⁸ Norman P. Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, Çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s. 44-57, 199-208; Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s. 220, 221, 234, 235.

⁹ Mouffe, evrensellik fikrine köktenci bir itirazda bulunmaz. Onun karşı çıktığı evrensellik, liberalizmin savunduğu türden bir rasyonel evrensellik fikridir. Bkz. Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 22.

¹⁰ Armağan Öztürk, “İki Liberalizm Teorisi ya da Liberalizmin Bölen Metodolojik-İdeolojik Ayraçlar Üzerine Bir Soruşturma” **Yeni Sağ Yeni Sol**, Derleyen: Armağan Öztürk, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s. 301, 314, 315, 330; Halis Çetin, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 80, 91, 94.

Mouffe'a göre liberalizmin en başarılı eleştirisini yapanların başında Alman siyaset bilimci Carl Schmitt¹¹ gelmektedir. Schmitt'e göre liberalizm, saf ve katı haliyle özgün bir "siyasal" kavramının oluşmasına engeldir. Liberal bireycilik kavrayışı, bireyi her şeyin başı ve sonu olarak kabul eder. Her tutarlı bireycilik fikri de, siyasal olanı zorunlu bir biçimde dışlamak durumundadır. Schmitt'e göre, liberal bir ekonomi ya da eğitim politikası bulunabilir ancak liberal bir siyasetten kesinlikle söz edilemez. Olsa olsa liberal siyasetin eleştirisinden söz edilebilir. Oysa Schmitt'e göre siyaset, dost ve düşman arasındaki ilişkilere odaklanır. Siyaset, onlar kategorisine karşı olan biz'in yaratılmasıyla ilgili bir alandır.¹²

Schmitt'e göre siyaset, 'yalnızca bu güne değin var olmuş dost ve düşman kategorilerinin oluşma olasılığı bağlamında, bu olasılığın ahlak, estetik ve iktisat için ima ettiği taraflara bakılmaksızın' anlaşılabilir. Schmitt'e göre liberalizmin siyaseti evcilleştirme politikası kaçınılmaz bir biçimde başarısızlığa mahkûmdur. Zira siyaset, saklı gücü ve büyük potansiyeli sayesinde dağınmış bulunan insan topluluklarını dost ve düşman kategorilerine ayırarak gruplandırmaya muktedir bir alanı temsil eder.¹³

"Siyasal kavramının tanımı, ancak özgül siyasal kategorilerin keşfi ve saptanmasıyla mümkündür. Siyasal eylem ve saikleri açıklamakta kullanılacak özgül siyasal ayırım, dost düşman ayırımıdır. Dost düşman ayırımı salt kavramsal bir ölçüt sunar; nihai bir tanım olmadığı gibi, içeriğe ilişkin de bir şey söylemez. Sözü edilen ayırım başka ölçütlere dayandırılmadıkça siyasal kavramı açısından diğer karşılıklardaki görece bağımsız ölçütlere karşılık gelir: Ahlakta iyi ve kötü; estetikte güzel ve çirkin, vs. Dost ve düşman ayırımı her koşulda, yeni ve bağımsız bir inceleme alanı anlamında olmasa dahi, diğer karşılıkların birine ya da birden fazlasına dayanmaması ya da onlardan kaynaklanmaması anlamında özerktir."¹⁴

Schmitt'e göre, dost ve düşman kategorileri yerinden edilirse ortada siyasal hayat diye bir şey kalmaz. Siyasal varoluşu gerçekleşmiş hiçbir topluluk, herhangi bir yeminli

¹¹ Carl Schmitt(1888-1985), sağ-muhafazakâr düşünceye sahip bir siyaset bilimi ve hukuk teorisyeni olarak liberalizme, onun birey, toplum, siyaset, evrensellik, rasyonalite, gibi kavramlara yüklediği anlamları eleştirir.

¹² Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 165, 166.

¹³ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 184.

¹⁴ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, Çev. Ece Göztepe, 2. Baskı, Metis Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 57.

mukavele imzalamak suretiyle siyasal kaderine içkin olan dost-düşman kategorik ayırımından kaçamaz.¹⁵

Mouffe, Schmitt'ten hareketle siyaset ve siyasal olanın arasına bir fark koyar. Ona göre “*siyaset*”, insan topluluklarının birlikte yaşamalarını sağlayan, pratikler ve kurumlar üzerinden kendini gösteren düzenin adıdır. “*Siyasal*” ise bağrında uzlaşmaz çelişkiler barındıran, insan topluluklarının kurucu ve ayırt edici vasfı olarak “*biz*” ve “*onlar*” üzerinden kendini gerçekleştiren sonu gelmeyen belirsiz mücadele biçimleri olarak anlaşılmalıdır. Mouffe bu tespit ve temel üzerinden liberalizmi ve onun siyasal teorisini eleştirir. Mouffe’a göre liberalizmin evrenselciliği, aydınlanmacı rasyonalizmi ve tarafsızlığı siyasetin kalbinde bulunan “*antagonizma*”nın¹⁶ üzerini örter ve siyasal alana dair farklılık ve çoğulculuğa izin vermez.¹⁷

Siyaset ve siyasal olan arasındaki ayırma böylece dikkat çeken Mouffe, siyasal kavramıyla bütün insan topluluklarına içkin ve çok çeşitli şekiller alabilen, toplumsal ilişkilerin derinliğinde açığa çıkan antagonizma yönüne vurgu yapar. Diğer taraftan siyaset ise, yerleşik bir düzen kuran ve siyasal olan tarafından daima etkilenen, birbiriyle çatışma halinde bulunan bireylerin bir arada yaşamasına olanak sağlayan söylem, eylem ve kurumlardan oluşan düzenleyici yapının adıdır. Siyasal olanın söz konusu boyutunu kabul edildiğinde ve özel olarak siyasette düşmanlığın dönüştürülmesi ve bireyler arası ilişkilerde mevcut antagonizmaların “*agonizm*”e tahvil edilebileceği anlaşıldığında demokratik siyasetin ve çoğulcu toplum düzeninin kurucu unsurları kabul görmüş demektir. Mouffe’a göre, dışlama olmaksızın rasyonel bir mutabakata nasıl varılabileceğine dair bir tartışma gerçekleştirerek demokratik toplum ve siyasetin imkânları genişletilip derinleştirilemez. Bu anlamda siyaset, antagonizma ve farklılık bağlamında siyasal birliğin kuruluşunu amaçlar. Her koşulda “*onlar*” kategorisinin belirlenmesi “*biz*”in kuruluşu ile yakından ilişkilidir. Demokratik siyasal düzenin ana gayesi “*biz-onlar*” geriliminin üstesinden

¹⁵ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, a.g.e., s. 81.

¹⁶ Antagonizma, her türlü toplumsal çelişkilerin kendisini ifade ettiği bir bölünme durumudur. Mouffe’a göre antagonizma evrensel bir güçtür. Antagonizma toplumun kurucu dinamiğidir. Yok edilemez, silinemez, toplumsalın bağrından sökülemez. Mouffe’a göre demokratik siyasetin ana gayesi toplumsal antagonizmaları agonizme diğer bir deyişle barışçıl siyasal mücadeleye dönüştürmektir. Bkz. Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 33, 34, 111, 112.

¹⁷ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 16, 18.

gelmek olamaz, ana gaye biz/onlar zıtlığının demokratik ve çoğulcu bir toplumsal yaşayışta nasıl mümkün olabileceğini düşündürmektir.¹⁸

Mouffe'a göre, Schmitt'in liberalizmin siyasal boyutuna yönelik eleştirilerini bir yere kadar onaylamak durumundayız, fakat bununla birlikte liberal düşüncenin demokratik devrime, modernitenin tamamlanmamış doğasına, çoğulculuk fikrine yönelik katkılarını da göz ardı edemeyiz. Bu nedenle liberal teoriyi, özellikle de siyasal liberalizmi demokrasi ile birlikte yeniden yorumlarken onu rasyonalizm ve bireycilik kısılcığında kurtarmak durumundayız. Bu sayede liberal düşüncüyü etik çoğulcu ilkeler üzerinden yeniden düşünürken, liberal demokrasinin de varlık imkânlarını genişletmiş oluruz.¹⁹

Mouffe'a göre aydınlanmanın epistemolojik boyutu olan rasyonellik ve evrenselciliği eleştirmek, onun demokratik devrime dair siyasal iddiasından vazgeçmek anlamına gelmemektedir. Aydınlanmacı rasyonaliteyi eleştirmek modern demokratik projeye yönelik bir tehdit anlamına gelmez. Aksine aydınlanmacı ruhun söz konusu boyutunu eleştirmek, demokratik toplum idealinin gerçek dünyada genişletilmesi, geliştirilmesi ve derinleştirilmesi adına önemli bir fırsattır. Liberal demokrasinin geleceğini tehdit eden husus, rasyonalist yaklaşımın kendisidir. Zira söz konusu yaklaşım siyasetin doğasına karşı kördür ve siyasetin alanında tutkuların oynadığı merkezi rolü görmezden gelir.²⁰

Mouffe'a göre tarafsızlık ilkesi liberalizmin, siyasalın bağrında olan antagonizmayı yadsımasının bir diğer nedeni durumundadır. Tarafsızlık ilkesi doğrultusunda hareket eden liberal devlet, toplum içindeki tüm inanç, etnik, siyasi gruplara eşit mesafede olduğunu belirtir ve bu gruplarla ilişkilerinde bir çeşit körlük uygular. Öte taraftan, tarafsızlık ilkesi, liberalizmin geleneksel olarak savunduğu "özel alan-kamusal/siyasal alan" ayırımına vurgu yapar. Buna göre özel alan bireysel çıkarların takip edildiği alandır ve devlet bu alana müdahalede bulunmaz, yalnızca liberal ilkelerin işletilip işletilmediğini denetlemek durumundadır. Kamusal/siyasal alan ise içeriğinde toplumun genelini ilgilendiren kararları pratiği ve temsiliyeti barındırmaktadır. Mouffe'a göre liberal gelenek, özel alanı siyasetin müzakere ve karar alanının dışına çıkarmıştır. Bu nedenle siyasalın kurucu karşıtlıklarını

¹⁸ Gökhan Demir, *Postmarksizm ve Radikal Demokrasi*, Patika Kitap, İstanbul, 2014, s. 189.

¹⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 184, 186.

²⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 68.

içinde barındıran aile, din, felsefi görüş, ideoloji vb. alanlar siyasetin varlık alanından dışlanarak siyasetin içi boşaltılmış ve siyazetsiz bir siyaset yapısını ortaya çıkarmıştır.²¹

Mouffe'a göre liberal teori, kendi varsayımsal ilkelerini genel geçer tarafsız ilkeler olarak göstererek siyasetin standartlarını belirlemeye ve siyasal teorisinin meşruiyetini sağlamaya çalışmaktadır. Liberal teori ayrıca söz konusu standartların ortak aklın ürünü olan bir mutabakat zemininden gücünü aldığını, böylece evrensel bir hakikati yansıttığını belirtir. Oysa Mouffe'a göre bu analiz tamamen varsayımsaldır ve siyasal gerçeklikle arasında güçlü ya da zayıf herhangi bir bağı yoktur. Yine Schmitt'ten hareketle her mutabakatın dışlayıcı edimlere dayalı olduğunu belirten Mouffe, herkesi içeren rasyonel bir mutabakatın olanaksız olduğunu savunur. Mouffe'a göre liberalizm antagonizmayı kesin ve zorunlu bir biçimde yadsımak zorundadır çünkü antagonizma tam olarak karar verilemez bir alanda karar verme zorunluluğu anlamına geldiğinden kaçınılmaz karar anını, siyasal topluluğun kendi kaderini belirlerken önelediği duyguları öne çıkararak her rasyonel mutabakatın sahip olduğu sınırı ifşa eder.²²

Mouffe, liberal teorinin ana temalarından aydınlanmacı rasyonalizmi ve evrenselciliği eleştirirken liberal teoriye dair toptancı bir reddiye yazmaktan özenle kaçınır. Mouffe, bununla birlikte liberal teorinin temel hak ve hürriyetler bağlamında özgürlükçü güçlü bir yanının da olduğunu vurgular. Ancak ona göre siyasetin doğasının uyum olduğu ve aklın yol göstericiliği üzerinden evrensel bir mutabakata dayandığına dair varsayım, siyasal liberalizmin siyasete dair ufkunu hayret verici bir şekilde daraltmaktadır. Bu nedenle Mouffe liberalizmi parçalarına ayırmayı ve siyasal liberalizmi aydınlanmacı bağlarından kurtararak onu uygun argümanlarla eklememeyi teklif etmektedir.²³

Mouffe'a göre her ne kadar bazı liberaller, siyasal ve ekonomik liberalizmin birbirinin varlığını zorunlu kıldığını iddia etseler de, liberalizmin değişik formları arasında çok sayıda eklemleme yer alabilir. Zira siyasal liberalizmin kabulü, bizleri bireycilik, ekonomik liberalizm ya da evrenselcilik ve rasyonalizm savunusuna girişmeye zorlamaz. Bu nedenle Mouffe'a göre liberal demokrasinin temellerini güçlü bir biçimde yeniden inşa

²¹ Mehmet Kanatlı, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt: I Sayı: II, Temmuz 2014, s. 119, 120.

²² Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 19.

²³ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 72, 73, 74; Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., 96-103.

edebilmek için liberal teorinin aydınlanmacı rasyonalist eğilimlerden kurtulması ve siyasal alanın doğasının çatışma olduğuna dair gerçeği kabul etmesi gerekmektedir.²⁴

1.1.2. Liberalizm’de Kimlik

Liberalizme göre birey, toplumun temel birimidir ve toplumun anlaşılması birey üzerine doğru düşünmekle mümkün olur. Bu anlamda liberalizmin bireycilik anlayışı, bireyin varoluşsal ve teorik olarak toplumu öncelemesi iddiasına dayanır. Liberalizmde ilkesel düzlemde birey, toplumdaki bağımsız olarak kavranabilir ve tanımlanabilir. Bu düşünce liberal teorinin merkezinde bulunur ve onun siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel, hukuki, etik, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik bütün yönlerini şekillendirir. Mouffe’a göre liberal teori bireyi yalnız, içinde bulunduğu çevreden kopuk, minimalist bir yaklaşımla ele alır. Liberalizm; bireyi, toplum ve doğadan soyutlar, tek başına kendine yetebilen bir varlık olarak belirler.²⁵

Mouffe, günümüz liberal demokrasilerinin karşı karşıya kaldığı birçok problemin arka planında bireylerin tüketicilere dönüştürülmesinin bulunduğunu iddia eder. Liberal teorisyenler, bireyi topluma öncelerken onu, doğuştan gelen haklarla donatır, kimliğini ve varlık gayesini de faydasını maksimize etmeye çalışan rasyonel varlık olarak sabitler. Söz konusu birey, toplumsal ve iktidar ilişkilerden türeyen dil, kültür, duygu vb. tüm unsurlardan soyutlanmış bir bireydir.²⁶

Mouffe’a göre liberalizm, sahip olduğu bireyci anlayış nedeniyle siyasal/toplumsal kimliklerin kolektif doğasını yadsır. Bu anlamda liberalizm, her türlü bağlamdan kopuk “atomize” ve “soyut” bireyi kendi teorisinin merkezine yerleştirmektedir. Toplum ve devlet, bireyin özgürlüğüne yönelik en büyük iki tehdit olduğundan liberalizm toplum söz konusu olduğunda bireyciliği, devlet söz konusu olduğunda ise tarafsızlığı güçlü bir sesle vurgular.²⁷ Ancak Mouffe’a göre birey, içine doğduğu çevreyle ilişkisel bir bağ kurarak

²⁴Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 69.

²⁵ Demir, a.g.e., s. 197, 198.

²⁶ Chantal Mouffe, “Yapıbozum, Pragmatizm ve Demokrasinin Siyaseti”, *Yapıbozum ve Pragmatizm*, Çeviren: Tuncay Birkan, Derleyen: Chantal Mouffe, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 17; Mouffe, a.g.e., *Siyasetin Dönüşü*, s. 166, 167; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 100.

²⁷ Fatmagül Berktaş, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji” *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. Birsen Örs, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49-55.

kendi özgün kimliğini oluşturur. Kimlik bir kez ve kendiliğinden oluşup tamamlanmaz, kimlik dinamiktir ve bu dinamik yapı, onun çevresiyle olan ilişkisel bağını koparmamasını sağlar. Çünkü kimlik, karşıtı üzerinden kurulur ve karşıtı üzerinden varlığını devam ettirir.²⁸

Mouffe'a göre, Schmitt'in açıkladığı üzere siyasal alanda bir 'biz' yaratılması için, onun kurucu karşıtı olan 'onlar'dan belirgin bir biçimde ayırt edilmesi gerekmektedir. Bu, aynı zamanda bir düşman tanımı yapmak anlamına gelmektedir. Burada Mouffe, Derrida'dan ödünç aldığı kavram olan "kurucu dışsal"²⁹ kullanmaktadır. Bu anlamda Mouffe, Schmitt'in siyasal alanda kimliğin inşasını gerektiren ve onu ilişkisel bir bağ üzerinden anlamlı kılan esaslı unsurun kurucu bir dışsal/düşman kategorisi olduğunu ortaya koyarken çağdaş eğilimlere yaklaştığını savunur.³⁰

Mouffe'a göre her kimlik ilişkiseldir, her kimlik kolektif bağın bir unsurudur. Siyasal olanın kurucu karşıtlığı olan biz-onlar karşıtlığı ve bu karşıtlığın aidiyet duygusundan temellenen bir doğası bulunmaktadır. Bu nedenle siyasalın kuruluşu için karşıt kimliklerin bulunması şarttır. Mouffe bu nedenle, kimliğin ilişkiselliği, kolektif doğası ve karşıtlıkla kuruluşunu ifade etmek üzere Jacques Derrida'dan "kurucu dışsal" kavramını ödünç alır. Liberalizm, kimliklerin çoğulcu yapısını ıskaladığı için, özel alanda kendini kolaylıkla ifade edebilen birey, siyasal alanda ilişkisel olduğu kimliği ifade ve temsil etmekte zorluk çeker. Böylece liberalizm, bireyin özel alana ilişkin özgürlüklerini teminat altına almasına rağmen siyasal alanda kimliklerin çoğulculuğuna ve farklılıkların kendilerini temsil etme özgürlüklerini ortadan kaldırır.³¹

"Jacques Derrida'nın çalışması benim projemle ilgilidir. Kolektif politik kimliklerin kuruluşunda biz-onlar ayırımının tüm nesneliliği ve merkezine içkin olan antagonizmanın kavranmasında yapı-çözümsel bir yaklaşımın yararlılığı vurgusuna Derrida'daki 'kurucu dışsal' nosyonunun yardımıyla eriştim."³²

²⁸ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 23.

²⁹ "Kurucu dışsal" ya da "kurucu dışarı", belirli bir toplumsal kimliğin ötekisidir. Buna göre bir kimliğin ötekisi, onun kuruluşu için ön şarttır. Kimlik, kendi "kurucu dışsal"ı ile girdiği ilişki üzerinden kendisini var eder ve devamlılığını ötekisi ile sürdürdüğü ilişkisine borçludur.

³⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 171.

³¹ Kanatlı, a.g.m., s. 119.

³² Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, Çev. A. Cevdet Aşkın, 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2009, s. 24.

Mouffe, yine Schmitt'ten hareketle liberal kuram içinde güçlü bir temeli bulunan bireyciliğin siyasalın doğasını inkâr etmek zorunda olduğunu belirtir. Zira liberal öğretiyeye göre birey her şeyin başında ve sonundadır. Liberal politika bireyi soyut ve bağlamdan kopuk bir gerçeklik olarak tahayyül ettiğinden siyasalın kurucu karşılığını, ilişkiselliğini en baştan reddeder, böylece Mouffe'a göre siyasalın kuruluşu başlamadan son bulur.³³

Liberal teori, kimliklerin kolektif yapısını ve sosyal yaşamın bir aradalık boyutunu toplumsal yaşayışın kurucu unsuru olduğunu reddeder. Buna karşılık Mouffe, liberal öğretinin rasyonel müzakerenin mükemmel bir uzlaşmayı beraberinde getireceğine yönelik iyimserliğinin gerçek hayatta bir karşılığının bulunmadığını iddia eder. Siyasalın çatışmacı doğası, antagonizmanın ortadan kaldırılamazlığı, iktidar ilişkilerinin toplumsalın kurucu unsuru olduğu, demokratik siyasetin ve çoğulcu yapısının kendi içinde kusursuz bir yapısının bulunmadığını, demokratik yaşayışın homojen bir kültürü savunmakla mümkün olmayacağını savunur.³⁴

1.2. Liberal Demokrasinin Krizi

Liberal demokrasi, tarihsel bağlamı üzerinden düşünüldüğünde 19. ve 20. yüzyıllarda³⁵ özellikle de 1848 devrimi sonrası sosyalizm tehdidine karşı aynı cephede mücadele eden³⁶, birbirinden bağımsız iki farklı gelenek olan "*liberalizm*" ve "*demokrasi*" düşüncelerinin birbirlerine eklemlenmesinden oluşan ve daha çok II. Dünya Savaşı sonrasında batı ittifakı içinde yer alan ulusların yönetim sistemi olarak belirdi. Bu iki farklı düşünce geleneği, yeni toplumsal sistemin siyasal kurumu olarak "*liberal demokrasi*"ye hayat verdiler. Bu tarihsel deneyim, çoğunlukla bir mantık evliliğine benzetilir ve "*mutlu birleşme*" olarak adlandırılır. Batı dünyasında siyasalın ana omurgasına oturan ulus devlet modeli, liberal ve demokrat geleneği kendi içinde

³³ Yavuz Yıldırım, Radikal Demokrasi Teorisi ve Uygulanabilirliği: Farklı Yerel Yönetim Deneyimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 38.

³⁴ Demir, a.g.e., s. 184.

³⁵ 19. ve 20. yüzyıllar "*ideolojiler çağı*" olarak da anılır. Bu yüzyıl boyunca genel olarak Avrupa'da sosyalizm, liberalizm, milliyetçilik ve diğer ideolojiler hem teorik hem de siyasal düzlemde kendi aralarında bir güç mücadelesine giriştiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Birsen Örs, "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Der. Birsen Örs, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5-44.

³⁶ Giovanni Sartori, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 402, 403.

harmanlayan bir parlamenter demokratik sistemi vücuda getirdi. Bu anlamda liberalizm ve demokrasinin birlikteliği, özellikle ulus devletlerin tarihsel gelişimi ile birlikte II. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni siyasal düzlemde varlığını pekiştirdi. Bu nedenle günümüzde bireylerin zihninde liberalizm ve demokrasinin birbirini tamamlayan ya da birbiriyle yakın anlamlı kavram ve gelenekler olduğuna dair hatalı bir kanı yerleşti.³⁷

2.1.1. Tarihsel Süreç

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasi ve liberalizmin idealleri birbiri içine geçmeye başladı. Söz konusu iç içe geçme durumu nedeniyle ortaya büyük bir karışıklık çıktı. Her iki düşünce geleneğinin birbiri içine geçmesine neden olan tarihsel durum, (*mutlu birleşme*) onların yalnızca sınırlarını belirsizleştirmekle kalmadı, aynı zamanda kendilerine has özgün özelliklerinin de kaybolmasına neden oldu.³⁸

1930'lu yıllara gelindiğinde dönemin Weimar Almanya'sında parlamenter demokrasi deneyimi, yalnızca Avrupa değil bütün dünya için büyük bir felaketle son buldu. Demokrasi ile yönetilen bir siyasal sistem içinde, demokrasiye inanmayan bir siyasal grup, demokratik yollarla yönetime geldi ve çok geçmeden ülkede demokrasiyi rafa kaldırdı. Sonrasında ise, daha önce dünya ölçeğinde görülmemiş büyüklükte bir dünya savaşının başlamasına sebep oldu. Tüm bunlar liberal demokratik siyasal sistemin kırılma noktasını belirgin bir biçimde ortaya çıkardı. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal demokraside birtakım değişikliklere gidilme ihtiyacı hissedildi. Çoğunlukçu demokrasiden çoğulcu demokrasiye geçişi sağlamaya yönelik değişiklikler, temelde liberal demokrasiyi güçlendirmek ve onun bir siyasal krizle karşı karşıya kalmasını önlemeye yönelikti ve görünüşe göre bu konuda bir başarı da elde edilmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, liberal demokrasilerde çoğunluk rejiminden, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk rejimine doğru bir yapısal dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışıldı. Soğuk savaş dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde dünya, liberal ve sosyalist blok arasında ideolojik ve coğrafi düzeyde ikiye bölündü. 1968 Mayıs'ında Fransa'da başlayıp dünyanın birçok yerine yayılan öğrenci-gençlik hareketinin, ulusal ve küresel siyasi-iktisadi sisteme yönelik eleştirilerini şiddete varan yöntemlerle dile

³⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 11.

³⁸ Sartori, a.g.e., s. 397.

getirmeye başlaması liberal cephede büyük bir şaşkınlıkla karşılandı. Fransa'daki öğrenci eylemlerine işçi sınıfından da destek gelmesi, genel grevler ve fabrika ayaklanmalarıyla başlayan eylemlerin zaman zaman ayaklanmalara dönüşerek tüm ülkeye yayılması liberal demokrasinin geleceği adına bir tehlikeyi haber veriyordu. Liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki seçilmiş hükümetlere yönelik bu çapta bir kitlesel meydan okuma liberal siyasal sisteme içkin birtakım problemlerin bulunduğunu kabul etmeyi gerektiriyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Batı ittifakı; siyasi, ekonomik ve kültürel zaferini ilan etti. Dünya artık iki kutuplu-iki parçalı bir yapıdan tek kutuplu bir yapıya evrilecekti. Sosyalist kampa karşı kazanılan bu “*görkemli zafer*” sonucunda Batının rasyonel geleneğine karşı artık hiçbir “*gerici/irrasyonel*” karşı çıkış beklenmiyordu. Batı bloğunun siyasi ve ekonomik kurumları olan liberal demokrasi ve kapitalist piyasa ekonomisi küresel ölçekte tartışılmaz kurumlar olarak kabul edildiler. Fukuyama, muzaffer liberal demokrasinin, en ilerici yönetim modeli olduğu ve daha iyisinin de gerçekleşmeyeceğine dair öngörülerini barındıran “*Tarihin Sonu*”³⁹ tezini ortaya atmıştı. Köhne ve gerici bağlarından kurtulan modern rasyonel birey temelinde kurulacak yenedünya düzeni söylemi, ikinci modernite geçişi müjdeliyordu.⁴⁰

Liberal demokrasinin tüm dünyaya yayılmasına koşut, sistemin tarihsel bir bağlamın ürünü olmaktan çok evrensel bir rasyonaliteyi temsil ettiğine ilişkin ortaya atılan fikirler önemli ölçüde arttı. Ancak, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ve soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte batı ittifakına güçlü bir tehdit oluşturan sosyalist tehlike artık tamamen bertaraf edilmişti ve liberal demokrasi cephesinde artık söz konusu liberalizm-demokrasi birleşmesinin/eklemlenmesinin mükemmel bir uyum olup olmadığına dair sorgulamalar arttı. Liberal demokrasiye ilişkin kültür ve bilinç düzeyi geliştikçe ve liberal demokrasiye ilişkin değerlendirmeler teorik temellerden sıyrılarak günlük siyasal meseleler üzerinden yapılmaya başlandığında bir siyasal sistem sorununun var olduğu kısa bir süre sonra anlaşıldı. Bir süre sonra liberal demokrasinin derin bir kriz

³⁹Fukuyama'nın ortaya atıldığı dönemde çok tartışılan “Tarih'in Sonu” tezine göre siyasi ve iktisadi anlamda tarihsel ilerleme artık son aşamasına ulaşmıştır. Liberal değerler insanlık adına evrensel ilkeler olduklarını kanıtlamışlardır. Liberal demokrasi ve kapitalist piyasa ekonomisi insanlığın ilerlemesi adına gelen en ileri ve son aşamadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çeviren: Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2011.

⁴⁰ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 7.

içinde olduğu ve söz konusu krizin temsil ve meşruiyet bağlamında bir demokrasi krizi olduğu yönünde genel bir kanı yerleşti.

1.2.2. Liberal Demokrasiye İlişkin Sorunlar

Liberalizm ister siyasal ister ekonomik olsun, ontolojik temelini ilk ve her şeyden önce bireyin özgürlüğü üzerine tesis eder. Bu nedenle liberal teoride özgürlük kutsanmış bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal teoride bütün araç ve ara amaçlar, nihai olarak bireyin özgürlüğüne yönelik girişimlerdir. Demokrasi ise, eşitlik ideali üzerine temellenir. Halk, eşitlik ilkesi üzerinden homojen bir bütünü ifade eder. Halkın egemenliği, eşit yurttaşların ortak yargılarının sonucunda karar ve eylemlere dönüşen bir süreci yansıtır. Siyasal karar alma sürecinde demokratik eşitlik ideali moment noktasına ulaşır. Demokratik siyasetin nihai gayesi yurttaşların eşitler olarak kendi kaderlerini belirleyebilmeleri önündeki bütün engelleri ortadan kaldırmaktır.⁴¹

Bu noktada önümüze ciddi bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Daha fazla özgürlük arzusu üzerinden temellenen liberal ideale karşılık daha fazla eşitlik ilkesini savunan demokratik gelenek zaman zaman birbiriyle kaçınılmaz bir biçimde çatışma içine girer.⁴² Bireylerin özgürlük taleplerinin karşılanmasına yönelik her türlü güçlü girişim daha eşitsiz bir düzene kapı aralarken, eşitlik taleplerine karşı duyarlı olunarak gerçekleştirilen her türlü girişim ise bireysel özgürlüğe dair endişeleri artırır. Bu “*demokratik paradoks*”⁴³ aynı zamanda eşitlik ve özgürlük ilkeleri arasında oluşturulması gerekli bir denge konumuna da işaret etmektedir.⁴⁴ Ancak çağdaş liberal demokrasilerde, iki kurucu bileşen arasında güç bireysel özgürlüğe dair vurguda bulunan liberal gelenektir. Liberal demokrasilerin kırılabilirliği belli ölçülerde liberal-demokrat gelenekler arasında kurulması gerekli dengenin demokrasi aleyhine düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle liberal demokrasilerin yaşadığı kriz esaslı bir demokrasi krizi olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴¹ Yıldırım, a.g.e., s. 10, 11.

⁴² Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 17.

⁴³ Demokratik paradoksun içeriğinin ne olduğuna ilişkin Mouffe şu açıklamayı yapar: “Liberal demokraside karşı çıkılamaz olan, özgürlük adına halk egemenliğine sınırlar konulmasının meşruluğuna dair fikirdir. Liberal demokrasinin paradoksal doğası da buradan kaynaklanır.” Bkz. Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 16.

⁴⁴ Sartori, a.g.e., s. 415.

Gerçekten de günümüz liberal demokrasilerinde bireylerin özgürlüğüne dair yasal ve kültürel güvenceler sağlanmışken, demokrasiye ilişkin olarak toplumsal bütünleşme, sosyal adalet, siyasal eşitlik ve demokratik temsil konularında ciddi problemler bulunmaktadır. O halde liberal demokrasilerde mükemmel uyum ya da mutlu birleşmeden söz edilemez ve bu nokta aynı zamanda liberal demokrasinin demokratik krizi olarak görülebilir. Sosyal refahın dağılımı, tüketimin paylaşımı, siyasal katılımın çerçevesi, grup hakları ve farklılıkların tanınması gibi konularda demokratik eşitlik ilkesi üzerinden yeniden düşünmek gerekmektedir.⁴⁵

1970'lere gelindiğinde tüm dünyada hem siyasal hem de iktisadi anlamda ciddi bir bunalım baş göstermekteydi ve liberal demokrasinin büyük bir kriz içinde olduğuna yönelik tespitler giderek artıyordu. 1970'lerden bu yana giderek daha güçlü bir sesle liberal demokrasinin büyük bir kriz ile karşı karşıya olduğu ve söz konusu krizin bir "*demokrasi*" krizi olduğu vurgulanıyordu. Yapılan eleştiri en genel haliyle, liberalizmin demokrasiyi kendi içinde erittiği ve böylece liberal rejimlerde demokratik siyaset yapmanın imkânlarının ortadan kalktığıydı. Zira liberal demokrasi çatısı altında liberalizm ve demokrasi arasında kurulan ortaklık eşit paydaşlı bir ortaklık değildir. Gerçekte demokrasi üzerinde hâkimiyetini kuran liberalizmdir.⁴⁶

Söz konusu tartışmalarda temsili demokrasinin, demokratik süreci gerçek anlamda gerçekleştirebilecek araçlardan yoksun olduğu ifade ediliyordu. Liberal demokrasiye yönelik eleştiri ve talepler ise oldukça çeşitliydi: Siyasal katılıma dair talepler, hesap verebilirlik sorunu, azınlıkların hak ve hürriyetleri, siyasal kararların kurumların ve temsilcilerin meşruluğu, farklılıkların tanınması, çoğulculuk vb. talepler. Söz konusu eleştiriler "*temsili ve meşruiyete dair eleştiriler*" olmak üzere kabaca iki kategoride toplanabilir.⁴⁷

Liberal demokrasinin iki büyük krizi olarak adlandırılan temsili ve meşruiyet kaynaklı krizler aslında neden-sonuç bağlamı üzerinden düşünüldüğünde ayrıksı değil iç içe geçmiş krizler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, liberal demokrasinin temsili

⁴⁵ Gencay Şaylan, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE – Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1998, s. 32.

⁴⁶ Sartori, a.g.e., s. 404.

⁴⁷ Mehmet Arı, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi Ve Türkiye: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Demokratikleşme Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 26.

demokrasi ve onun temel kurumu olan parlamento üzerinden yaşadığı temsil krizi, kendi içinde bir ölçüde meşruiyet krizinin zeminini oluşturmaktadır.

Temsil, diğer adıyla katılım krizi demokratik geleneğin liberal geleneğe dair esaslı bir eleştirisi olarak okunabilir. Halkın kendi kaderini tayin etme iddiası üzerinden Antik Yunan deneyiminden günümüze evrilerek gelen demokratik gelenek günümüzde, “*halkın halk tarafından halk için yönetilmesi*” olarak formülize edilmiştir. Dolayısıyla, halkın siyasi ve yönetsel iş ve işlemlere katılımını öngören bu bakış açısı söz konusu yetkiyi yurttaş olmanın doğal bir sonucu olarak öngörmektedir.⁴⁸

Bir görüşe göre demokrasi ilk ve her şeyden önce bir katılım sorunudur. Demokrasi, yöneten ve yönetilenin birbiri içinde eridiği, bütünleştiği ve aynılaştığı bir modeldir. Oysa demokratik idealin klasik liberal demokrasi formu içinde kendisine bulduğu rol, düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde siyasal kararları verecek temsilcilerin seçiminden ibarettir. Burada temsili demokraside halk kendi kaderini tayin etmez, kendi kaderini tayin edecek parlamenter temsilciyi belirler. Temsil teorisine göre siyasal temsilci bir kez seçildikten sonra her siyasal karar için, iradesinin, kendisini seçen seçmenlerle özdeş olma zorunluluğu aranmaz. Katılım konusunda yaşanan söz konusu siyasal daralmışlık ve tükenmişlik liberal demokrasinin temsil krizini açığa çıkartır.⁴⁹

Katılımda yaşanan sorunlar sistemin meşruiyetine dair birtakım soru işaretleri açığa çıkarır. Demokratik meşruiyet genel olarak, yönetilenlerin yönetime ve onun kararlarına gösterdikleri rıza olarak tanımlanabilir. Demokrasilerde meşruiyetin ve dolayısıyla rızanın kaynağı halktır. Temsilde yaşanan demokratik katılım krizinin neden olduğu yöneten/yönetilen ayrışmasının yarattığı bunalım, diğer bir deyişle temsili demokrasilerde yönetilenin halk, fakat yönetimin halka karşılık gelmeyen bir yapı olmasından kaynaklanan temel çelişki, halkın kendi vermediği bir karara zorlanması anlamına gelir. Demokratik siyasetin temeli olan “*kendi kaderini tayin*” ilkesine aykırı olan böylesi bir sistemde yurttaşlar ne yönetime meşruiyet atfeder ne de rıza gösterir. Bu meşruiyet krizi ise liberal demokrasinin, onun verdiği kararların ve eylemlerinin halk nezdinde geçerliliğini tartışmaya açmaktadır. Nitekim çağdaş demokrasilerde genel olarak seçimlere katılımın

⁴⁸ Ahmet Özalp, “Liberal Demokrasinin Derinleştirilmesi Gereği ve Müzakereci Demokrasi”, Uluslararası Davraz Kongresi, S.D.Ü, 24-27 Eylül 2009, Isparta, Türkiye, s. 2

⁴⁹ Armağan Öztürk, “Radikal Demokrat Önerinin Eleştirisi”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 43, (Yaz) 2005, s. 6, 7.

yüzde ellilerin de altına düşmesi meşruiyet krizinin boyutlarını çarpıcı bir biçimde açığa çıkartmaktadır.⁵⁰

Parlamentar demokrasinin çoğulculuğa, farklılıkların tanınmasına, azınlık haklarına, siyasal temsil ve katılıma dair yaşadığı sorunlar, elhasıl demokratik anlamda içi boşaltılmış bir liberal rejim olarak görülmesi onun doğasına ve meşruiyetine dair esaslı bir sorgulamayı gündeme ifade etmesine imkân tanımamaktadır. Liberal demokrasi soyut birey anlayışına dayandığından, bireylerin özel alana ilişkin hak ve hürriyetlerini koruyup gözetirken, bireyi ve onun aidi olduğu kolektif kimliklerin siyasal alanda kendini ifade etmesi fikirlerin temsiline imkân tanır fakat kimliklerin temsiline imkân tanımaz.⁵¹

1.3. Liberalizm İle Demokrasi'nin Eklemlenmesi

Mouffe, liberal demokrasinin karmaşık ve gerilimlerle dolu bir yapısının olduğunu savunur. Ona göre söz konusu durumun temel nedeni, liberalizm ve demokrasi arasında gerçekleşen tarihsel eklemlenmedir. Zira Mouffe'a göre bu iki ayrı geleneğin birbiriyle kusursuz bir biçimde birleşmesi zaten imkânsızdır. Liberalizmin değerleri ile demokrasinin ideallerinin birbirine eklemlenmesi zannedilenin aksine beraberinde mükemmel bir uyum ve birliktelik getirmemektedir.⁵² Ancak yine Mouffe'a göre liberal demokrasinin içinde bulunduğu krizin temel nedeni söz konusu eklemlenme değildir. Modern demokratik devrimle birlikte liberalizm ve demokrasinin eklemlenmesi esasında demokratik siyasete yol açmak adına önemli bir fırsattır. Bu anlamda liberal demokrasinin krizinin temel nedeni liberalizmin aydınlanmacı temelleri ile siyasalın doğası arasındaki derin uyumsuzluktur.

Klasik liberal demokrasinin siyasal eleştirisi radikal demokrasi hareketinden daha öncelere dayanmaktadır. Norman Barry'e göre klasik liberal demokrasinin en kalıcı eleştirisini neo-Marksist yazar C.B. Macpherson(1911-1987) yapmıştır.⁵³ Macpherson liberalizm ile demokrasi arasında zorunlu bir ilişki bulunmadığını savunur. Macpherson'a göre liberal demokrasi piyasa ekonomisi ve toplumunun bir geç zaman ürünüdür. Bu

⁵⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 14.

⁵¹ Nihat Bulut, "Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi", AÜEHFD, Cilt: VII, Sayı: 1-2 (Haziran 2003), s. 52.

⁵² Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 16, 17.

⁵³ Barry, a.g.e., s. 512.

anlamda demokrasi, liberal sistemin iç kurgusu içinde bulunan bir unsur değildir.⁵⁴ Macpherson, liberal piyasa ekonomisini ve liberal demokrasiye ilişkin kurumları eleştirmiş fakat liberalizmin insanı özgürleştiren ve kendisini gerçekleştirmesine olanak sağlayan değerlerini savunmuştur. Bu çerçevede Macpherson'un önerdiği siyasal düzen "liberal demokratik sosyalizm" ya da diğer bir ifade ile katılıcı demokrasidir.

Macpherson, liberal demokrasiyi Maimrksizm bağlamında eleştirmekle birlikte kendisi daha çok liberal gelenek içinde anılan bir yazardır. Liberal akım içinde gelişim gösteren yeni sol hareket için bir başlangıç noktası olarak gösterilen Macpherson, liberal demokrasi geleneği içinde liberalizmi eleştiren Norberto Bobbio ve Chantal Mouffe⁵⁵ gibi sol görüşlü yazarlar için de bir esin kaynağı olmuştur.⁵⁶ Mouffe Macpherson'un yeni/alternatif sol siyaset için anlamını şu sözlerle ortaya koyar:

"Macpherson hiç kuşkusuz sol liberaller ile post marksistlerin ümit verici diyaloglarıyla birlikte tanık olduğumuz yeni siyasal biçimlenmenin başlangıcındaki önemli bir referans noktasıdır. Macpherson'un liberal demokrasinin etik değerinin radikal bir demokrasi mücadelesinin gerçekleştirilmesi için gereken sembolik kaynakları sağladığına işaret eden tezi, şimdilerde hedefleri demokratik devrimi genişletmek ve derinleştirmek olan çok sayıda sol güç tarafından kabul edilmektedir. Gerçekten de Macpherson'un liberal demokratik idealin radikal potansiyeline olan inancı, sosyalizmi bizler gibi radikal ve çoğulcu demokrasi terimleriyle yeniden tanımlamak isteyenler tarafından paylaşılmaktadır."⁵⁷

Macpherson, liberal devlet kurumunun bir taraftan demokrasiyi liberalleştirirken diğer taraftan liberalizmi de demokratikleştirdiğini iddia eder.⁵⁸ Ancak bugün liberal demokrasiye bakıldığında demokrasinin liberalleştirilmesi çabasının başarılı ile

⁵⁴ C.B. Macpherson, *The Real World of Democracy*, Oxford University Press, New York, 1976, s. 34.

⁵⁵ Mouffe, Macpherson'un liberal demokratik sosyalizm ya da katılımcı demokrasi anlayışını yalnızca bir referans noktası olarak ele alır. Bu anlamda Mouffe, Macpherson'un liberal demokrasiye yönelik değerlendirmelerini Norberto Bobbio'nun görüşleri ile karşılaştırarak yeni bir eleştiriye tabi tutar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 153-158.

⁵⁶ Üstüner, a.g.m., s. 314.

⁵⁷ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 153, 154.

⁵⁸ Macpherson, *The Real World of Democracy*, a.g.e., s. 11.

sonuçlandığı fakat liberalizmin demokratikleştirilmesi çabalarının hâlihazırda devam ettiği gözlenmektedir.⁵⁹

Macpherson'a göre batı düşünce geleneğinde liberalizm demokrasiden önce yerleşmiş ve şekillenmiştir. Liberal düşüncenin de öncesinde sahiplenici bireyci anlayış batı toplumunun düşünce dünyasına yerleşmiştir. Macpherson'a göre Hobbes ile başlatılan 17. yüzyıl İngiltere'sinin siyasal düşüncesinin kökeninde söz konusu bireyci anlayış vardır⁶⁰. Macpherson'a göre liberalizm ve demokrasi arasındaki eklemlenme bu haliyle uyumlu bir eklemlenme değildir. Bunun en önemli nedeni ise sahiplenici bireyci anlayış ile demokrasi arasında bulunan gerilimdir. Demokrasi ve sahiplenici bireyci anlayış arasında birbirini dışarıda bırakan çok büyük bir zıtlık bulunmaktadır. Bu nedenle günümüz liberal demokrasileri istikrarlı bir siyasal ve toplumsal düzeni oluşturma ve devam ettirmede zorluk çekmektedirler. Liberal demokrasilerde, liberal bireyci anlayış, eklemlenmenin öteki kolu olan demokrasiyi zayıf bırakmaktadır.⁶¹

Mouffe'a göre parlamenter demokratik siyasete meşruluk kazandırmaya yönelik tüm çabalardan, Macpherson'un "*demokrasinin denklik modeli*" olarak nitelendirdiği durum lehine vazgeçilmiştir.⁶² Macpherson'a göre söz konusu model bireyleri birer tüketici olarak algılamaktadır. Ayrıca ona göre bu model herhangi bir ahlaki unsur taşımamaktadır. Macpherson, söz konusu modelin iki temel ilkesi bulunduğunu söyler. Bunlardan ilkinde göre demokrasi herhangi bir toplum çeşidi, bir ideoloji⁶³ ya da etik gayeler bütünü değil basit bir biçimde siyasal yönetimleri seçme ve onları yetkilendirme sistemidir. İkinci ilkeye göre ise söz konusu sistem siyasal partilerde toplanmış, parti yönetimlerinde seçilmiş iki ya da daha fazla sayıdaki siyasi arasından bir sonraki seçime kadar kendilerini yönetecek olan kişiyi yetkilendirmek için gerçekleşen rekabetten ibarettir.⁶⁴ Schumpeter'in "*rekabetçi elitizm*" modeline göre ise, günümüzde saf anlamıyla demokrasiden söz etmek anlamsızdır. Antik Yunan deneyimi ile kıyaslayacak olursak, günümüz demokrasileri hem nüfus ölçeği olarak inanılmaz bir biçimde büyümüş hem de

⁵⁹ Üstüner, a.g.m., s. 335.

⁶⁰ Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, 1992, Ankara, s. 14.

⁶¹ Berktaş, a.g.m., s. 92.

⁶² Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 162.

⁶³ Demokrasinin bir ideoloji olmadığı ile ilgili görüş için bkz. Atilla Yayla-Etyen Mahçupyan, "Demokrasi mi Özgürlük mü?", *Liberallik Demokratlık Tartışması*, Liberte Yayınları, Ankara, 2008, s. 16-19.

⁶⁴ C.B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford University Press, New York, 1977, s. 78.

siyaset halktan koparılarak bir uzmanlık dalı haline getirilmiştir. Bu nedenle günümüz temsili demokrasileri gerçek anlamda birer demokrasi olmaktan çok yönetici elitlerin siyasal iktidarı ele geçirmek adına kendi aralarındaki barışçıl rekabetin sonucunu belirleyen bir genel seçim oylamasıdır.⁶⁵

1.3.1. Demokratik Paradoks

Mouffe'un liberal demokrasiye yönelik eleştirileri, büyük ölçüde onun liberalizme, onun aydınlanmacı düşünceye dayanan yönlerine yönelik eleştirilerinden beslenir. Zira liberal demokrasinin eklemleme pratiğinde Macpherson'un⁶⁶ da belirttiği üzere güçlü olan vurgu liberalizmdir. Bu sayede liberal demokrasilerde liberalizm, demokrasiyi kendi iç kurgusu içinde yeniden tanımlama imkânına erişmiştir. Bu çerçevede demokrasi, liberal teori içinde çok da belirli olmayan yönetim sürecini sağlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece liberal demokrasiler, toplumların kendilerini ifade ettiği değil, kontrol haline geldiği yönetimler halini almıştır.⁶⁷

Mouffe, liberal demokrasilerin içinde bulunduğu ve tarihsel eklemlemeden kaynaklanan kriz söylemi yerine teorik çerçeve içinde "*demokratik paradoks*" olarak adlandırdığı bir duruma dikkatleri çekmektedir. Mouffe'a göre liberal demokrasiyi krize sürükleyen en büyük paradoks, karşı çıkılamaz olan bireysel özgürlük adına "*demos*"un egemenliğinin sınırlandırılması gerçeğidir. Demokratik paradoks kavramı, en temelde, eşitlik ve özgürlük ilkeleri arasında sürekli ve belirlenemez gerilim ve çelişkilere işaret etmektedir. Ancak Mouffe, bu paradoksu gidermek gerektiğini düşünmemektedir. Önemli olan bu temel çelişkinin demokratik bir siyasal çerçevede karşıtlar arası mücadelenin mutlak olarak belirlenemez ve indirgenemez bir unsur olarak kabul edilmesidir. Zira Mouffe'a göre demokratik siyasetin mükemmel bir biçimde tasavvur edilmesi onun kendini çürüten bir ideale dönüşmesine neden olur. O halde liberal demokrasilerde, demokratik siyasetin gayesi var olan mevcut çelişkileri ortadan kaldırmak olmamalıdır. Dahası, çelişkilerin çoğulcu yapısı aynı zamanda demokratik siyasetin kurucu unsurudur.⁶⁸

⁶⁵ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, 6. Baskı, Doğan Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 132-135.

⁶⁶ Macpherson'a göre liberal demokrasilerde, liberal bireyci anlayış, eklemleminin öteki kolu olan demokrasiyi zayıf bırakmaktadır. Berktaç, a.g.m., s. 92.

⁶⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 12.

⁶⁸ İnce, a.g.e., s. 54.

Mouffe, liberalizm ve demokrasi arasında yaşanan gerilimi liberalizmin en amansız eleştirmeni olarak tarif ettiği Schmitt'in tahlilleri üzerinden açıklamaya çalışır. Ancak burada Mouffe Schmitt'in görüşlerini onaylamak yerine yeni bir değerlendirmeye tabi tutar.⁶⁹

Schmitt'e göre her olgun demokrasi, yalnızca eşit olanlara eşit muamele prensibi üzerinden değil, söz konusu mantığın kaçınılmaz bir sonucu olarak eşit olmayanlara eşitsiz muameleyi öngörmektedir. Bu anlamda Schmitt'in demokrasisi statüseldir. Söz konusu demokrasi kendi içinde nüfusun türdeşliğini öngörmektedir. Schmitt'e göre, seçme ve seçilme hakkına ilişkin genel hüküm, yalnızca homojen türdeş ve eşit bir topluluğun kendi siyasal varoluşunu belirleme hakkını tanımlamaktadır. Hakların eşitliği yalnızca türdeş bir kitlenin var olduğu yerde anlamlıdır. Buna göre tüm insanların birbirleriyle eşit olduğunu, insan olmasından türeten anlayış bu anlamda demokrasi düşüncesine değil liberalizme aittir ve hatalı öncüller içermektedir.⁷⁰

Schmitt'in siyasal kavramına içkin olan çoğulculuk, devletlerarası çoğul evreni tarif etmek için vardır. Kurulan siyasal birliğin kendisi, herhangi bir kurucu karşıt siyasal birlik üzerinden dizayn edilir. Bu nedenle Schmitt'e göre yeryüzünde devlet kurumu varlığını sürdürdüğü müddetçe, devletler çoğul bir biçimde varlığını muhafaza edecektir. Bütün bir insanlığı kapsayan tek bir yeryüzü devleti var olamaz. Siyasal yaşamın temel karakteri, onun çoğulcu niteliğidir.⁷¹

Mouffe'a göre, Schmitt'in liberalizm ve demokrasinin zorunlu bir biçimde birbirlerine çelişki oluşturduğu yönündeki iddiasını onaylamak durumunda değiliz. Mouffe'a göre bu türden bir çelişki, Schmitt'in özgürlük ve eşitlik arasında kurulu bulunan özgün dengeyi fark etmekteki yeteneksizliğinden kaynaklanmaktadır. Mouffe'a göre demokrasi ve liberalizm hiçbir zaman ve hiçbir şekilde uzlaştırılmazlar, fakat bu onun imkânsızlığını değil, değerini oluşturan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal demokrasinin siyasal düzlemde kabul edilebilir kılan şey, tam da bu eksik kalma durumudur. Çoğulcu demokrasinin özünü oluşturan mantık, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin

⁶⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., 158, 163.

⁷⁰ Carl Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, 2. Baskı, Dost Yayınevi, Ankara, 2010, s. 30.

⁷¹ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, a.g.e., s. 84.

gerilimi üzerinden gerçekleşen radikal belirsizliklerdir. Söz konusu gerilim demokrasinin imkânsızlığını ima etmez, tam tersine demokrasiyi imkânlı kılan şey bu paradokstur.⁷²

Mouffe, liberal demokrasiyi eleştirirken, liberal demokrasiye köktenci bir karşı çıkış amacıyla değildir. Ona göre demokratik siyasetin geleceğe güvenle bakabilmesi için liberal geleneğe mutlak bir biçimde ihtiyaç bulunmaktadır. Liberal teorinin hukuk devleti, insan hakları, güçler ayrılığı, birey özgürlüğü vb. vurguları demokratik siyaset için vazgeçilemez değerlerdir.⁷³ Ancak yine Mouffe'a göre liberalizmin aydınlanmacı ve evrenselci yönü demokratik siyasete çok ciddi zararlar vermektedir. Rasyonalist ve mutabakatçı liberal anlayış, siyasal olanın bağrında bulunan uzlaşmaz karşıtlığı, siyasalın doğasında bulunan kurucu antagonizmaları yokmuş gibi gösterdiğinden demokratik siyasetin imkânlarını da tehlikeye atmaktadır.⁷⁴

“Liberalizmin demokrasiyi, demokrasinin liberalizmi olumsuzladığı verilidir, fakat başkalarının aksine bahsi geçen iki geleneğin uzlaştırılmasının imkânsızlığı tezini kabul etmenin bizi bu rejimlerin sürdürülemezliği konusunda bir yükümlülük altına soktuğunu düşünmüyorum. ... Evrenselci liberal mantığın demokratik eşitlik kavrayışına ve politik bir “*demos*” oluşturma gereğine karşı durduğu, farklı biçimlere vurgu yapan Schmitt haklıdır, fakat bu durumun bizi iki gelenekten birinden vazgeçmek zorunda bırakmadığını söylüyorum.”⁷⁵

Mouffe'a göre eğer demokratik krizin liberalizmin aydınlanmaya dönük rasyonalist, mutabakatçı ve evrenselci anlayışından kaynaklandığını kabul ediyorsak, o halde liberalizmi söz konusu engelleyici bağlardan kurtarmak gerekmektedir. Bu anlamda Mouffe, liberalizmin bütünlüklü yekpare bir teori olmadığını savunmaktadır. Ona göre, her ne kadar bazı liberaller, siyasal ve ekonomik liberalizmin birbirinin varlığını zorunlu kıldığını iddia etse de, liberalizmin çeşitli formları arasında çok sayıda eklemleme gerçekleştirilebilir. Söz gelimi, siyasal liberalizmin kabulü, bizleri zorunlu olarak ekonomik liberalizm ya da evrenselcilik ve rasyonalizmi savunmaya zorlayamaz. Mouffe'a göre bu nedenle liberal demokrasinin temellerini güçlü bir biçimde yeniden inşa edebilmek

⁷² Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 165, 198, 199.

⁷³ Chantal Mouffe, “Demokrasi, İktidar ve Siyasal Düzen”, *Demokrasi ve Farklılık*, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 348.

⁷⁴ Mouffe, *Demokrasi ve Farklılık*, a.g.m., s. 352.

⁷⁵ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 21, 22

adına liberal teorinin aydınlanmacı rasyonalist eğilimlerden kurtulması ve siyasal alanın doğasının çatışma olduğuna dair gerçeği kabul etmesi gerekmektedir.⁷⁶

Siyasal liberalizmin, liberalizmin aydınlanmacı boyutu ile zorunlu olarak bir bütünlük formu içinde bulunmadığını savunan Mouffe'a göre, siyasal liberalizmi tüm anti demokrat eğilimlerden kurtararak demokrasiyle yeniden eklemek gerekir. Ona göre liberal demokrasinin derinleşmesi ve gelişmesi ancak bu yolla gerçekleşebilir. Aynı zamanda demokrasi ve liberalizm de birbiriyle ilişkilendirilmeleri zorunlu olmayan ve 19. yüzyılda tarihsel koşulların etkisiyle ulus devlet formu üzerinden birbirlerine eklenen iki farklı kaynaktır. Ancak bugün demokratik siyaset yapmanın liberal demokrasi çerçevesi dışında farklı bir alternatif zemini ortada yokken, agonisitik demokrasinin ana gayesi liberal demokrasiyi derinleştirerek radikalleştirmek olmalıdır.

Mouffe, liberal demokrasi çerçevesinde modernitenin siyasal yeniliğine değinir. Ona göre modernitenin siyasal anlamda en temel niteliği "*demokratik devrim*"in kendisidir. Rasyonalizm ve hümanizme karşı çıkış, modernitenin reddi anlamına gelmez. Rasyonalizm ve hümanizme karşı çıkış aynı zamanda özgürlük ve eşitlik idealinden de vazgeçmek demek değildir. Bu anlamda Mouffe, demokratik devrimi radikal demokratik siyaset için bir başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Ona göre, modern zamanlar demokratik devrimle başlamış ve halen devam etmektedir. Bu açıdan modernitenin tamamlanmamış doğasına atıf yapan Mouffe, toplumsal düzenin temelini ilahi varsayımlar ya da önceden belirlenmiş hiyerarşik, özcü ilkeler yerine halkın kendisine dayandıran modernitenin siyasal yönüne vurgu yapar. Ona göre demokratik toplum kavramının temel yürütücüsü modernitedir. İktidarın yeri, modern demokratik devrimle boş bir yer haline gelmiştir.⁷⁷

Mouffe'a göre, siyasal modernite, kendi içinde iki farklı geleneği, liberal ve demokrat geleneği, ulus devlet formu üzerinden birbirine eklemleyen kurucu güçtür. Bu nedenle modernite liberal demokrasinin varlık nedenidir ve liberal demokrasinin derinleştirilmesi/demokratikleştirilmesi adına atılan yeniden eklemleme adımları modernliğin devam eden doğasını ifşa eder. Bu çerçevede siyasal moderniteyi ayağındaki

⁷⁶Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 69.

⁷⁷Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 26.

rasyonalist, bireyci ve evrenselci prangalardan kurtararak etik çoğulculuk ve özgürlük temelinde yeniden düşünmeliyiz.⁷⁸

“Rasyonalizme ve Hümanizme karşı çıkış modernitenin reddi anlamına gelmez, sadece modernite içindeki özel bir projenin, Aydınlanmanın kendine dayanma projesinin krizini ifade eder. Rasyonalizme ve hümanizme karşı çıkış, Aydınlanmanın herkes için eşitlik ve özgürlüğün gerçekleştirilmesi anlamına gelen siyasal projesini terk etmek zorunda olduğumuz anlamına gelmez. Demokratik devrimin bu yönünü sürdürmek ve derinleştirmek amacıyla, demokratik projenin zamanımızdaki demokratik mücadelelerin genişliğini ve özgüllüğünü tümüyle dikkate almasını sağlamak zorundayız.”⁷⁹

Mouffe, modern liberal demokrasinin belirgin karakterini merkezi bir paradokstan aldığını savunur. Söz konusu kurucu gerilim liberal demokrasinin iki bileşeninin kendi arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Bireyin özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü ile eşitlik fikri ve halk egemenliği ilkeleri birbiri ile kaçınılmaz biçimde çelişir. Söz konusu çelişki, en kadim ve yalın haliyle liberalizmin özgürlük ilkesi ile demokrasinin eşitlik ideali arasında yaşanan gerilimdir. Ve söz konusu gerilimin iki zıt bileşkesi hiçbir biçimde uzlaştırılmaz.⁸⁰

Mouffe, modern demokrasiyi, özgünlüğü iki farklı kaynak arasından doğan bir eklemleme pratiği olarak topluluğun yeni bir siyasal formülasyonu olarak ortaya koymaktadır. Bir yanda evrensel insan hakları savunusu, hukukun üstünlüğü ve birey özgürlüğüne verilen teminattan oluşan liberal kanat, öte yanda yöneten ve yönetilen arasında özdeşlik kuran, “*demos*”un egemenliğini yücelten, eşitlik savunusu üzerinden temellenen demokratik cephe. Mouffe’a göre söz konusu iki farklı geleneğin birleşmesi gerektiğine dair hiçbir tarihsel ve teorik bir zorunluluk bulunmamaktadır, sadece tarihsel bir eklemleme pratikleri vardır. İki farklı gelenek arasındaki söz konusu kurucu gerilim, aslında demokrasinin kaçınılmaz gerilimidir. Demokrasi ve liberalizm arasındaki tarihsel ve teorik eklemleme hiçbir şekilde uyumlu bir bütünlük arz etmez. Sonuçta Mouffe, “*mutabakat*” fikrinin kendisini reddetmek ve demokratik çoğulculuğun tam da bu

⁷⁸Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 14, 15.

⁷⁹Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 27

⁸⁰ Demir, a.g.e., s. 187.

paradoks ekseninde savunulması gerektiğini iddia eder. Demokratik paradoksun temel tezi demokrasi ve liberalizmin birbirleriyle uyumsuz iki zıt mantığının bulunduğu ve söz konusu eklemelenmenin kusursuz bir biçimde gerçekleşmeyeceği iddiasıdır.⁸¹

Çoğulculuk, Mouffe'a göre modern demokrasinin kurucu unsurudur. Çoğulculuk, bireylerin yaşamlarını istekleri doğrultusunda düzenlemeleri, tercihlerini seçme ve düşündüklerini gerçekleştirme durumu olarak liberal teorinin modern toplum yapısına yönelik en dikkat çekici katkıdır. Modern demokratik öneri, söz konusu çoğulculuk ilkesi üzerinde uzlaşmak durumundadır. Bu uzlaşma Mouffe'a göre, modern demokrasiyi mükemmel mutabakat ve birbiriyle uyumlu ortak irade saçmalığından kurtaracak ve toplumsalın derinliğine kök salan antagonizmayı ve onun silinemez karakterini kabul etmemize imkân sağlayacaktır. Bu kapsamda kusursuz uzlaşma ve ortak irade ideali modern demokratik devrimin çoğulcu karakterini zedelediğinden terk edilmesi gerekir.⁸²

Mouffe'a göre Schmitt'in liberal demokrasiyi toptan reddetme nedenlerine takılmamak kaydıyla ondan liberal demokrasinin eksik kalan yönlerini öğrenebiliriz. Bu temelde Mouffe'a göre Schmitt'in esas reddettiği şey demokrasi değil fakat liberalizmdir.⁸³

Mouffe'a göre demokrasi ve liberalizmi yeniden eklemelerken, bu yeni yapı özgürlük ve çoğulculuğu mutlak bir biçimde içinde barındırmalıdır. Diğer bir deyişle Mouffe, halk egemenliği, yurttaş eşitliği gibi demokratik ideallerin hukuk devleti, insan hakları, güçler ayrılığı, birey özgürlüğü gibi liberal değerlerle eklemelerken bu kavramlar üzerinden tekrar düşünmemiz gerektiğini ortaya koyar.⁸⁴

Liberalizm, kendi içinde birey özgürlüğünü yeniden düşünürken bu özgürlük aynı zamanda çoğulculuğu da içine alan bir özgürlük kavrayışı olmalıdır. Liberalizm, demokrasiyi ve halk egemenliğini yeniden düşlerken onu homojen bir bütünlük olarak değil çoğulcu niteliği ile anlamlandırmak durumundadır. Nitekim 1930'lu ve 40'lı yıllarda parlamenter demokrasinin kara Avrupa'sındaki iki örneği Weimar Almanyası ve İtalya Cumhuriyeti'nin sonunda faşizme ve diktatörlüğe kayması demokrasinin siyasal zeminde

⁸¹ Chantal Mouffe, "Siyasetin Sonu ve Sağ-kanat Popülizmin Meydan Okuması", Çev. Erdem Evren, **Birikim Dergisi**, Sayı 163-164 - Kasım-Aralık 2002, s. 95, 96.; Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 14-16; Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 198, 199.

⁸² Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 155, 156.

⁸³ Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 163.

⁸⁴ Fahriye Üstüner, "Radikal demokrasi: Liberalizm mi, Demokrasi mi ? Evet, lütfen!" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt XXXIV Sayı: II (Aralık), 2007, s. 319.

yalnızca bir hükümet biçimi olarak algılanması, özündeki çoğulculuğa inilememesinden kaynaklanmaktadır. O halde liberal demokrasilerde demokratik siyaset yeniden oluşturulurken demokrasi konusunda öze inme gereği bulunmaktadır. Bu anlamda öz olarak demokrasi, halkın kontrol edildiği bir yönetim şekli değil fakat halkın kendini gerçekleştirdiği bir ideal olarak görülmek durumundadır.⁸⁵

“Siyasetin zorunluluğu ve antagonizmasız bir dünyanın olanaksızlığı bir kez kabul ettikten sonra öngörülmesi gereken şey, bu koşullar altında çoğulcu demokratik bir düzenin yaratılmasının ya da sürdürülmesinin nasıl olanaklı olduğudur. Bu tür bir düzen düşman ve hasım arasındaki bir ayırımı dayanır. Bu ayırım, siyasal cemaat bağlamındaki karşıtın tahrip edilmesi, gereken bir düşman olarak değil, ama varlığı meşru olan ve tahammül edilmesi gereken bir hasım olarak düşünülmesini gerektirir. Karşıt olanın fikirlerine karşı dövüşeceğiz, ancak onun fikirlerini savunma hakkını sorgulamayacağız. Burada düşman kategorisi yok olmaz ama yerinden edilir.”⁸⁶

Liberal Demokrasilerde, demokratik siyasetin varlık alanında eşitlik tartışması ayrıcalıklı bir tartışma alanıdır. Liberal teori, eşitlik fikrini soyut bir evrensellik, hümaniter bir etik anlayış perspektifinden ele alır. Dolayısıyla liberalizmin eşitlik kavrayışı, siyasal örgütlenmeye dayanak oluşturacak somut bir temele sahip değildir. Oysa demokratik siyaset içinde eşitlik somut ve kurumsal olmak durumundadır.

Mouffe, liberalizmin siyasetin çatışmacı doğasını yadsımasının, diğer bir deyişle dost – düşman karşıtlığı üzerinden kurulan siyasal antagonizmaları bastırmasının tehlikeli gelişmelere gebe olduğu belirtir. Avrupa’da popülist politikalara sahip aşırı sağın önlenemez yükselişi, Mouffe’a göre liberalizmin siyasal antagonizmaları yadsımasından kaynaklanmaktadır. Mutabakat modelinin tehlikeleri ona göre, gerek iç siyasette gerekse dış ve uluslararası siyasette kendisini gösterir. Mouffe, tek kutuplu bir dünyanın sonucu olarak gördüğü terörizmi, Schmitt’in siyasala olan vurgusunu ve liberalizme yaptığı eleştirileri bir kez daha hatırlamamız için iyi bir örnek teşkil ettiğini savunur. Ancak Mouffe’a göre, Schmitt’in yaklaşımı Bush’un terörizme karşı savaş stratejisi

⁸⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 11, 12

⁸⁶ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 17.

gerekçelendirmek yerine bu stratejinin temel gerekçelerine karşı çıkmayı sağlayacak iç görüleri sunmaktadır.⁸⁷

Schmit, liberal ideolojinin kendisini tek meşru siyasal sistem olarak sunarken ve emperyal arzularını eyleme dönüştürürken evrensel ve insanlık kavramlarına sığındığını, dost ve düşman arasındaki mücadelenin evrensel iyi ve evrensel kötü arasındaki bir mücadele olarak gösterilmeye çalışıldığını ortaya koyar. Bu anlamda evrensellik fikri liberalizmin emperyal özelliğini vurgulayan ve fakat örten bir perde olarak sunmaktadır.⁸⁸

1.3.2. Liberal Demokraside Parlamento

Schmitt'in en önemli iddialarından biri de liberalizm ve demokrasinin birbirini zorunlu bir biçimde dışarıda bıraktığı iddiasıdır. Schmitt, Parlamenter Demokrasinin Krizi kitabında bu iddiasını uzun uzun açıklar. Ona göre liberalizm ve demokrasinin geçirgen olmayan sınırlarının birbirinden iyi bir şekilde ayırt edilmesi gerekmektedir. Zira modern liberal demokrasinin içeriğinde mevcut olan çelişkinin sebebinin söz konusu sınırların iyi bir şekilde çizilmemiş olmasından kaynaklandığını ifade eder. Schmitt'e göre demokrasinin temel mantığı eşitlik üzerinedir. Ona göre, demokratik bir siyasal düzlemde yalnızca eşit olanlar eşit muameleye tabi tutulabilirler. Bu nedenle aralarında herhangi bir eşitlik bulunmayan bireyler arasında demokratik siyasal sistemin imkanları içinde eşit muamele uygulanamaz. Bu nedenle herhangi bir siyasal topluluğun yönetimi sorununda, demokratik çözüm uygulanmak isteniyorsa toplumsal homojenliğin tesisi zorunludur. Schmitt'e göre demokrasi, farklılıklara karşı olan bir siyasal sistemdir. Bu nedenle demokratik yönetimler homojeniteyi tehdit eden çeşitli unsurları dışlamışlardır.⁸⁹

Schmitt'e göre parlamenter demokrasi, demokrasinin özdeşlik ilkesi ile monarşinin ortaya koyduğu temsil ilkesinin bir arada bulunduğu bir siyasal düzlemdir. Ona göre, yasamanın yürütme erki üzerindeki üstünlüğü anlamına gelen parlamenter sistem, demokratik düşünüşe ait değil liberal teoriye ait bir düşüncedir. Bu nedenle Schmitt'e göre parlamenter sistemin temel mantığını kavramak istiyorsak, köklerini demokrasi düşüncesinde değil, liberalizmde aramamız gerekir. Mouffe'a göre, çoğulculuğu ve siyasal

⁸⁷ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 90, 91.

⁸⁸ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 92.

⁸⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 158.

liberalizmi, rasyonalist olmayan bir perspektifle savunabilmek adına parlamentoyu doğrulara ulaşılan bir mekân değil, tartişma ve müzakere yoluyla akla uygun czm ortaya koyma yeridir.⁹⁰

Schmitt'e göre liberal düşüncede nihai bir doğru bulunmamaktadır. Bu nedenle liberal teoride ortaya atılan farklı görüşler birbirleriyle sürekli bir biçimde yarışırlar. Bu varsayım altında, Schmitt, liberal demokrasilerde parlamentoların işlevine ilişkin temel bir çıkarımda bulunmaktadır. Parlamentoda yapılan oylamalar, müzakereler, kamusal tartişmalar hakikatin keşfi için asgari bir mşterekte anlaşmak adına yapılır. Burada gözetilen temel unsur farklı fikirlerin birbirleriyle mzakeresidir. Buradaki tartişmaya esas kabul edilen düşünce demokratik değil liberal yaklaşımdır.⁹¹

Schmitt'e göre parlamento demokrasinin değil, liberalizmin bir kurumudur. Ona göre parlamentonun ckirdek mantığı birbirine karşı duran iki argümanın kamusal alan dhilinde müzakeresi üzerinden gerçekleşen bir sonuç pratiğidir. Schmitt'e göre parlamenter sistemin i mantığı crevesinde siyasala ilişkin kararları halk yerine, seçmiş olduğu temsilciler veriyorsa, söz konusu halk adına yalnız bir temsilci de karar verebilir ki bu da, demokratik alanın dışına ckmaksızın parlamento karşıtı bir tiranlığı da vücuda getirebilir.⁹²

Schmitt'e göre parlamentonun, bir müzakere alanı olarak hakikate ulaşma amacı yoktur. Parlamentoda farklı ckar gruplarının müzakere süreci üzerinden uzlaşıya varmaları beklenir. Schmitt'e göre, parlamentolar, bireysel ckarların ön plana ckarıldığı alanlara dönüştüğünden, parlamenterler seçmenlere ve politik partilere karşı bağımsızlıklarını kaybettiğinden, müzakere süreçlerinde farklı ckar gruplarının birbirleriyle uzlaşmalarına parti içi disiplin veya parlamentonun işleyiş mantığı engel olduğundan parlamentolar müzakere süreçleri üzerinden doğruyu arayan kurumlar olmaktan ckmıştır.⁹³

Schmitt'e göre, parlamenter demokrasinin merkezi kurumu olan meclis, görünmez baronların büroları önünde bulunan dev bir avlu görünümündedir. Bu noktada Schmitt,

⁹⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 175, 176, 194.

⁹¹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 177.

⁹² Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, a.g.e., s. 53.

⁹³ Bünyamin Bezci, *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 137, 138.

Bentham'ın "Parlamento'da fikirler buluşur, fikirlerin teması kıvılcımlar oluşturur ve aydınlığa kavuşturur" sözünü hicveder.⁹⁴

Mouffe, Schmitt'in parlamenter demokrasi eleştirisi ile bir yere kadar uzlaşmak zorunda olduğumuzu savunur. Çünkü ona göre Schmitt'in eleştirileri ve onunkilere benzer nitelikli eleştiriler liberal demokrasilerin tarihsel süreç içinde yaşadığı dönüşümler nedeniyle daha da önemli hale gelmiştir. Mouffe, Schmitt'in parlamenter demokrasiyi eleştirirken ortaya koyduğu sonuçlara bağlı olmamak kaydıyla liberal demokrasinin krizinin iç yüzünü anlamada Schmitt'in görüşlerini ciddiye almak gerektiğini savunmaktadır.⁹⁵

Liberal demokrasilerin siyasalın doğasına, demokratik çoğulculuğa, farklılıkların kendini ifade etmesine, katılım ve temsil yönüne ciddi eleştiriler getiren Mouffe, Schmitt'ten farklı olarak Parlamenter Demokrasinin, temsili demokrasinin gerekleri çerçevesinde varlığını tümünden yadsımaz. Schmitt'e göre parlamento, karar alma değil, fakat sonsuz sohbetlerin edildiği göstermelik bir siyasal kurum iken Mouffe, parlamento'yu Canetti'nin tasviri üzerinden radikal demokrasinin varlığı için gerekli fakat tek başına yeterli olmayan bir kurum olarak değerlendirir. Toplum içinde farklı seslerin kendilerini siyasal anlamda temsil etmesinin demokratik bir formülü olarak parlamento, siyasal mücadelenin antagonizma boyutundan agonistik bir çerçeveye evrilmesinin çarpıcı bir örneğidir.⁹⁶

"Aslında halk, cemaatin bütün üyelerinin köyün ıhlamur ağacının altında toplanabildikleri ilk zamanlardaki gibi gerçek bir bütünlük içinde karar vermelidir. Ancak günümüzde herkesin aynı anda, aynı yerde bir araya gelmesi pratik sebeplerle mümkün değildir. Herkese her ayrıntının sorulması da mümkün değildir. Bu yüzden makul davranıp temsilcilerden oluşan bir komiteden medet umarız. İşte parlamento tam da budur. Eğer pratik ve teknik sebeplerle, halk yerine temsilcileri karar verebiliyorsa, aynı halk adına tek bir temsilci de karar verebilir ve bu gerekçelendirme

⁹⁴ Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, a.g.e., s. 23.

⁹⁵ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 179.

⁹⁶ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 177.

demokratik olmaktan çıkmaksızın anti-parlamenter bir Sezarlığı haklı çıkarabilir.”⁹⁷

Mouffe’a göre parlamento, bir müzakere ve nihai mutabakat alanı değil, fakat bitmeyen ve önceden belirlenemeyen bir mücadele alanıdır. Bu anlamda parlamentolar hakikatlerin ortaya çıkarıldığı kurumsal yapılar değil, fakat mücadelelerin demokratik bir tarzda verildiği ve “*çatışmalı mutabakatlar*”ın⁹⁸ sürdürüldüğü yerlerdir. Bu mücadelelerin moment noktaları şüphesiz parlamentodaki oylama anıdır. Agonistik mücadelelerin sonucunda yapılan demokratik oylamalar doğrultusunda alınan kararlar barışçıl(oylama) bir mücadelenin imkânlarını oluşturur. Ancak herhangi bir mücadele sonucunda yapılan demokratik oylama, hiçbir şekilde nihai bir sona gelindiği anlamını vermez. Çatışmalı mutabakat modeli böylesi bir anlayışa karşıdır. Herhangi bir mücadelenin sonu, öteki bir mücadelenin başlangıç noktası demektir.⁹⁹

“Gerçekten de Elias Canetti’nin *Kitle ve İktidar*’da gösterdiği gibi mücadele eden orduların psikolojik yapısını kendi çıkarına kullanan parlamenter sistemin, birbirini öldürmekten vazgeçen ve kazanmış olan çoğunluğun kararını kabul eden yarış halindeki partileri içeren bir mücadele olarak algılanması gerekir. Ona göre birinin ötekine karşı gerçekten değerlendirildiği an olarak fiili oylama belirleyicidir. Başlangıçtaki öldürücü çatışmanın tümü kalır ve bu çatışma darbelere ya da atışlara neden olabilecek fiziksel provokasyon, tehdit, suiistimal gibi pek çok çeşitli biçimlerde sürdürülür. Ancak oyların sayımı savaşı sona erdirir.”¹⁰⁰

Canetti’ye göre parlamenter işleyişin değeri, oylama etkinliği sayesinde karar alıcı tarafın öldürmekten vazgeçmesinde ortaya çıkar. Oylamada kullanılan her bir oy, karşıt görüşlülere dair bir öldürme eylemine benzetilir. Söz konusu soyut öldürme eyleminin karşıt taraf üzerindeki olumsuz etkisi oylama sonuçlarının açıklanmasıyla sayısal kesinlikte belirlenmiştir.¹⁰¹

⁹⁷ Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, a.g.e., s. 52.

⁹⁸ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 64.

⁹⁹ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 31, 32, 40.

¹⁰⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., 18.

¹⁰¹ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 30.

Canetti'nin parlamentonun işleyişine ilişkin tarifi Mouffe'a göre toplumsal ve siyasal alanda mevcut antagonizmaların nasıl bir şekilde agonizme dönüştürüleceğine ilişkin mükemmel bir örnektir. Mouffe, toplumsal çatışmaların liberal demokrasinin kurumları yoluyla antagonizma olarak değil agonistik bir tarzda yürütülebileceğini vurgular.¹⁰² Canetti'ye göre liberal demokrasi ve parlamenter sistem, klasik liberal ve müzakereci modelin savunduğunun aksine rasyonel insanların ortak aklın ilkeleri çerçevesinde bir araya gelerek en doğru kararları aldıkları düzenin adı değildir. Çünkü bir konuya ilişkin oylama yoluyla alınan çoğunluk kararı ötekine göre daha rasyonel olanın tercih edildiği anlamına gelmez. Burada tıpkı savaşlarda olduğu gibi birbirine karşıt iki güç ve irade bulunmaktadır. Karşı karşıya gelen taraflardan her biri haklı olanın ve doğrunun yanında yer alanın kendileri olduğunu iddia etse de bu bir haklılık ve doğruluk mücadelesinden çok bir irade ve güç mücadelesidir.¹⁰³

Mouffe, parlamenter sistem konusunda Canetti'nin görüşlerinde haklılık payı bulunduğunu söyler. Zira Canetti, toplumsal yaşamın derinliğinde bulunan antagonistik mücadelelerin nasıl agonizme dönüştürüleceği konusunda ufuk açıcı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre demokratik parlamenter kurumlar yok edildiğinde ya da zayıfladıklarında agonistik mücadele yerine antagonistik cepheleşme temelinde yeni çatışma konuları oluşur. Söz gelimi 1930'ların Weimar Almanya'sında parlamenter kurumların zayıflaması bir agonistik cephe olarak görülen Yahudi kesiminin bir antagonistik düşman olarak kabul görmesine yol açtı. Mouffe, söz konusu örnek üzerinden parlamento kurumuna muhalif sol yazarların düşünmesi gerektiğini savunur.¹⁰⁴

1.4. Müzakereci Demokrasi

Sorgulayıcı demokrasi ya da söylem kuramı olarak da anılan müzakereci demokrasi modeli, 1980'lerde ortaya çıkan, liberal demokrasinin temsil ve meşruiyet krizine karşılık demokratikleştirilerek genişletilmesi ve derinleştirilmesini savunan radikal demokrasi düşüncesi içindeki ana kollardan biridir.¹⁰⁵ Müzakereci demokrasi kuramı temelde

¹⁰² Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 31.

¹⁰³ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, Çev. Gülşat Aygen, 5. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, 191-193.

¹⁰⁴ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 31, 32.

¹⁰⁵ Bir diğer kol ise agonistik demokrasi cephesidir.

liberalizm ile demokrasi arasındaki gerilimli ilişkiyi yumuşatmayı ve söz konusu iki unsuru birbiriyle uyumlulaştırmayı amaç edinir. Zira liberal teori kendi içinde birey hak ve özgürlükleri konusuna vurgu yaparken demokrasi teorisi ise eşitlik ve ortak siyasal katılıma ağırlık verir. Müzakereci demokrasi, söz konusu zıtlık üzerinden yaşanan köklü ihtilafı kimi kavramsal ve teorik argümanlar aracılığıyla aşmayı amaçlar.¹⁰⁶

1.4.1. Müzakereci Model

Müzakereci demokrasi modeline göre liberalizm ve demokrasi arasındaki gerilim, arabulucu bir alan olarak kamusal alanın varlığıyla ortadan kaldırılabilir. Söz konusu alanda bireyler, gruplar, örgütler vb. yapılar tartışma, görüş oluşturma, çekişme ve müzakere yoluyla birbirleriyle iletişime girerler. Bu iletişim kanalı yoluyla liberalizm ve demokrasi arasındaki köklü ihtilaf yumuşayacaktır. Benhabib'e göre kamusal alan kavramlaştırması eşitlikçi bir düzlem içinde yürüyen açık uçlu kamusal diyalogun toplum ve siyaset içinde marjinal olarak adlandırılan kesimlere daha fazla şans tanıyacağından kendilerini ifade edebilme imkanı üzerinden marjinalliklerinin ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.¹⁰⁷

Siyasal katılımın niteliğini artırmayı amaç edinen müzakereci demokrasi, özgür ve eşit vatandaşların kamu müzakeresi yoluyla meşru siyasal karar alma ve vatandaşların doğrudan öz yönetimi olarak tanımlanabilir. Bu modelin en önemli temsilcileri *Jurgen Habermas*, *John Rawls* ve *Seyla Benhabib*'dir. Müzakereci demokrasi savunucuları en genel haliyle, liberal demokrasinin kendi içinde yaşadığı krizin bir demokratik meşruiyet krizi olduğunu ve bu krizi aşmanın en temel yolunun siyasal zeminde demokratik katılıma dair çabalar olduğunu vurgularlar. Liberal demokrasinin kendi içinde siyasal farklılıkların demokratik temsili, kolektif katılım, kamusal müzakere, rasyonel mutabakat gibi konularda çok daha radikal ve demokratik bir tutum geliştirmesi gerektiğini ortaya koyan söz konusu yazarlar farklı düşüncelerin kamusal sorunları demokratik katılım çerçevesinde, rasyonel müzakerenin esaslarına göre görüşüp buradan rasyonel bir mutabakata vararak hem liberal teori içinde farklı görüşlerin kendilerini siyasi olarak ifade etmeleri yoluyla temsil ve

¹⁰⁶Üstüner, a.g.m., s 325.

¹⁰⁷ Seyla Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 135.

meşruiyet krizini aşmayı hem de siyasal zeminde oluşması muhtemel çatışma risklerinin de ortadan kaldırılmasını öngörmektedir.¹⁰⁸

Habermas, siyasi müzakerelerin oylama ve uzlaşma süreçleri aracılığıyla özel çıkarları birbiriyle uyumlu bir bütün haline dönüştüreceğini savunur. Habermas'a göre liberal demokrasinin meşruiyet krizinin kökeninde demokratik siyasal katılım sürecine ilişkin engeller bulunmaktadır. Ona göre demokratik siyasal sürecin meşruiyeti, sürecin rasyonel bir "mutabakat"a dayandırılıp dayandırılmadığıyla doğrudan ilgilidir. Kamusal müzakerenin özgür ve eşit bireylerin adil ve rasyonel bir şekilde yürüttüğü verimli tartışmalar yoluyla sürdürülmesi siyasal kararların meşruiyetine ilişkin kanıyı güçlendirecektir. Bir araya gelme ve birlikte karar alma, demokratik siyasetin temel kurumlarına ve onların işleyişine dair toplumsal onayı pekiştirecektir.¹⁰⁹

Habermas, müzakere sürecinin hem demokratik hem de bireyci doğasına vurguda bulunur. Ona göre meşru olan yasa veya karar, genel iradenin ürünü bir çıktı değil, müzakere sürecinin bir sonucudur. Müzakereci demokrasi ve onun kullanımları kamusal iletişimin çok boyutlu ve demokratik yapısından yararlanır. Müzakereci demokrasi bu noktada iki temel fonksiyonu ifa etmeyi taahhüt etmektedir. İlki, toplumda çatışmaya sebebiyet verebilecek kamusal sorunların evrensel aklın ışığında çözümlenmeye çalışmaktır. Söz konusu taahhüt sağlandığında bu defa da, süre giden tartışma konularının çözümü için ortaya atılan savların neden rasyonaliteye dayandırılması gerektiğine ilişkin açıklayıcı bir gerekçe oluşturmaktır. Aksi takdirde Habermas'a göre, uzlaşmasız bir biçimde bir araya gelen çıkarların arasındaki dengenin stratejik bir mücadelenin sonucu olduğuna ilişkin liberal tezin haklı olduğu düşünülebilecektir.¹¹⁰

Müzakereci demokrasi savunucularına göre liberal demokrasilerde siyasal meşruiyetin yegâne kaynağı düzenli aralıklarla yapılan özgür seçimler olamaz. Zira müzakereci demokrasiye göre demokratik siyasetin niteliği sonuçlar kadar süreçle de doğrudan ilgilidir. Siyasal kararların meşruiyeti, sadece kararların yasal organlar vasıtasıyla verilip verilmediğinin denetimi üzerinden değerlendirilemez. Demokratik temsil ve katılıma dair mekanizmaların karar alma ve siyasi gelişmeleri değerlendirme

¹⁰⁸Özalp, a.g.m., s. 3.

¹⁰⁹Bulut, a.g.m., 53, 54.

¹¹⁰Jurgen Habermas, *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 44.

konularında etkin bir şekilde işletilmesi muhataplar nezdinde söz konusu karar ve değerlendirmelerin meşruiyetini güçlendirecektir.¹¹¹

Müzakereci demokrasi savunucularına göre herhangi bir kararın meşruiyeti, onun çıkarları yalnızca dengeli bir biçimde temsil edebilmesine değil, kararın ondan etkilenen tüm taraflar nezdinde mantıklı olarak görülmesine bağlıdır. Rasyonel kabul edilebilirliğin yegane koşulu ise serbest ve açık bir müzakerenin varlığıdır.¹¹²

Müzakereci demokrasi, siyasi müzakereyi siyasal ihtilafları çözücü yegâne vasıta olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle “özgür ve açık müzakere” liberal demokrasinin meşruiyetine ilişkin merkezi kavramlardan biridir. Müzakere sürecine atfedilen önem tam da bu noktada iletişimi ve diyalogu ön plana çıkarır. Bu nedenle iletişimi ve diyalogu geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunulmak durumundadır. Karşılıklı iyi niyet ve samimiyetin bulunduğu, adil temsile dayalı bir ortamda katılımcılar siyasal ihtilafları rasyonel aklın yol göstericiliğinde çözebilir, karşılıklı olarak birbirlerini ikna edebilirler. Karşılıklı saygı ve güven ise, söz konusu iletişimin temel unsurudur. Söz konusu kararların nihai gayesi ise, mantıki kabul edilebilirlik çerçevesi içinde kolektif eyleme geçerek liberal siyasetin demokratik standartlarını geliştirmektir.¹¹³

Siyasal müzakere çerçevesi içinde temel kural bütün bireylerin siyasal diyalog sürecine katılabilmesinin kanallarını açık tutmaktır. Söz konusu diyalog ortamında bireyler iddialarını ortaya koyabilme, çıkarlarını ifade edebilme vb. konularda eşit hakka sahiptirler. Müzakereci demokrasi savunucularına göre diyalog, gazete, TV, internet vb. araçlar yoluyla değil bizzat katılım ile yüz yüze gerçekleşmelidir. Zira samimiyet, doğrudandık, etkileşim vb. unsurların demokratik müzakereyi daha da derinleştireceği öngörülmektedir.¹¹⁴

“Müzakereci demokrasinin beş temel özelliği vardır. Birincisi süregelen, kesinlikten uzak ve bağımsız bir işbirliği vardır. İkincisi, eşitler arasındaki özgür müzakere meşruiyetin temelini oluşturur. Çünkü aktörler, müzakerenin normları, kurumları ve sonuçları hakkında

¹¹¹ Murat Yeğen, “Liberal Demokrasi’den Radikal Demokrasiye Geçişsizlikler”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 87, Kış 2000-2001, s. 185.

¹¹² Şaban Sitembölükbaşı, “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: X, 2005, s. 147, 148.

¹¹³ Sitembölükbaşı, a.g.m., s. 148.

¹¹⁴ Bulut, a.g.m., s. 60, 61.

anlaşmaya varmışlardır. Üçüncüsü, Müzakereci demokraside tercih ve amaç çoğulculuğu vardır, zorunlu tercih, ideal ve görüşlere yer yoktur. Dördüncüsü, aktörler amaçlarını gerçekleştirmede müzakereci yöntemin uygulanmasını talep ederler, müzakere sürecine açık olması ve bu süreç tarafından kolaylıkla izlenebilmesi için de her yasanın nedensel bir meşruiyet gelişimine sahip olması arzu edilir. Son olarak müzakereci demokraside müzakere ehliyetinin karşılıklı tanınması esastır.”¹¹⁵

Müzakereci demokrasi savunucularına göre demokratik müzakere çerçevesinde ancak kararların sonuçlarından etkilenen kişilerin tümünün kolektif kanaatleri bir bütünlük içinde karşılanırsa karar ve eylemler geçerlilik kazanabilir.¹¹⁶

“1) Böyle bir müzakereye katılımında eşitlik ve simetri normları uygulanmıştır; konuşma edimlerini başlatma, soru sorma, sorgulama ve tartışma açma bakımından herkes aynı fırsatlara sahiptir;

2) Herkesin belirlenen konuşma konularını sorgulama hakkı vardır;

3) Herkesin bizzat söylem usulünün kuralları ve bunların uygulanma veya yürütülme tarzı hakkında dönüşlü savlar ortaya atma hakkı vardır. Dışlanan kişi ya da grup, önerilen söz konusu normdan dolayı olumsuz etkilendiğini gerekçeli olarak gösterebildiği sürece, baştan konuşmanın gündemini ve katılımcıların kimliğini sınırlayan kuralların yoktur...”¹¹⁷

Müzakereci demokrasi kuramına göre liberal demokrasilerin herhangi bir iyi tasavvuruna karşı tarafsızlık ilkesi hatalı öncüllere dayanmaktadır. Politik ve toplumsal yaşamın yansızlık ilkesi üzerinden ele alınması politik ilişkileri dar bir hukuki bakış açısıyla sınırlar. Benhabib’e göre demokratik siyaset iyi ve adil, ahlaki ve hukuki, özel ve kamusal arasındaki bölünmelere meydan okur, söz konusu kategorileri yeniden ve radikal bir sorgulamaya tabi tutar ve yeniden müzakereye konu eder.¹¹⁸

¹¹⁵Joshua Cohen “Deliberative Democracy and Democratic Legitimacy”, *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, ed. Alan P. Hamlin, Philip Pettit, Oxford, Blackwell, 1989, s. 13.

¹¹⁶Seyla Benhabib “Müzakereci bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, *Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 105.

¹¹⁷Benhabib, a.g.m., 105

¹¹⁸ Benhabib, a.g.e., s. 140.

Müzakereci demokrasi modeline göre, aslında bu bölünmeler tarihsel ve toplumsal süreçlerle birlikte modern ulus devletler tarafından kurgulanan, tam da bu niteliği nedeniyle de belirli iktidar uzlaşmalarının ürünü olan yapay kategorilerdir. Liberal tarafsızlık anlayışında söz konusu husus gözden kaçırılmaktadır. Bununla birlikte bu türden bir politik tarafsızlık insanların savundukları politik ve toplumsal iddialar uğruna mücadele etmesi ve kendi cephesine kişi kazandırmaya çalışması ya ahlak ya da rasyonalite ilkeleri öne sürülerek siyasetin varlık alanının dışına itiliyor. Böylece klasik kamusal alan özel alana sıkıştırılmış post politik vizyon kamusal düzlemde siyasi tartışmalara konu edinecek alanları özel alana öter.¹¹⁹

Benhabip'te, demokratik toplumların meşruiyeti, kamusal alanı oluşturan konular hakkında tüm yurttaşların katılım sağladığı özgürlükçü ve kısıtlamanın olmadığı kamusal müzakerelerden kaynağını alır. Benhabip'e göre söz konusu modelin esası, bir topluluğun çıkarını etkileyen kararların etik ve siyasal düzlemde eşit bireyler arasındaki rasyonel ve özgür bir müzakere yönteminin sonucunda görülebileceği ilkesi esastır. Ona göre müzakereci demokrasi fikri, bir yönetsel karar alma tarzı olarak rasyonalite ve meşruiyete ulaşmanın gerekli koşullarını ortaya koyar. Yönetsel anlamda söz konusu kurumlar öyle düzenlenmelidir ki, tüm yurttaşların ortak çıkarı olarak algılanan şeyler özgür ve eşit bireyler arasında adil ve rasyonel biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerinden kaynağını alabilsin. Kurallar ve kurumsal düzenlemeler ancak söz konusu çıktıların sonuçlardan herkesin mutabık kalmasıyla geçerlilik elde edebilir.¹²⁰

Benhabip'e göre, toplumsal ve siyasal normlar, sonuçlarından etkilenen tüm yurttaşların anlayabileceği tarzda düzenlendiği takdirde geçerlilik şartını gerçekleştirebilir. Söz konusu anlaşma metnine üç temel özellik hâkim olması gerekir. Birincisi müzakere sürecinde; eşitlik, katılım ve simetri ilkelerine göre düzenlenir. Süreçte herkes soru sorma, sorgulama, tartışmayı açma vb. konularda eşit haklara sahiptir. İkinci olarak müzakere sürecine katılan herkesin belirlenen konuşma kurallarını sorgulama hakkı bulunmaktadır. Üçüncü olarak tartışmaya katılan herkesin müzakere usulünün ilkelerini ve söz konusu ilkelerin uygulama ve yürütülme yöntemlerini sorgulama hakkı bulunmaktadır. Müzakereden dışlanan grup ya da kişi ortaya atılan söz konusu ilkedan olumsuz

¹¹⁹ Benhabip, a.g.e., s. 133-146.

¹²⁰ Demir, a.g.e., s. 177.

etkilendiğini gerekçelerini mantığa dayandırarak gösterebildiği sürece baştan müzakerenin konularını ve katılımcıların kimliklerini sınırlayan hiçbir ön kural yoktur.¹²¹

John Rawls'ın müzakereci demokrasi kuramına en büyük katkısı, müzakere sürecinin temel fonksiyonu olan meşruiyetin yanına ilave bir fonksiyon daha yükleyerek demokratik sürecin ve kararların niteliğini artırmaya yönelik çabasıdır. Rawls'a göre söz konusu ilave fonksiyon makuliyettir. Demokratik siyasal zeminde makuliyeti sağlamaya yönelik olarak geliştirdiği "*hakkaniyet olarak adalet*" teorisinde Rawls, liberal teoriye egemen olan faydacı etik kavrayışının karşısına sosyal kontrat geleneğinin devamı niteliğinde varsayımsal, Kantçı bir adalet tasavvuru yerleştirmeye çalışmıştır.¹²²

Rawls'ın hipotetik/tarih dışı adalet kuramının iki temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her bireyin başkalarının benzer özgürlüğüyle uyuşan en geniş temeldeki özgürlüğe ve eşit haklara sahip olmasını gerektiren ilkedir. İkincisi ise değerlerin eşitsiz dağıtımının en az yararlananın/en dezavantajlıların yararının daha çok gözetilmesi ve herkese açık olan adil fırsat eşitliği koşullarını sağlaması şeklindeki ilkedir. Rawls, söz konusu ilkelere sahip bir "*hakkaniyet olarak adalet*" anlayışının ancak eşitlikçi ve çoğulcu bir siyasal liberalizm içinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır.¹²³

Rawls'a göre siyasal liberalizmin ana gayesi, anayasal ve demokratik rejim çerçevesinde dinsel olan ve olmayan, liberal olan ve olmayan makul doktrinler topluluğunun doğru nedenlere bağlı olarak onaylayacağı bir siyasal adalet anlayışı geliştirmektir. Ona göre modern demokratik toplumun esas özelliği, birbiriyle uyuşmasa ve çatışma halinde olsa bile demokratik bütünlüğün istikrarını devam ettirecek kadar makul olan ve birçok dini ve din dışı iyi yaşam tasavvuruna sahip olmasıdır. Söz konusu çeşitlilik ve çoğulculuk, demokratik toplumsal yapının özgür kurumları sayesinde açığa çıkmaktadır. Ona göre bu durum demokratik geleneğin sabit bir özelliğidir ve değişeceği de düşünülmemelidir.

Rawls'ın teorisinde, birbirinden oldukça farklılaşmış özgür ve eşit yurttaşlar arasında toplumun istikrarlı ve adil bir dayanışma ağı oluşturabilmesi için üç ana şartın sağlanması gereklilik arz etmektedir. Bunlardan ilki, toplumun ana yapısı siyasal içerikli

¹²¹ Demir, a.g.e., s. 178

¹²² İnce, a.g.e., s. 95, 96.

¹²³ John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, Çeviren: Mehmet Fevzi Bilgin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24, 25.

bir adalet kavrayışıyla yeniden düzenlenmelidir. İkincisi, söz konusu siyasal kavrayışın makul ve kapsamlı tezler arasındaki bir görüş birliğine konu olmalıdır. Son olarak ise, anayasal ilkeler ve adalete ilişkin temel sorunlar söz konusu olduğunda, kamusal niteliğe haiz tartışmalar söz konusu siyasal adalet kavrayışına uygun bir şekilde düzenlenmelidir.¹²⁴

Jürgen Habermas ve John Rawls'ın müzakereci demokrasi modeline yaptıkları katkı, en temelde birbirinden farklı ve uyuşmaz dünya görüşleri arasında bir mutabakat sağlamaya yönelik girişimdir. Ancak yöntem ve detayda birbiriyle farklılaşan ve yer yer çatışan söz konusu iki yaklaşımın normatif bir demokrasi inşası konusunda ortak bir ideale sahip olmaları, söz konusu tartışmanın “*aile içi bir tartışma*” olarak görülmesine gerekçe teşkil edecektir.¹²⁵

İlk ve her şeyden öte, Habermas ve Rawls, liberal demokrasinin demokratikleştirilmesi ve derinleştirilmesi konularında hemfikir olmalarına rağmen söz konusu iki düşünürün birbirine rakip iki ideolojiden geldikleri gayet açıktır. Habermas Marksist bir çizgiden bu noktaya gelirken Rawls ise liberal kaynaktan beslenen bir düşünürdür. Bu nedenle her iki düşünürün demokratik topluma ve mutabakatın oluşumuna yükledikleri anlam nedeniyle aralarında büyük bir zihinsel-yapısal bir farklılık mevcuttur.¹²⁶

Habermas açısından Rawls'ın adalet teorisi liberalizmin demokrasiye ve demokratik sürecin kendisine dair klasik yaklaşımından ibarettir. O halde liberal demokrasilerde meşruiyet, temsil ve katılıma ilişkin ana eleştiriler bu anlamda Rawls'a karşı da ileri sürülebilir. Bu nedenle Habermas'a göre Rawls'ın teorisi, demokratik müzakere sürecine yer vermeyen, yönetime ve taraflar arasındaki iletişime vurgu yapmayan, bununla birlikte temel odak noktasına istikrarı yerleştiren bir yaklaşıma sahiptir.¹²⁷

¹²⁴ Rawls, a.g.e., s. 400-401.

¹²⁵ Benhabib, a.g.e., s. 112-116

¹²⁶ İnce, a.g.e., s. 98.

¹²⁷ Mehmet Fevzi Bilgin; “Çevirmenin Sunusu”, *Siyasal Liberalizm*, John Rawls, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. XIV.

1.4.2. Müzakereci Demokrasinin Eleştirisi

Mouffe'a göre, liberal demokraside yaşanan siyasal ve demokratik kriz koşulları müzakereci demokrasi alternatifi için de geçerlidir. Zira müzakereci demokrasi de siyasalın bağrında bulunan antagonizmayı yadsımaktadır ve siyasal alanın kendisini gerçekleştireceği koşulları normatif ilkelerle kısıtlamaktadır.¹²⁸

Mouffe, rasyonel müzakere süreçleri yoluyla hem ortak akla hâkim ilkeleri hem de demokratik siyasetin meşruiyet zeminini oluşturabilecek anlaşma biçimlerinin mümkün olduğunu savunan müzakereci demokrasi cephesinin, rasyonel bir mutabakatın oluşturulabildiği dışlama içermeyen bir kamusal bir müzakerenin gerçekleştirilebilir olduğunu savunmakla rasyonalite ve meşruiyet arasındaki makası kapatabileceğini savunduğunu belirtir. Oysa yine Mouffe'a göre, söz konusu teorik yaklaşımın savunucuları siyasetin biricik meselesinin çıkar ve tercihler yerine rasyonel akla dair tartışmalar olduğunu savunarak siyasal olanın siyasetten dışlanarak yerini ahlaki bir yaklaşıma terk ettiğini savunur. Bir başka deyişle, 'siyaseti ahlakın içine gömen' bir yaklaşımı benimser. Böylece müzakereci demokrasi, geçici anlaşmalara dayalı olarak çatışmadan bir arada kalmanın yeterli olmadığını, bunun yerine demokratik siyasetin tarafsızlık ilkesi ekseninde rasyonel müzakereden meşruiyetini alan çok daha güçlü bir ahlaki oydaşmayı savunarak liberalizmin ahlaki yönünü tekrar oluşturmayı savunur.¹²⁹

Mouffe'a göre Habermasçı müzakereci demokrasi anlayışı rasyonalizm, evrenselcilik ve modern demokrasi arasında zorlayıcı bir bağ olduğunu düşünür. Ona göre Habermas'ın, aydınlanmacı evrenselciliği ve rasyonalitenin eleştirisini modern demokratik toplum projesine tehdit olarak göstermesi hatalıdır. Mouffecu eleştiri temelde Habermas'ın Aydınlanma projesinin demokratik değerlerin yalnızca rasyonalist felsefi temeller iddiası yoluyla derinleştirilip genişletilebileceği iddiasına yöneliktir.¹³⁰

“Evrensel düzeyde rasyonel bir mutabakatın mümkün olduğuna dair inancın demokratik düşünceyi yanlış yola saptırdığını düşünüyorum. Demokrasi kuramcılarının ve siyasetçilerin görevi, sözde “yansız” yöntemlere başvurarak tüm çıkar ve değer çatışmalarını uzlaştıracakları

¹²⁸ Kanatlı, a.g.m., s. 124.

¹²⁹ Demir, a.g.e., s. 179, 180.

¹³⁰ Demir, a.g.m., s. 176.

düşünülen kurumlar tasarlamaya çalışmak yerine, farklı hegemonik politik projelerle yüzleşmeyi sağlayacak biçimde kamusal alanı canlı bir “agonisitik” mücadeleye açmak olmalı. Bu, bana göre, demokrasinin etkin bir biçimde işleyebilmesinin *olmazsa olmazıdır*. Günümüzde sürekli olarak “diyalog” ve “müzakere”den dem vuruluyor fakat elde gerçek bir seçme şansı yoksa ve tartışmanın katılımcıları tercihlerini birbirlerinden bütünüyle farklı seçenekler arasında yapamıyorlarsa, bu terimlerin siyasal alanda ne anlamı olabilir?”¹³¹

Mouffe söz konusu çerçevede Hans Blumenberg’in çalışmalarına başvurarak Aydınlanmacı bakışın içindeki iki farklı izleğin birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Söz konusu izleklerden biri epistemolojik izlek olan ‘kendi kendini teyit’ ve siyasal izlek olan “kendi kendini kurma” boyutlarıdır. Blumenberg’e göre söz konusu iki mantık tarihsel olarak birbirine eklenmiştir. Bu nedenler aralarında zorlayıcı ve bağlayıcı hiçbir ilişki yoktur, dolayısıyla birbirlerinden mükemmel bir biçimde ayrılabilirler. Oysa müzakereci demokrasi teorisine göre modern demokratik projenin konsolidasyonu adına rasyonel temellere ihtiyaç vardır. Buna göre rasyonaliteyi eleştirmek demokratik toplum ve demokratik yurttaşlığın temellerini sarar ve projenin geleceğini tehdit eder.¹³²

Mouffe’a göre aydınlanmacı evrenselcilik ve rasyonalizmin güncel demokratik siyasetin bugününü kavramada son derece yetersiz hale geldi. Söz konusu rasyonalist evrenselci algılayış, demokratik devrimin kendisinde temerküz eden Aydınlanma projesinin siyasi kazanımları korunmak şartıyla terk edilmelidir. Diğer deyişle Habermas ve takipçilerinin savunduğunun aksine Aydınlanmanın epistemolojik temelleri, demokratik projenin siyasal boyutunu kabul etmemizin ön koşulu değildir.¹³³

Mouffe’a göre söz konusu modelin en temel sorunlarından biri de siyasal olanın doğasını kabul etmede gösterdiği çekincedir. Oysa müzakereci demokrasi modeli, siyasal olanı ortadan kaldırmaya yönelik ısrarlı çabası başarısızlığa mahkûmdur. Zira antagonizmaların ortadan kaldırılamaz unsuru olarak siyasal olan ne rasyonel müzakere süreçlerine tahvil edilebilir ne de herhangi bir çıkar hesabına indirgenebilir. Mouffe’a göre siyasal olan temelini çok farklı kaynaklardan alan toplumsal ilişkilerin derinliğinden türer.

¹³¹ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 9, 10.

¹³² Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 184, 185.

¹³³ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 20, 21.

Siyasal olan, sosyal ilişkilerde mevcut antagonizmalar boyutuyla Schmittgil perspektifle dost/düşman ya da biz onlar kategorisinin olanaklılığıyla ilgilidir. Siyasal olanın doğasında bu ikililik bulunmaktadır. Liberal felsefe; bireyci, evrensel, rasyonalist ve tarafsız bakış açısı yüzünden siyasal olanın bağrında bulunan söz konusu antagonizmayı kavrayamaz.¹³⁴

Mouffe'a göre, bireyci ve rasyonalist bir çerçevede algıladığı sürece siyasal olana dair kör önyargılı liberal teori, toplumsal antagonizmaların ortadan kaldırılamazlığını ya da silinemezliğini kabul edemez ve toplumsal birlikteliğin kurucu unsuru olarak kolektiviteyi kavrayamaz. Mouffe, liberalizmi ve liberal demokrasiyi evrenselci, bireyci ve rasyonalist olarak eleştirirken müzakereci modeli de söz konusu eleştiriye dâhil eder. Ona göre müzakereci model, karar ve çatışma konularında siyasal olanın biricikliğini kavrayamaz ve toplumsal yaşamın derinliğine gömülü olan antagonizmayı anlamaktan uzaktır. Bu kapsamda müzakereci model, siyasal olanı siyasetin kalbinden siler ve böylelikle demokratik, çoğulcu bir düşünme ve yaşam pratiğinin önüne engeller koyar. Mouffe'a göre, söz konusu çerçevede ekonomik alandan ve devletin varlık alanının dışında herkesin katıldığı, diyalog ve tartışma yoluyla eylemde bulunduğu söylem üzerine temellenen bir varlık alanı olarak Habermas'ın kamusal alanı durağan, tek boyutlu, aynılaştırıcı bir alan olarak karşımıza çıkar.¹³⁵

Siyasal alan antagonizmaların, iktidar ve hegemonya ilişkilerinin silindiği, özel çıkarlar ve rasyonel müzakere süreçlerine indirgendiği, evrensel çözümlerin ve tarafsızlığın sürece hâkim olduğu bir alan değildir. Mouffe'a göre, aksine siyasalın bağrında bulunan çözümsüzlüğü ve antagonizmayı ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu savunmak, demokratik çoğulculuğu inşa etmek değil demokratik siyasetin varlık imkânını tehlikeye koymaktır. Müzakereci demokrasi modelinin savunduğunun aksine demokratik ve çoğulcu siyaset, dışlayıcılığı bulunmayan kamusal ve rasyonel müzakere olanağını ortadan kaldırır. Müzakereci model, kamusal sorunlar üzerine, tüm yurttaşların dâhil olduğu özgür ve kısıtlamanın olmadığı rasyonel bir müzakerenin olanaksızlığı durumunu kavrayamaz. Mouffe'a göre ideal konuşma durumu gibi akılcı bir sistemin önünde var olan engel ontolojiktir.¹³⁶

¹³⁴ Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 20-24.

¹³⁵ Demir, a.g.e., s. 181, 182.

¹³⁶ Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 98-101.

Kamusal müzakerenin özgür, kısıtlamasız ve bir baskı unsuru olmadan gerçekleşmesi olarak ortaya konan ideal konuşma durumunun standartları “içericilik” “baskının yokluğu” “simetri” ve “açıklık”tır. Bir ideal durum olarak, iktidardan beri bir iletişim alanı geliştirmeye çalışan ve rasyonel ortaklığın bozulmamış bir iletişim ortamında sağlanabileceğini savunan Habermas’çı görüşe karşı Mouffe, iktidar ilişkilerinin ve hegemonyanın silinemez karakterini ve ortadan kaldırılamazlığını savunur. Nitekim ona göre dışlayıcılık içermeyen rasyonel bir mutabakat oluşturmak imkânsızdır. Mutabakat fikri Habermas’a göre söyleme içkin bir amaç iken Mouffe’cu perspektifte tikel bir hegemonyanın geçici bir başarısıdır. Diğer bir deyişle, Mouffe’ta kamusal müzakereler yoluyla ulaşılabilecek nihai bir mutabakat fikri olanaksızdır. Demokratik ve çoğulcu bir toplumun siyasete ilişkin düşünce ve eylem pratiklerinin kaynağında mutabakat değil çatışma bulunmaktadır. Çatışma, dışlama, antagonizma ve bölünme olmaksızın demokratik fark ilkesi işlemez duruma gelir ve baskıcı bir aynılığa durumu yakın bir tehdit olarak belirir.¹³⁷

Mouffe, müzakereci demokrasi fikrinin, siyasal olanın toplumsal kuruculuğunu, siyasal karar verilemezliğini ve antagonizmaların silinemez karakterini reddederek rasyonel bir müzakere ve uzlaşma arayışı çerçevesinde dışlayıcı olmayan ortak bir diyalog olanağının bulunduğunu varsayar ve böylece demokratik çoğulculuğun çatışmacı doğasını yadsır. Mouffe’a göre müzakereci demokratlar herhangi bir müzakereyi sona erdirmenin devamlı olarak öteki imkânları dışladığı gerçeğini kabul etmez. Liberal teori, toplumsal antagonizmalar ile çoğulcu toplum yapısı arasındaki derinlikli bağı kavramaktan uzaktır. Toplumsal yaşamda çoğulculuğun egemenliği, iktidar ve antagonizmanın silinemezliğinin ilanı niteliği taşır.¹³⁸

Mouffe’a göre müzakereci demokrasi fikrinin temel eksikliklerinden biri de demokratik yaşamın çoğulcu karakterini kavramadaki eksikliğidir. Müzakereci demokratlar toplumsal ilişkilerin derinliğinde yatan antagonizmayı ve karar verilemezlik gibi özellikleri ve söz konusu özelliklerin demokratik yaşam içindeki içeriklerini reddeder. Sonuçta, bu tarz bir yaklaşım çoğulcu demokrasiyi konsolide etmek adına yetersiz kalmaktadır. Mouffe’a göre liberal teori, çoğulculuk düşünüyü Rawls’ta özel alana bırakır, Habermas’ta ise kamusal alandan tümüyle çıkarır. Mouffe bu noktada, Schmittgil

¹³⁷ Demir, a.g.e., s. 183.

¹³⁸ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 108-110.

perspektif üzerinden liberal teorinin eleştirisine girer. Schmitt'in siyasal olanı tutkular ve antagonizmanın ortadan kaldırılamazlığına ilişkin tespitleri üzerinden hareket eder. Schmitt, modern demokrasilerde kolektif siyasal değerlerin önemine vurgu yapar. Schmitt'e göre demokrasi, homojen bir toplum tasavvuruna dayanır. Başka bir ifade ile homojen bir toplum olmaksızın demokrasi kendisini gerçekleştiremeyecektir. Bu çerçevede demokratik siyasal düzlemde, Schmittgil perspektifte çoğulcu bir yapılanma söz konusu olamaz. Demokrasi, kendi içinde homojen bir halk topluluğunun var olduğu yerde gerçekleştirilebilir ve bu anlamda her türlü farklılığın kendisini dışlar. Ancak burada Mouffe, Schmitt'e karşı çıkmaktadır. Mouffe, liberal teorinin, siyasal olanın yapısını kavrayamaması tespiti noktasında Schmitt ile görüş birliği içindedir.¹³⁹

Ancak, ona göre söz konusu durum Mouffe'a göre liberalizmi kökten reddetmemizi gerektirmez. Mouffe'a göre Schmitt'in asıl eksikliği, liberal demokrasinin düşmanları hasıma dönüştürme kapasitesini ve antagonizmanın yıkıcı boyutlarını ehlileştirmedeki başarısını kavrayamamasından kaynaklanmaktadır. Schmitt, siyasal olanın çatışmacı doğasını savunurken söz konusu çatışmanın farklı şekillerde devam ettirilemeyeceğini, meselenin yalnızca dost ve düşman arasında meydana gelen ölümcül çatışma olarak algılanması gerektiğini savunur. Çatışma durumu, yalnızca uzlaşmaz ve dönüştürülemez antagonizma olarak vardır ve dost ile düşmanı bir araya getirebilecek hiçbir ortak zemin mevcut değildir. Bu nedenle Mouffe, çağdaş siyaseti Schmitt ile ve ona karşı okumak gerektiğini savunur.¹⁴⁰

Mouffe, çoğulcu demokrasinin kamusal alanda rasyonel müzakere ve mutabakatı amaçlamadığını savunur. Zira antagonizmanın yerinden edildiği, rasyonel müzakere ve mutabakat'ün gerçekleştirildiği bir kamusal alan mümkün değildir. Söz konusu ütopyik rasyonel mutabakat, siyasal olanın çatışmacı doğasını yadsımaktadır. Her uzlaş, kalıcılığı bulunmayan bir hegemonyanın sonucu durumundadır. Her uzlaş, içeriğinde mutlak bir dışlama bulunan bir bir aradalık formülasyonudur. İktidarın kurucu gücünün rasyonel bir mutabakat sonucu feshedileceği ve meşruiyetin bunun yerine rasyonaliteye dayandırılması gerektiğine dair iddia tehlikeli sonuçlara gebe dir.¹⁴¹

¹³⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 158-163; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 59.

¹⁴⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 175-182; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 47-48.

¹⁴¹ Mouffe, *Yapıbozum ve Pragmatizm*, a.g.e., s. 24; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 108-110.

Müzakerecilerin radikal demokrasi tasavvurunda şeffaf toplum düzeni fikrini ön plana almalarına karşın Mouffe, çeşitlilik, çoğulculuk ve çatışma kavramlarını ön plana çıkarır.¹⁴² Söz konusu çerçeve içinde demokrasinin evrensel bir mutabakat gibi bir gayesi olamaz. Mouffe'a göre ihtilafların nihai olarak sonlandırılması fikri kabul edilemez zira söz konusu mite dayanmak demokrasi projesinin ufkunu daraltacak ve bir proje olarak demokratik siyasetin geleceğini tehlike altına sokacaktır.¹⁴³

Mouffe'un müzakereci demokrasiyle farklılaştığı temel nokta, her iki cephe de antagonizma ve süreçlerin kesintiye uğraması olgusunu belli ölçülerde tanımaktadır. Ancak müzakereci demokrasi savunucuları söz konusu tanımın normlarının evrensel akıl aracılığıyla öngörülebilir ve yeniden düzenlenebilir olduğunu iddia ederken Mouffe'a göre normların ortak bir akılla belirlenmesi antagonizma ve kesintiye uğramanın olgusallığına aykırıdır.¹⁴⁴

Mouffe, müzakereci demokrasi savunucularının evrensel rasyonaliteye dayalı normatif bir düzen üzerindeki ısrarını siyasetin hiçleştirilmesi ve demokratik siyasetin usule dayalı müzakere süreçlerine indirgenmesinin tehlikeli bir işareti olduğunu savunur. Bununla birlikte Mouffe'a göre ortak akla dayalı normatif /evrensel bir düzen arayışının taşıdığı tehlike, ortak normlara ya da evrensel olana duyulan ihtiyacı tamamen ortadan kaldırmaz. Evrensel olanın olanaksızlığı ona duyulan gereksinimi ortadan kaldırmaz: yalnızca siyasal alanı farklı biçimlerde kısmen doldurulabilecek boş bir yer haline getirir. Siyaset de tam da söz konusu doldurma işlevini görür.¹⁴⁵

Müzakereci demokrasi kampının ana kaygısı normatif bir sahada belirli bir temelden yoksun olmanın etik ve siyasal düzeylerde nihilizme kapı açabileceği yönündeki eleştiridir. Ancak Mouffe'a göre söz konusu endişe tamamen yersizdir ve anti temelci perspektifin etik ve siyasal düzlemde nihilizm ve diğer olumsuz senaryolarla herhangi bir ilişkisi yoktur.¹⁴⁶

Mouffe, müzakereci demokratları siyasal alana yönelik öncelikler konusunda eleştirmektedir. Mouffeçu agonistik politika da müzakereciler de siyasal alana merkezi bir

¹⁴² Mouffe, *Modernite Versus Postmodernite*, a.g.m., s. 310.

¹⁴³ Mouffe, *Demokrasi ve Farklılık*, a.g.m., s. 352.

¹⁴⁴ İnce, a.g.e., s. 102.

¹⁴⁵ İnce, a.g.e., s. 103, 104; Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 38.

¹⁴⁶ İnce, a.g.e., s. 104.

önem vermekle birlikte müzakereciler için söz konusu alan daha çok stratejik bir öneme haizken Mouffe'ta bu alan asli kurucu bir alandır. Zira Mouffe'a göre siyasal alan en basit düzeyde ekonomik ve toplumsal alanlardan önce gelen bir alan değil, aksine diğer alanları inşa eden, yerinden eden, eklemleyen ve zamanı geldiğinde inşa eden varoluşsal, politik bir eyleme sahasıdır.¹⁴⁷

Rawls ve Habermas için siyasal alan kamusal müzakere süreçlerinin işletildiği bir çeşit stratejik ve sosyolojik bir alt sistem niteliğine haizdir. Rawls, siyasal alana ilişkin kamusal sorunları “*anayasal temeller*” ile “*temel adalet sorunları*”na hasretmekte, siyasal alana yalnızca belirli konularda sorun çözücü ve stratejik bir fonksiyon yüklemiş olur. Bu nedenle siyaset, yalnızca belirli konulardaki sorunların teknik ve stratejik çözüm yeri ve metodu olarak son derece sınırlı bir tarzda algılanmış olur. Mouffe ise tam da bu noktada ve söz konusu nedenlerle Rawls'ın teorisini, içeriğinde siyaset barındırmayan bir siyaset felsefesi olarak nitelendirir.¹⁴⁸

Mouffe, Rawls eleştirisinde tıpkı Rawls gibi liberalizmi ikiye ayırarak işe başlar. Ona göre liberalizm, siyasal ve ekonomik olmak üzere iki farklı düzeyde varlığını ortaya koyar. İlk etapta Mouffe'a göre Rawls'ın teorisi, klasik kapitalist liberallerden oldukça farklı görünür. Dahası Rawls, bireysel mülkiyetin meşrulaştırılmasına yönelik farklı görüşleri nedeniyle liberal teori içinde oldukça önemli bir yeri işgal etmektedir. Fakat Mouffe'a göre Habermas gibi Rawls da siyasetin doğasının inkarına yol açacak bir dizi yanlış değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu nedenle Mouffe, Rawls'çı adalet teorisindeki başlangıç pozisyonunu iki ana nedenden ötürü eleştirir. Bunlardan ilki, Mouffe'a göre Rawls, başlangıç durumunda özneyi diğer yapısal bağlardan bağımsız öz olarak görerek çok büyük bir yanılgıya girmektedir. Zira Mouffe'a göre, her ne şekilde olursa olsun öznenin toplumun dışında veya ondan kopuk bağımsız bir mevcudiyeti imkânsızdır. Dahası Mouffe'ta toplum, öznenin inşası konusunda merkezi ve kurucu bir bütün olarak anlam kazanır.¹⁴⁹

İkinci olarak Mouffe, Rawls'ın adalet teorisi eleştirisinde, başlangıç durumunun toplumda mevcut güç ilişkilerini dikkate alınmadan bir mutabakata varma çabasını sorgulamaktadır. Rawls'ın başlangıç durumu varsayımında adalet ilkeleri sürece hâkim

¹⁴⁷ İnce, a.g.e., s. 105.

¹⁴⁸ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 88-92.

¹⁴⁹ Kanatlı, a.g.m., s. 122.

kılındığı takdirde insanların rasyonel kararlar alacakları öngörülür. Oysa Mouffe'a göre siyasal alan, rasyonel ve evrensel ilkeler üzerinden mantıklı kararlar alındığı bir alan kesinlikle değildir. Zira siyasal, çoğulcu değerlerden arındırılmış tarafsız bir alan değildir. Bu tarz yanlış varsayımlar tehlikeli sonuçlara gebedir.¹⁵⁰

Rawls'a göre liberal demokrasinin temel problemi, siyasal ve sosyal ve ekonomik adalet bağlamında yurttaşlar arasında adil ilişkiler ve işbirliğinin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair sorundur. Rawls'a göre söz konusu işbirliği makul çoğunluk tarafından sağlanacaktır. Oysa Mouffe'a göre, Rawls'ın savunduğu makul çoğunluk anlayışı, liberal ilkelerin farklı bir görünümü olduğundan söz konusu ilkeleri kabul etmeyenleri doğal olarak siyasal alanın dışına itmektir. Bu nedenle Mouffe, siyasal alandan dışlanan makul olmayan çoğunluğun radikalize edilerek demokrasiye bir tehdit unsuru olarak ortaya çıktıklarını savunur. Radikal İslam ya da aşırı sağ gibi radikal hareketlerin, makul olmayanlar olarak siyasetin dışına itilmeleri nedeniyle demokrasiye tehdit olmalarının altında Mouffe'a göre Rawls'ın makul çoğunluk savunusu vardır.¹⁵¹

Mouffe, Habermasçı müzakereci demokrasi modelini "mutabakat" kavramı üzerinden eleştirir. Habermas'a göre mutabakat arayışı insan ilişkilerinin temel ereğidir. Ona göre, insan ilişkilerinde temel eylem tipi mutabakata ulaşmayı amaç edinen tiptir. Sosyal eylemin öteki biçimleri olan rekabet, stratejik eylem ya da çatışma mutabakata ulaşmaya yönelmiş eylemin türevleridir. Oysa Mouffe'a göre her mutabakat kaçınılmaz bir biçimde bir dışlama içermektedir. Dışlama içermeyen rasyonel bir mutabakat düşünülemez. Müzakereci demokratlar böylesi bir hayali kurgudan söz ederken aslında fiilen mevcut birtakım dışlama ya da çatışmaların üzerini örtmektedirler. Bununla birlikte Mouffe, liberal demokratik bir toplumun belirli sayıdaki temel değer ya da kurum üzerinde belirli bir mutabakatın sağlanması gerektiğinin farkındadır. Mouffe'a göre mutabakat temelde gereklidir, ancak ona çatışmanın eşlik etmesi zorunlu ve kaçınılmaz bir olgudur.¹⁵²

Çoğulculuk bahsinde, Mouffe'a göre müzakereci demokrasi savunucularının en büyük hatası, çoğulculuğa çizilmesi gereken sınırları rasyonel veya ahlaki bir zeminde aramalarıdır. Oysa ki,

¹⁵⁰ Kanatlı, a.g.m., s. 122.

¹⁵¹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 99-103.

¹⁵² İnce, a.g.e., s. 106, 107.

“Liberal de olsa hiçbir devlet veya siyasal düzen bir tür dışlama olmaksızın var olamaz. Liberal demokrasinin kurumlarını müzakereci rasyonelliğin sonuçları olarak sunmak, onları şeyleştirmek ve onlar için verilen mücadeleyi imkânsız hale getirmek anlamına gelir. (Böylece) herhangi başka bir rejim gibi çoğulcu demokrasinin de bir iktidar ilişkileri sisteminden oluştuğu inkâr edilmiş ve bu iktidar biçimlerinin demokratik meydan okumaları gayrı meşru hale getirilmiş olur.”¹⁵³

Yukarıdaki parçadan da anlaşıldığı üzere Mouffe, liberal ve demokratik bir bütünlük için zorunlu olan mutabakatın “rasyonalite” ya da “etik bir zemin” temelinde değil ihtilaf temelinde sağlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle çoğulcu bir demokrasi için gerekli olan “çatışmalı bir mutabakat”tır. Mouffe, “çatışmalı mutabakat” kavramıyla temelde kastettiği şey şudur: Liberal ve demokratik ülkelerin siyasal ve ahlaki ilkeleri olan “herkes için eşitlik ve özgürlük” konusunda tam bir mutabakat olmalı, ancak söz konusu ilkelerin yorumlanması konusunda prosedürlerle üstesinden gelinmeyecek kadar ciddi bir ihtilaf imkânının da varlığı garanti altına alınmalıdır.¹⁵⁴

Mouffe’a göre demokratik bir siyasetin dinamizmasını oluşturan başat gerilim söz konusu “ilkeler konusundaki mutabakat ile onların yorumlanması konusundaki ihtilaf arasındaki gerilim”dir. Mouffe’a göre böylesi bir gerilim asla uzlaştırılmaz. Dahası Rawls ve Habermas gibi müzakereci demokrasiyi savunanların eşitlik ile özgürlük, halk egemenliği ile insan hakları ve demokrasi ile liberalizmi birbirleriyle uzlaştırma gayretleri yalnızca başarısızlığa uğramakla kalmaz, söz konusu projelerin aynı zamanda demokratik çoğulculuğa ilişkin öngörüler üzerinde de son derece olumsuz sonuçları bulunmaktadır.¹⁵⁵

Mouffe’a göre liberal demokrasinin belki de en büyük sorunu, demokratik siyasetin temel paradoksunu tanımlayamamasıdır. Söz konusu sorun, müzakereci demokrasi görüşünü savunanların da aşamadığı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Zira müzakereci demokratlar “*demokratik paradoksu*” ya da liberalizm ile liberal demokrasi arasındaki temel ihtilafı reddetmek eğiliminde olduklarından, liberal demokrasinin agonizm ya da rekabetçi bir yarış üzerinden devam etmesinin imkânlarını ortadan kaldıran

¹⁵³ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 19.

¹⁵⁴ İnce, a.g.e., s. 107.

¹⁵⁵ Chantal Mouffe, “The Limits of John Rawls’s Pluralism”, *Politics Philosophy Economics*, Vol. 4, No. 2, 221-231, June, (Erişim) <http://www.mediafire.com/?5uuzn2ohz1m>, 2005, s. 228.

rasyonel bir mutabakat fikrine dayandırmaya çalışmaktadırlar. Böylece siyasalı sonuçlarından kopuk kamusal olmayan bir alana taşımak suretiyle giderilemez, üzeri örtülemez bir paradoksun aşılacağını zannetmektedirler. Ancak söz konusu girişim Mouffe'e göre yalnızca siyasalın çatışmacı temel dinamiklerini kökünden sarsmaktadır. Liberal demokrasinin mevcut temel paradoksu aşılamaz ve giderilemez de olsa Mouffe, söz konusu paradoksun çeşitli şekillerde demokratik müzakerelere konu olabileceğini savunur. Ona göre çoğulcu demokratik siyasetin en merkezi işlevi de esasında söz konusu paradoksun müzakere edilmesi ve riskli çözüm tekliflerinin birbirleriyle eklememesiyle ilgilidir. Ancak nihai bir rasyonel mutabakat peşinde olan müzakereci demokrasi cephesi son derece yanlış bir yol izlemektedir. Zira bu arayış yalnızca başarısızlıkla sonuçlanmakla kalmaz, aynı zamanda siyasal müzakerelerin gereksiz kısıtlamalar ekseninde daraltılmasına yol açar.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 98-100.

İKİNCİ BÖLÜM
AGONİSTİK DEMOKRASİ ALTERNATİFİ

2.1. Post Marksizm

Laclau ve Mouffe'un 1980'lerle birlikte ortaya koyduğu ve geliştirdiği Post-Marksist yaklaşıma göre, her şeyden önce bugün Marksist ideolojinin işçi sınıfına atfettiği merkezi rolün dünyada gerçekçi bir karşılığı artık bulunmamaktadır. Tarihsel dönüşümün ana dinamikleri olarak işçi sınıfına böylesi bir ayrıcalıklı bir değer atfetmek özcü bir yaklaşımdır ve kabul edilemez. Ortodoks Marksizmin bir diğer özcü yanı ise ekonomizm olarak kendini gösterir. Mouffe'a göre ortodoks özcülüğün son kalesi olarak ekonomi, Marksist ideolojinin savunduğunun aksine, gerçekte değişmez kanunlara dayalı olarak işleyen homojen, bağımsız, belirleyen bir alan değildir. Ekonomik alan da, diğer bütün alanlar gibi siyasal bir alan olarak kurulmaktadır.¹⁵⁷

Mouffe'a göre, Ortodoks Marksizmin en büyük yanılması, toplumsal yaşayışa ilişkin tek bir dinamiği esas almasıdır. Klasik Marksist yaklaşım, tarihsel değişim ve dönüşümün esas dinamiğinin sınıf olgusu çerçevesinde anlaşılması gerektiğini savunur. Oysa Post-Marksist yaklaşıma göre, bugün dünyaya 19. yüzyıla ait fikirler üzerinden bakamayız. Daha karmaşık ilişkilere sahip ve daha karmaşık dönüşümler yaşayan dünyanın değişim dinamiğini "evrensel sınıf" fikri üzerinden anlamak imkânsızdır.¹⁵⁸

Post-Marksist düşünceye göre, birbirinden bağımsız iki gelişme işçi sınıfının tarihsel değişimin dinamiği olduğuna ilişkin Ortodoks tezi kökünden sarsmaktadır. Birincisi, işçi sınıfının tüm dünyada sayısının ve yoğunluğunun görünür şekilde azalması ile birlikte ekonomik açıdan da kategorilere bölünmesidir. Diğer önemli süreç ise, toplumsal yapı içinde farklı ve yeni antagonizmaların ortaya çıkmasıyla birlikte nüfusun görece geniş dilimlerini oluşturan kesimlerin giderek marjinalleşmesidir. Bu anlamda toplumsal yaşayışta değişimin tek aktörü olarak işçi sınıfına merkezi bir rol vermek kabul edilir bir durum olmaktan çıkmıştır. Sınıf mücadelesi günümüz dünyasını anlamak adına yetersiz bir argüman olmuştur.¹⁵⁹

Post-Marksist yaklaşım liberal demokrasinin krizi kadar aynı zamanda Marksizm'in krizi üzerine geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Post Marksizm'in kurucu metni sayılan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de Mouffe ve Laclau'nun atıf noktası Marksizm'in

¹⁵⁷ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 73, 98.

¹⁵⁸ Demir, a.g.e., s. 137.

¹⁵⁹ Ernesto Laclau, "Sınıf Savaşı ve Sonrası", Çeviren: A. Özkan, *Birikim Dergisi*, No: 5 - 1989, s. 24.

krizidir. Bu anlamda Post Marksizm, sosyalizmin içinde bulunduğu tarihsel krize karşı yeni bir sol alternatif siyaset stratejisi ortaya koymaya çalışmaktadır. Çoğul demokrasiyi esas alan bu yeni alternatif sol politika agonistik demokrasi fikri ile sosyalist siyasal krizi aşmaya çalışmaktadır.¹⁶⁰

Mouffe ve Laclau'nun Marksizm'e dair en büyük eleştirilerinden biri, önceden belirlenmiş yasalar üzerinden toplumsal gelişmenin şekillendiği yönündeki ortodoks Marksist sava dair eleştiridir. Buna göre, Marksist yaklaşımın kendisi sabit yasalara, ilerleme fikrine, işçi sınıfının kaçınılmaz devrimi fikirlerine dayanmaktadır. Mouffe'a göre, toplumsal olan, hiçbir şekilde herhangi bir öze sahip değildir. Bunun yanı sıra her türlü eklemleme, ancak bütünlüklü bir toplum fikrinin terk edilmesi ile mümkün olabilir. Mouffe'a göre, hegemonya ancak eklemleyici pratiklere açık bir toplumsal düzlemde varlığını ortaya koyabileceği için toplumsalın açık ve tamamlanmamış yapısını gerektirir. Toplum adı verilen yapı, olumsal, açık uçlu, istikrarsız ve daima eklemleme haline açık kararsız bir görünümde dir.¹⁶¹

2.1.1. Söylem Alanı

Mouffe'a göre en genel düzeyde söylem, tüm eylemler ve nesnelerin birer anlamları olduğu ve onların sahip oldukları anlamların bağımsız bir değerler sistemi yoluyla onlara verildiği fikri üzerine temellenir. Mouffecu söylem kuramı bir yönüyle Post-Yapısalcı yaklaşımdan etkilenmiştir. Buna göre söylem, tek başına toplumsal yaşantıyı, o yaşayış içindeki her bir eylem ve nesneyi anlamlandırır, dahası inşa eder. Ancak söz konusu inşa, dilin istikrarsız karakteri nedeniyle kalıcı bir sabitlik olarak kendini ortaya koyamaz. Bu anlamda söylemin karakteri ve doğası değişkendir. Söylem, diğer söylemlerle etkileşime girer, bu etkileşimler farklı değişim ve dönüşümlere zemin hazırlar. Söylem kuramının temel savlarından biri, anlamın hiçbir zaman belli bir sabiteye indirgenemeyeceği, öznelerin, ya da nesnelerin kimliklerinin tanımlanması sürecinin hiçbir zaman tamamlanmayacağı ve söyleme dair mücadelenin hiçbir şekilde sonlanmayacağıdır.¹⁶²

¹⁶⁰ Demir, a.g.e., s. 34, 35.

¹⁶¹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 168, 169.

¹⁶² Demir, a.g.e., s. 50.

Mouffe, Wittgenstein'in dil oyunları kavramından ilhamla kendi söylem kuramının içeriğine konuşmaları, belgeleri, gelenekleri, pratikleri, kurumları, nesnelere de dâhil eder. Wittgenstein'in ortaya koyduğu dil oyunları kavramını yorumlayan Mouffe'a göre, söylem hem dili hem de dil ile karşılıklı ve güçlü bir bağ kurmuş eylemi içine alan bir bütünlüktür. Söylem içinde dil, nesnelere ve eylemler arasında karmaşık bir ilişki ve bütünlük vardır. Bu anlamda söylem yalnızca dil ile sınırlı bir toplumsal kurucu değildir, dilin maddi unsurları da söyleme dâhildir.¹⁶³

Mouffe söylem kavramını, söylemin belirlediği anlam sahasından bağımsız ve bağlamdan kopuk herhangi bir hakikat fikrinin olamayacağını savunmak için ortaya koyar. Ona göre anlam, söylemden bağımsız kurulamaz. Anlam tamamen söyleme bağımlı bir içkin gerçeklik durumudur. Mouffe, söylemin nesnelere üzerindeki anlamsal belirleyiciliğine vurgu yaparken, nesnelere anlamın dışındaki varlıklarını kökten reddetmez. Ona göre söylem kuramı, nesnelere söylem dışında bir oluşa sahip olmadıklarını savunur fakat bir varlığa sahip olduklarını kabul etmektedir. Wittgenstein'ci dil oyunları yaklaşımı üzerinden meseleye bakarsak, nesnelere yalnızca belirli bir söylemsel bağlam içinde belirli bir oluşa sahiptirler.¹⁶⁴

Agonistik demokraside, nesnelere, özneler, eylemler, olaylar ve durumların tümüne hakim anlam bütünlüğü söylem tarafından üretilir. Bu anlamda söylem, toplumsalın kurucu unsurudur. Özneler ve nesnelere arasındaki ilişkiyi belirleyen anlam dışında söz konusu iki unsur arasındaki pratik eklemlenmeyi ve bu eklemlenme mantığını üreten de söylemdir. Dolayısıyla eylemler, söylem alanının dışında kalan pratikler değildirler. Toplumsal ağ ve sosyal ilişkiler söylem tarafından belirlenir. Nesnelere varlığı ve onlara ilişkin anlam söylemsel formülasyon üzerinden belirlenir.¹⁶⁵

Söylemsel alan içinde her bir özne bir diğerinden farklılık arz eder. Özneler, söylemsel formülasyon üzerinden bir diğerinden farklı olduğu için aynı zamanda birbirlerine de bağımlıdır. Özneler söylemsel alan içinde rastgele bir biçimde yüzergezer varlıklar olarak düşünülmez. Onları bir arada tutan bir siyasal bir aradalık mantığı bulunmaktadır. Bu çerçevede Mouffe, özneler arası bağımlılık ilişkilerini "belirleyicilik"

¹⁶³ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 105.

¹⁶⁴ Ernesto Laclau – Chantal Mouffe, "Amansız Fakatsız Marksizm Sonrası", Çev: Ahmet Kardam, *Marksizm ve Gelecek Dergisi*, No: 5 – 1992, s. 16, 17.

¹⁶⁵ Yıldırım, a.g.m., s. 40.

kavramı ile açıklamak yerine “gerekirlik” kavramı ile açıklamayı tercih eder. Zira Mouffe’a göre, belirleyicilik, indirgenmiş ilkelere bağlılığı öngörürken, gerekirlilik yapısal konumların sistemindeki düzenlilikten beslenir. Söylemsel formülasyon içinde oluşturulan siyasal özneler, birbirleriyle kurdukları eklemlemeler üzerinden yeni anlamlar elde eder ve söylemsel alan içinde belirli momentleri oluştururlar. Bu anlamda demokratik siyaset açık ve ön belirlenimsiz bir biçimde gerçekleşir.¹⁶⁶

Söylem alanı içindeki hiçbir siyasal özne ya da eklemleme mantığı sistemin tamamını tanımlayabilecek yetkinlikte değildir. Bunun bir nedeni de, söylemsel alanın sınırlarının kestirilememesidir. Söylem, öznelere belirli durumlarda bir araya gelebilmelerine olanak tanıyan eklemlemeyi sağlar. Ancak bu eklemleme mantığı, söylemsel alan içindeki hiçbir özne tarafından sahiplenilmez. Böylece söylemin zemini kayganlaşır, geçiciler. Dolayısıyla özneler, onlara has kimlikler ve kimlikler arası ilişkiler de geçici bir karaktere bürünür. Söylemin doğasına has farklılıklar alanı içindeki hiçbir unsur diğerlerini bir bütünlük içinde kavrayacak sabit bir ilke ortaya koyamaz. Bu anlamda mutlak bir sabitlik ya da mutlak bir olumsuzluk düşünülemez. Siyasal alana katılım gösteren her bir söylem, söylem alanının bütünlüğünü ele geçirmek, toplumsal alandaki farklılıkları ortadan kaldırmak ve kendisine has hegemonik bir merkez oluşturmak amacıyla geçici bir pozisyon elde eder.¹⁶⁷

Mouffe’a göre söylemin temel karakteri olan açıklık, aynı zamanda söylemin doğurduğu öznenin de temel karakteridir. Özne, söylemsel formülasyon içinde farklı kimlikler ve eklemleme mantıkları üzerinden demokratik siyasal yaşamda yerlerini alırlar. Bu anlamda öznenin bilincini, davranışlarını önceden belirleyebilecek sınıf gibi herhangi bir birleştirici, bütünleştirici, sabitleyici bir yapı yoktur. Bunun yanı sıra, toplumsal antagonizmaların öncesinde herhangi bir özne yapısı mevcut değildir. Özne, aidiyetini kimliğin söylemsel açılımından elde eder. Bu nedenle tam olarak kurulmuş kimlik bulunmuyorsa, o halde özne de yok demektir. Dolayısıyla özne yerine özne konumlarından bahsetmek daha doğru olacaktır. Söylemsel alan, özneleri özne konumlarına dönüştürür. Söz konusu konumlar sabit değil, olumsuzdur önceden belirlenmiş olmaları diye bir şey söz konusu değildir. Bu çerçevede, söylemsel yapının ürünü olan özneler, işgal ettikleri konumlar ve ilişki içine girdikleri öteki unsurlar üzerinden söylemsel formülasyonun farklı

¹⁶⁶ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 132.

¹⁶⁷ Yıldırım, a.g.m., s. 40, 41.

birer görünümü haline gelirler. Söz konusu görünüm her bir ilişki, çatışma ya da eklemleme sürecinde kendi farklı bir biçimde tekrar eder. Bu anlamda özneler, söylem alanı içinde yüzer gezer bir biçimde akan gezici gösterenlerdir. Söz konusu alandaki öznelerin çeşitliliği ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerin farklılığı demokratik ve çoğulcu siyasetin bir gerekliliğidir.¹⁶⁸

Demokratik siyaset toplumsal yaşayışın sabiteler üzerine kuruluşunu itiraz üzerine vücut bulur. Söz konusu noktada egemen bir söylemin toplumun kuruluşu üzerine tahakküm etmesini imkânların dışına itmek modern demokratik çoğulculuğun merkezi görevidir. Toplumsal yaşayışta farklı söylemler ve onların yerleşik pratikleri hegemonik alanı hâkimiyetleri altına almaya çaba gösterirler. Fakat demokratik siyaset ve çoğulcu yaşayış zemininde söz konusu amacı geçici bir süre için elde etmeyi başarabilirler.¹⁶⁹

2.1.2. İktidar ve Hegemonya

Mouffe'a göre hegemonya kavramı, Marksist ideolojinin giderek yayılan kuramsal krizine bir çözüm önerisi olarak ortaya atılmış bir kavramdır. Ona göre söz konusu kavram, '*tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş boşluğu doldurmak*' üzere ortaya atılmıştır. Mouffe'ta hegemonya kavramı, tarihi önceden belirlenmiş yasalar çerçevesinde hareket eden ve sürekli bir biçimde ilerleyen bir bütünlük olarak gören Aydınlanmacı ya da teleolojik tarihsel anlayışın krizine verilen bir yanıt olarak düşünülmelidir.¹⁷⁰

Mouffe'a göre toplumsalı tekrar tekrar kuran ve yıkan iktidar ilişkileri bütününe "*hegemonya*" denir. Hegemonya, eklemleyici pratiklerin varlık gösterdiği alanın adıdır. Zira, hegemonya toplumsalın açık ve tamamlanmamış doğasıyla doğrudan ilişkili olduğu için, hegemonya ancak eklemleyici pratiklerin bulunduğu bir yerde varlık gösterebilir.¹⁷¹

Mouffe, hegemonya kavramı ile nesnelliğin iktidar eylemleriyle kurulduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Mouffe'a göre toplumsal nesnellik siyasal bir kuruluştur. Bu anlamda nesnellik, kendi içeriğinde farklılık ve dışlama gibi kurucu kategoriler bulundurmaktadır. Mouffe'a göre, iktidar ve nesnelliğin bir araya geldiği

¹⁶⁸ Yıldırım, a.g.m., s. 41, 42.

¹⁶⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 84-87, 170.

¹⁷⁰ Demir, a.g.e., s. 76, 77.

¹⁷¹ İnce, a.g.e., s. 38.

moment noktasını “karşılıklı çöküş” noktası olarak görür. Bu anlamda iktidar olgusu, birbirinin kurucu dışsalı olan iki kimlik arasındaki ilişki değil, söz konusu iki kimliği kuran bir bütün olarak ele alınmalıdır. Her siyasal düzen, kendisine uygun bir hegemonya ve iktidar ilişkileri bütünüdür. Bu nedenle siyasal ilişki, önceden kurulmuş iki kimlik arasında sonradan kurulmuş bir bağlam değil, söz konusu kimliklerin kuruluş zemini olarak görülmelidir.¹⁷²

Laclau’ya göre hegemonya, bir bütünün kendisi ile gerilim içindeki başka bir bütün ile buluşturma işlemidir. Başka bir ifade ile ne müzakere vasıtasıyla elde edilmiş risk altındaki bir dengedir, ne de “*a priori*” belirlenmiş bir genel durumdur. Farklı siyasal güçler, toplumsal alana dair açıklığı, hegemonya üzerinden doldurma mücadelesine girişirler. Hegemonya, onların bu mücadelelerinin bir aracı durumundadır. Hegemonya ayrıca birbirleriyle çatışma halindeki siyasal güçlerin birbirleriyle eklemleme mantığı üzerinden ilişki kurmalarını sağlar. Hegemonik eklemleme mantığı içinde farklı siyasal güçlerin birbirleriyle olan sınırları belirsizleşir, birbirleriyle çelişen fakat eklemleme mantığı üzerinden bir araya gelmiş farklı siyasal güçler iç içe geçer. Bu anlamda hegemonik alan içindeki her bir nesneye dair içerisi ve dışarı, onun karakterine dair öğeler barındırır. Bununla birlikte yine her nesneye dair içerisi ve dışarı, bir iktidar ilişkisi örneğidir. Bu anlamda radikal demokratik siyasal süreçte, iktidar ilişkileri yalnızca önceden belirli iki kimlik arası bir siyasal ilişki biçimi değil, söz konusu kimlikleri oluşturan kurucu güçtür. Radikal demokratik siyasetin ana gayesi, iktidarın ve hegemonyanın nasıl yok edileceği değil, demokratik değerlerle nasıl uyumlulaştırılabileceğini bulmaktır.¹⁷³

Mouffe için hegemonya bir sınıf hareketinin hegemonyası anlamında değildir. Siyasal özneler ve konumlar arasında artık belirgin ve değişmez ekonomik ve sosyal bağlar yoktur. Bu anlamda işçi sınıfının klasik Marksist yaklaşımın savunduğu tarihin öncü gücü pozisyonunu terk etmesi ve bir şekilde toplumsal yaşamın içinde eklemenebilecek yeni ve güçlü aktörler keşfetmesi gerekmektedir. Bu anlamda demokratik hegemonya artık sınıfsal bir bağlam üzere değil söylemsel bir bağlam üzerinden kurulmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 8, 24, 26, 43, 65, 134-136.

¹⁷³ Yıldırım, a.g.m., s. 47.

¹⁷⁴ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 75, 76.

Mouffe'a göre Gramsci, Lenin'de sınıfsal ittifaka dayanan otoriter karaktere haiz hegemonya anlayışından farklı demokratik bir hegemonya tasavvuru ortaya koyar. İşçi sınıfının merkezi konumu ve temsile dayanan Leninci hegemonya anlayışı yerine Gramsci'nin ortaya koyduğu demokratik hegemonya kavramının içeriğinde liderlik olgusu yalnızca siyasal değil, aynı zamanda entelektüel ve ahlaki kaygıları da içeriğinde barındırır. Mouffecü demokratik hegemonya, temsil fikrine değil eklemleme mantığına dayalıdır.¹⁷⁵

Mouffecü Post-Yapısal temel üzerine inşa olan demokratik hegemonya kavramsallaştırması, Gramsci'nin hegemonya kavramından birkaç yönüyle ayrılır. Buna göre, Gramsci, hegemonya durumunun oluşturulabilmesi için toplumsal mücadelede sınıfların üretim ilişkilerinden doğan ayrıcalıklı konumlarına başvurmakla, Mouffe'a göre özcü bir yaklaşım sergilemektedir. Ancak öte yandan Gramsci, klasik Marksizm'in temel ilkelerine karşı olarak siyaseti eklemleme olarak düşündüğünde özcülük karşıtıdır. Bu anlamda Mouffe'a göre Gramsci, savunduğu hegemonya kavramlaştırması çerçevesinde hem özcüdür, hem de özcü değildir. Ona göre hegemonyayı kuran siyasal güç toplumsal sınıf olamaz. Hegemonik özne sınıf kavramından bağımsız bir içeriktir.¹⁷⁶

Mouffe'un hegemonya tasavvurunda, çatışma halinde bulunan toplumsal antagonistik güçlerin söz konusu durumu devam ettirebilmeleri, kendi aralarında eşitlik ve akışkanlığa sahip olmalarına bağlıdır. Ona göre hegemonyanın, Gramsci'nin yüklediği anlamı aşması için bu koşullar gereklidir. Mouffe, Gramsci'nin hegemonya'nın sınıfsal düzlemde kurulduğu ve kendisini bir merkez biçiminde konumlandırarak etrafına bir çevre oluşturduğu yönündeki tezini reddeder. Gramsci'de siyasal alan iki blok arasında bölünmüş bir yapı iken, Mouffe'a göre söz konusu alan çok parçalı çoğul bir yapıdır. Özne konumları, söylemsel formülasyon üzerinden hegemonik eklemleme noktalarında bir araya gelirler. Böylece Gramsci'nin savunduğu anlamda hegemonyanın toplumsalın özü olmaktan çıkarak siyasal ilişkilerin kurucu ve dönüştürücü gücü olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷⁷

Mouffe'a göre, hegemonyanın kendisi demokratik anlamıyla olumsal bir karaktere haizdir. Hegemonya hiçbir şekilde belirli bir toplumsal sınıfın ya da grubun toplumun geri kalan kesimleri üzerindeki değişmeyen ve kararlı iktidarı anlamına gelmemektedir. Bu

¹⁷⁵ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 92.

¹⁷⁶ Demir, a.g.e., s. 88, 89.

¹⁷⁷ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 172.

husus Mouffecu anlamda hegemonya kavramının taşıdığı anlam itibariyle önemli bir noktadır.

Demokratik hegemonya kavramı, bir toplumda önceliği olan görevlerin herhangi bir sınıfa ait olduğu fikrinin reddine imkân tanır. Mouffe'a göre bu durum kendi içinde dört farklı sonuç doğurur. Birincisi, kimliklerin tamamlanmamış ve dönüşüme açık karakteri, demokratik hegemonya düzleminde kendi varlığı ve gelişimini sürdürme imkânını elde eder. İkincisi, demokratik toplumsal alanda sınıfsal ayırma gerek kalmadığından kimliklerin, öznelerin kendi varlığını ortaya koymaları için herhangi bir sınıfsal aitliğe ihtiyaçları kalmaz. Üçüncüsü, temsil etme sürecinin kendisi, aynı zamanda temsil olunanın da doğasını ve karakterini değiştirdiğinden siyasal alan artık hiçbir şekilde çıkarların temsil olunduğu bir alan olarak görülemez. Son olarak, toplumsal değişimin ana aktörü olarak yalnız üretim ilişkileri görülmeyeceği için farklı özne konumlarının birbirleriyle ittifak yapabilmeleri ve birbirleriyle eklemlenebilmelerinin önü açılmış olur.¹⁷⁸

Hegemonya, kendi varlığını ortaya koymak adına farklı siyasal güçler arasında ittifak yapılması gereklidir. Söz konusu ittifakları tesis edebilmek adına eşitlik, özgürlük gibi yüzer gezer gösterenler ya da düzen ve demokrasi gibi içi boş gösterenler birer argüman olarak kullanılır. Siyasal mücadele söz konusu argümanlar üzerinden verilir. Bu çerçevede hegemonya hali farklı siyasal öznelerin özdeşleşmesi adına sembolik bir zemin sağlamaktadır. Laclau ve Mouffe'a göre hegemonya, "boş gösteren" kavramı ile yakın ilişki içindedir. Bu çerçevede hegemonya durumu, içeriğinde tikelin evrensel olana dair temsili barındırdığı bir süreçtir. Hegemonya böylece tikel olanın tikel kalmaksızın evrensel olanı temsil yetisini elde edebildiği bir moment olarak kendisini göstermektedir.¹⁷⁹

Mouffe'a göre, iktidar ilişkilerinin toplumsal olanın kurucu unsuru olduğu kabul edildiğinde çoğulcu siyaset için en temel soru, iktidarın nasıl alaşağı edileceği değil, iktidarın demokratik çoğulculuk bağlamında nasıl yeniden yorumlanması gerektiğidir. Demokratik siyaset, kusursuz bir uyum toplumsal ilişkiler tasavvuruna dayanmaz. Belirli bir toplumda, demokratik siyasetin tesisi ancak, toplum içindeki her bir aktörün topluma

¹⁷⁸ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 173.

¹⁷⁹ Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 95-109

dair temsilin tümüne sahip olamayacağı gerçeğinin kabul edilmesiyle mümkün olabilir. Demokratik siyasetin ana gayesi toplumsalın kalbinde bulunan iktidar ilişkilerini yok etmek değil onu dönüştürmeye çalışmak olmalıdır. Demokratik çoğulcu düzene en büyük tehdit, toplumsalın bağrında bulunan antagonizmayı reddedip evrensel ve rasyonel bir mutabakat fikrini gerçekleştirmeye çalışmaktır. Bu kapsamda demokratik ve çoğulcu siyasal inşanın temel uğraşı, iktidarı ortadan kaldırmak değil, onu demokratik değerlerle uyumlulaştırmaya çalışmaktır.¹⁸⁰

Mouffe'a göre iktidarın toplumsalın kurucu unsuru olduğunu kabul ettiğimizde, aynı zamanda nihai haliyle uzlaşmış demokratik bir toplum idealinin imkânsızlığını da kabul etmiş oluruz. Demokratik mutabakat, ancak sırtını çatışmaya veren bir mutabakat olarak düşünülebilir. Demokratik müzakere ve mutabakat, tüm yurttaşların her şartta ve nihai olarak tek rasyonel tercihte anlaşacağı bir süreç değildir. Demokratik müzakere, hasımlar arasında işleyen bir süreçtir. Hasım kategorisi, liberal demokrasinin siyasal olanın çatışmaya dayalı doğasını kabul ederek demokratik çoğulculuğu işler hale getirmesi adına kritik bir öneme sahiptir. Bu kapsamda, demokratik çoğulculuğun hâkim olduğu bir toplumsal düzen içinde hasım, yok edilmesi gereken bir düşman değil, varlığı ve yaşaması meşru görülen bir siyasal rakip olarak değerlendirilmektedir. Siyasal alanda hasım kategorisi, "öteki" olarak yok edilmesi zorunlu bir düşman olarak değil, fikir bazında kendisiyle mücadele edilse bile, fikirlerini savunma hakkı sorgulanmayacaktır. Hasımlar kendi aralarında mücadele edebilirler, fakat her biri bir diğerinin varlığını, varlığını sürdürmesini ve haklarını savunmak üzere mücadele etmesini sorun etmez. Hasımlar, liberal demokratik düşüncenin etik siyasal ilkelerine bağlılıkta hemfikirdirler.¹⁸¹

Mouffe, Claude Lefort üzerinden hegemonya ve iktidarın boş yeri hakkında birtakım analizler yapar. Lefort'a göre herhangi bir monarşide iktidar, hükümdarın kişiliğinde sembolize olmaktadır. Hükümdar, iktidarın ete kemiğe bürünmüş bir formu durumundaydı. Ancak Lefort, modern zamanların getirdiği demokratik devrimle birlikte iktidarın yerinin boş bir yer haline geldiğini savunur. Demokratik devrimin kendisi iktidarın sembolik bir varlıkta cisimleşmesini ortadan kaldırmıştır. Artık iktidar somut bir bedende temsil edilen bir güç olmaktan çıkmıştır. Bunun sonucunda siyasal yaşayış içinde

¹⁸⁰Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 105; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 33, 34, 108-109.

¹⁸¹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 17, 18; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 109.

iktidarın yeri “boş bir yer”e dönüşmüştür. Bu anlamda iktidarın yeri hiçbir şekilde doldurulamaz bir yer haline gelmiştir. Demokratik devrimin belki de en köklü yeniliği iktidarın yerini boşaltmasıdır. Siyasal meşruiyet için kullanılan aşkın semboller, metaforlar geride bırakılmıştır.¹⁸²

Hükümdarın bedeninde sembolize olan ve aşkın bir meşruiyet temeline dayandırılan iktidarın çöküşü nihai ve sabit bir meşruiyet fikrini de ortadan kaldırır. Bu sayede toplum artık organik bütünlüğe sahip bir yapı olarak ifade edilemez. Toplum artık belirli bir kimlik üzerinden tanımlanamaz, toplum artık belirli bir tekil ya da evrensel form üzerinden ifade edilemeyen tanımsız, şekilsiz bir yapıya evrilmiştir. Demokrasi de böylesi bir toplum yapısı içinde kesinliklerin ortadan kalktığı bir yaşayışta kendisini var edecektir. Lefort, demokrasinin merkezi bir sorununu gündeme getirir. Ona göre demokrasinin merkezi sorunlarından biri de siyasal gücün meşru kaynağı olarak kabul edilen halk adına kimin ne şekilde söz sahibi olacağıdır. Mantıksal düzlemde her siyasi unsur halk adına söz söylediği iddiasında bulunmakta özgürdür, fakat söz konusu her iddia bir şekilde karşı meydan okumalarla karşı karşıya kalmak durumunda kalacaktır. Böylece her siyasal unsur iddiasını doğrulamak zorunda kalacaktır.¹⁸³

Mouffe ve Lefort’a göre siyasal hayat belirlenimlerden bağımsız olumsal bir alandır, diğer bir deyişle siyasetin herhangi bir etik ya da rasyonel bir zemini yoktur. Buna göre iktidarın boş yerini herhangi bir siyasal varlıkla doldurma çabaları totalitarizme götürür. Ancak bununla birlikte sembolik iktidarın boş yerini geçici olarak işgal edebilmek için bir hegemonya kurulması şarttır. Hegemonik iktidarı kurabilmek için olumsal iktidarın halkın adına konuşması gerekmektedir. Ancak bu durumda ulus ya da halk kavramlarının içeriğine dair bir açılım yapılması gerekmektedir. Ulus ya da halk kavramları günümüz dünyasında içi boş gösterenlerdir. Bu anlamda hegemonik iktidara düşen birincil görev ulus ya da halk kavramlarına belirli bir içerik kazandırmaktır. Hegemonya söylem üzerinden kendisini tartışılmaz bir konuma getirmeye gayret gösterse de hiçbir hegemonya kendini iktidar alanında sabitleyemez. Hegemonya söylem üzerinden kendi iktidarını hiçbir koşulda sabitleyemez. Çünkü hegemonyanın doğasında farklılık ve dışlama yönelimleri

¹⁸² Claude Lefort, *Democracy and Political Theory*, Cambridge : Polity Press, 1988, s. 17; Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 228.

¹⁸³ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 23-43, 83, 84, 98, 157, 158, 164; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 13, 14

vardır. İktidar alanını işgal etmeye yönelik gerçekleştirilen hegemonik söylem ve bu söylem üzerinden geliştirilen mücadele demokrasiyi olanaklı kılan esaslı unsurdur.¹⁸⁴

Agonistik demokrasi düşüncesinde, demokratik toplum tasavvuru, kusursuz bir ideal yaşam formu olarak sunulmaz. Ancak bu, öylesi bir toplum düzenini amaçlamaya engel değildir. Toplumsal yaşam içinde bütünlük ve çatışma durumları birlikte bulunur. Bunların gerilimi, demokratik gerekliliklere zarar vermeden gerçekleştiği takdirde salt bozucu bir etki yaratmaz. Hegemonya için verilen mücadelenin demokratik karakteri, toplumsal yapıya ilişkin çatışma durumunu evcilleştirecektir.

Mouffe'a göre toplumsal birlik diye bir şey söz konusu olamaz. Toplumsal birlik asla ulaşılamayacak bir idealdir. Bu nedenle hegemonya bağlamında totaliter uygulamalar yoluyla sahte bir toplumsal birlik elde etme yönündeki her girişim başarısız olmaya mahkûmdur. Toplum, birlik oluşturmak üzere bir araya gelmiş bir bütünlük değildir. Toplum, kendi içeriğinde barındırdığı siyasal özne konumlarının birbirine eklenmesi ya da birbiriyle rekabeti üzerinden değişen ve dönüşen dinamik bir sürecin adıdır. Hegemonya; sabit, sınıfsal ve indirgenmiş bir tahakküm değildir. Hegemonya, toplumun dinamik yönüdür. Siyasal öznelerin birbirleriyle ilişki kurmasını sağlayan, ele avuca sığmaz iktidar birikimidir. Hegemonyanın amacı toplumsal birliği sağlamak değil, birbiriyle çelişki içinde bulunan mantıkların birlikteliği üzerinden olumsal karakterli bir iktidar formülasyonu elde etmektir. Bu nedenle demokratik siyasal zeminde söz konusu sahte birliği inşa etmeye çalışmak yerine çeşitli hegemonik düğüm noktalarına odaklanmak gereklidir. Zira bu düğüm noktalarında elde edilen farklılaşmalar, toplumun kültürel ve diğer alanlardaki değişim dinamiğine yön vermektedir.¹⁸⁵

Mouffe, demokrasi ve iktidar arasında kurgulanan paradoksal durum fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu görüşe göre bir toplum ne kadar demokratikleşirse, iktidar ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşayışa yönelttiği baskı o derece hafifleyecek ve demokrasi kendisini tam olarak gerçekleştirdiğinde toplumsal düzlemde hiçbir iktidar baskısı yaşanmayacaktır. Mouffe, bu görüşün demokrasi ve iktidar arasında hatalı olarak kurulan ilişkiden kaynaklandığını savunmaktadır. Zira eğer ki toplumsalın kuruluşu hegemonya ve iktidar kaynaklıysa, o halde demokratik siyaset, iktidarı yok etme

¹⁸⁴ Demir, a.g.e., s. 103, 104.

¹⁸⁵ Yıldırım, a.g.m., s. 48.

yönündeki girişimi toplumu ortadan kaldırmaya çalışmak anlamına gelecektir. Bu nedenle Mouffe'a göre demokratik siyasetin amacı iktidarı yok etmek ya da iktidar ilişkilerinden arındırılmış bir toplumsal düzen oluşturmak değil, iktidarın ve iktidar ilişkilerinin demokratik gerekliliklerle nasıl daha fazla uyumlulaştırılabileceğini araştırmaktır. Mouffe, ayrıca söz konusu amacın toplum için mükemmel işleyecek bir demokrasi idealinden de vazgeçmek anlamına geleceğini savunur. Zira iktidar ilişkileri içindeki herhangi bir siyasal gücün belirli bir demokratik idealin temsiliyetini üzerine alarak hareket etmesi, demokrasi idealinden sapmak anlamına gelecektir.¹⁸⁶

2.1.3. Toplumsal Antagonizma ve Agonizm

Mouffe'a göre toplumsal düzen içinde, toplumu çeşitli karşıtlıklar üzerinden bölen ve toplumun karakterinden silinemez bir nitelik taşıyan toplumsal antagonizmalar bulunur. Antagonizma, her türlü toplumsal çelişkilerin kendisini ifade ettiği bir bölünme durumudur. Biz-onlar, kimlik-farklılık, eşdeğerlik-farklılık kategorileri arasında bulunan tüm çelişkiler toplumsal antagonizma üzerinden açıklanır. Antagonizma toplumsal yaşamın özünü oluşturur. Yok edilemez, silinemez, toplumsalın bağrından sökülemez. Antagonizma toplumun kurucu dinamiğidir. Antagonizmayı toplumun karakterinden sökmeye dair çabalar sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Ancak, Mouffe'a göre toplumsal antagonizmalar toplumsalın bağrından sökülme bile ehlileştirilebilir. Antagonizmalar agonizmalara dönüştürülerek radikal demokratik siyasetin imkânları aralanabilir. Demokratik siyasetin amaçlarından biri de düşmanlar arası bir mücadele tarzı olan antagonizmayı, hasımlar arası mücadele tarzı olan agonizme dönüştürmektir. Muhalif olanı bir düşman olarak görmek yerine, hasım kategorisine yerleştiren agonistik demokrasi, "çatışmalı mutabakat" olarak adlandırdığı mücadeleyi ortak siyasal zeminde tarafların demokratik-çoğulcu gerekler üzerinden yeniden düşünmesini teklif eder.¹⁸⁷

Mouffe'a göre, toplumsal antagonizma, hegemonyanın kendisini evrenselleştirme ve sabitlemedeki başarısızlığının ana nedeni durumundadır. Antagonizma ayrıca toplumsal yaşamda varlık gösteren tüm kimliklerin istikrarsız, olumsal bir yapıda olduklarını açığa çıkartan bir toplumsal olgudur. Antagonizmanın nesnel bir içeriği ya da tanımı

¹⁸⁶ İnce, a.g.e., s. 70.

¹⁸⁷ Laclau, Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, s. 28; İnce, a.g.e., s. 41-44.

bulunmamaktadır. Antagonizma bizatihi tekil bir nesnellığın vücuda gelmesini engelleyici bir durumdur. Antagonizma nesnellığın söz konusu olumsal karakterini ifşa ederek hakiki anlamda bir nesnellik durumunun olmadığını ortaya koyar.¹⁸⁸

Toplumsal antagonizmanın kendisi, söylem üzerine temellenen kurgunun sınırlarını ifşa eder ve aynı zamanda nesnellığe ilişkin açığa çıkardığı sonuçlarla toplumun rasyonel ve nesnel bir bütünlük olmadığını ortaya koyar. Antagonizma toplumun organik bir bütünlük olduğu yönündeki iddiayı kökünden çürütür. Mouffe'a göre toplumsal antagonizmalar topluma içkin paradoksal durumlar değil, dışsal gerilimlerdir. Bu anlamda toplumsal antagonizmalar toplumun varlık alanının sınırlarını oluşturur. Antagonizma toplumun tam olarak kendisini oluşturmasının imkânsızlığını, toplumun dikişsiz karakterini açığa çıkartır. Antagonizma toplumsalın sınırlarını ortaya koyar, aynı anda toplumun hem bir olanaklılık hem de olanaksızlık olduğunu açığa çıkartır. Toplumsal antagonizma bu anlamda içerinin kimliğini oluşturan bir kurucu dışsallıktır.¹⁸⁹

Antagonizma bir taraftan toplumsal kimliklerin tam bir bütünlük içinde kurulmasını engellerken, diğer taraftan kimlik ilişkisel bir zeminde kurulduğu için kimliğin varlığı ve devamlılığı için antagonizmanın varlığı zaruridir. Bu anlamda antagonizma kimliğin varlığı ve devamlılığı için hem büyük bir tehdit hem de büyük bir imkan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mouffe'a göre her kimlik antagonistik güç tarafından inşa olur ve bu güç tarafından devamlı tehdit edilir.

Mouffe'a göre antagonizma evrensel bir güçtür. Antagonistik ilişki içindeki herhangi bir kimlik kendisini tamamlayamaz. Antagonizma, daima kimliğin kendisini tamamlamasını engelleyici bir durumdur. Antagonizma kimliğin karşısına ötekiyi koyar. Öteki, kimlik için hem kurucu bir dışsal hem de kimliğin kendisini tamamlamasını engelleyici bir sınır olarak vardır. Antagonizmanın yarattığı öteki, kimliğin kendisi olmasını sürekli bir biçimde engeller. Mouffe, antagonizmanın kimliğin kendisi olmasını engelleyici fonksiyonunu kapitalist dönemin çiftçileri örneği üzerinden anlatır. Buna göre modern dönemde kapitalist çiftçiler tarafından topraklarından koparılarak şehirlerde işçi olarak çalışmaya zorlanan çiftçi köylülerin varlıklarının engellenmeye çalışılmıştır. Mouffe'a göre antagonizma siyasal yaşam içinde engellenemez, yok edilemez bir kurucu

¹⁸⁸ Demir, a.g.e., s. 104, 105.

¹⁸⁹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 158; Demir, a.g.e., s. 105, 106.

unsurdur. Kimliği ötekisi üzerinden kurar, kimliğin sınırlarını belirler, kimliği olumsal bir karaktere sokar, kimliğin kendisini tamamlamasını engeller ve kimliğin varlığını ve devamlılığını daima tehdit eder.¹⁹⁰

Toplumsal alana dair bütünlüklü ve değişmez bir siyasal teori ortaya koymanın imkânları ortadan kalktığı için hiçbir değişikliğe uğramadan devamlılığını koruyabilecek bir siyasal ve toplumsal yapı yoktur. Derrida'dan ödünç kullanılan “*kurucu dışsal*” kavramı öznenin üst belirlenimine vurgu yapar ve bu belirlenim üzerinden özne kendi siyasal bilincini şekillendirir. Bu çerçevede, söylemsel alan içindeki hiçbir unsur toplumsal belirlenimin kaynağı olamaz. Zira toplumsal yapı içinde bulunan her bir unsur, kendi kurucu dışsallığı üzerinden bir üst belirlenime tabi olur. Bu anlamda Mouffe, klasik Marksist söylemin temel varsayımlarından olan ekonominin üst belirleyen konumunu reddetmiş olur.¹⁹¹

Agonistik demokrasi projesinin ana gayesi, toplumsala tamamlanmamış, açık ve değişken karakterini bahşeden antagonizmayı kurumsallaştırmaktır. Antagonizmanın kurumsallaşması, siyasal alanda yaşanan çatışmaların da evcilleşmesini beraberinde getirecektir. Agonistik demokrasi, toplumun “*a priori*” bir imkân olduğu yönündeki fikre karşı çıkar. Toplum, önsel değilse, o halde topluma egemen olan önceden belirli ilkeler de olamaz. Bu anlamda agonistik demokrasi, rasyonel toplum mitini reddeder. Siyasal alana dair kararların yukarıdan aşağıya bir demokratik tarz üzerinden değil, bizzat toplumsalın içinden türeyen gerilimler üzerinden sonuçlanmasını öngörür.¹⁹²

Mouffe'a göre, antagonizma kavramı düşmanlar arasındaki çatışmanın düşünsel ve pratik boyutunu bizlere açıklarken, agonizm ise hasımlar arasındaki mücadelenin temeli olarak anlaşılmalıdır. Demokratik siyaset, agonistik çoğulculuk modeli olarak düşmanlar arasındaki antagonizmayı agonizme dönüştürerek birbirlerini kategorik anlamda zorunlu olarak yok etmeyi amaç edinmesi gereken düşmanları siyasal rakiplere dönüştürür. Bu anlamda demokratik siyaset, siyasal iletişim kanallarını bütünüyle açık tutmaya çalışmalıdır. Siyasal anlamda kolektif duygular ve tutkular söz konusu kanallar vasıtasıyla hasımlarla paylaşabilecektir. Bu anlamda Mouffe, müzakereci demokratlardan farklı olarak, çoğulcu demokrasinin temel görevi rasyonel bir mutabakatı mümkün kılmak için

¹⁹⁰ Demir, a.g.e., s. 107, 109; Laclau ve Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, s. 157;

¹⁹¹ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 28; Laclau ve Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, s. 221, 222.

¹⁹² Laclau ve Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, s. 235-237.

duygu ve tutkuları kamusal alandan dışlamak değil, söz konusu duygu ve tutkuları demokratik yaşayışla uyumlulaştırmaya çalışmaktır.¹⁹³

Mouffe'a göre siyasal çatışmanın sürekliliğinin tespiti, siyasalın ufku açısından ürkütücü bir gelecek tasavvuruna sahip olmamızı gerektirmez. Zira, toplumsal yaşayışta bir kesimin siyasal çatışmayı sonlandırarak nihai ve kesin hedefine ulaşması demek demokrasinin dramatik felaketi anlamına gelmektedir. Demokratik bir siyasal düzlemde aktörlerin birbirleriyle nihayetsiz çatışması demokratik işleyiş için bir kusur ya da aksaklık değil, aksine demokratik sürecin sağlıklı işlediğinin en büyük göstergesidir. Kusursuz bir demokrasi olamaz. Bir ideal olarak demokrasi, ancak kendisine tam olarak ulaşamadığı sürece bir "iyi" olarak düşünülebilir. Mouffe, bu noktada demokrasi üzerine yeniden düşünürken çatışmalı mutabakat kavramına, antagonizma ve agonizm arasındaki ayırım üzerinden geliştirdiği agonistik çoğulculuk kavramına başvurur.¹⁹⁴

Mouffe, dünya üzerindeki çatışmaların siyasal üzerinden ortadan kaldırılabileceği şeklindeki görüşü reddeder. Zira siyasal bizatihi böylesi bir karşıtlıktan kurulur ve siyasal alan böylesi antagonizmalardan beslenir. Toplumsal ve siyasal yaşam içinde çatışmalardan kaçabilmek mümkün değildir. Ancak mevcut çatışmaları, antagonistik bir düzeyden agonistik mücadeleye evirmek mümkündür. Bu nedenle Mouffe, agonistik demokrasiyi savunmanın mükemmel işleyen bir demokrasi ve toplumsal düzene ilişkin idealden vazgeçmek anlamına geldiğini ortaya koyar. Antagonizmanın bulunmadığı, hegemonyanın yerle bir edildiği, iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamdan söküldüğü, farklılıklara dayalı bir mücadelenin bulunmadığı, bütün konularda mutabakata varmış bir siyasal yaşam olamaz.¹⁹⁵

2.1.4. Evrensel ve Tikel

Laclau, bağlamından kopuk hiçbir değer ya da doğru bulunmadığını ve bu nedenle evrensel olanın tikel ile bu nokta üzerinde bağ kurduğunu savunur. Tikel, kendi değerini evrenselleştirme mücadelesi vermektedir. Ancak bu mücadele içinde kendi kurucu

¹⁹³ Demir, a.g.e., s. 191, 192; Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 108, 109.

¹⁹⁴ Demir, a.g.e., s. 190, 191.

¹⁹⁵ Mouffe, **Siyasal Üzerine**, a.g.e., s. 29; Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 112, 113; Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 148-151.

dışsalıyla sürekli bir çatışma durumunda olduğu için tikel hiçbir zaman evrensel olana ulaşamaz. Laclau'ya göre evrensele ulaşma varsayımı demokratik siyasetim imkânlarının ortadan kaldırılmasıdır. Zira evrensele ulaşıldığı takdirde, demokratik siyaset alanında öznelere herhangi bir tercih yapma olanağı ortadan kaldırılmış olur. Bu nedenle evrensel, kendi bünyesi içinde bir kurucu dışsal bırakmayarak öznenin ölümüne sebep olur. Bu anlamda demokratik siyaset söz konusu olduğunda evrensel ulaşılamazdır. Ancak evrensel ulaşılamaz demek, onun yok olduğu anlamına gelmediği gibi, tikelin onunla ilişki kurmasına da engel değildir. Tikel ile evrensel arasındaki ilişki sürekli bir biçimde açık tutulmalı, bu sayede tikel olan kendisini yeniden tanımlama, değişme ve dönüşme fırsatı elde eder. Mouffe'a göre, nasıl ki siyasal olan siyasetin, toplumsal olan da toplumun kurucu unsuru ise, tikel olan da evrensel için bir kurucu unsurdur. Ancak yine nasıl ki, siyaset ve toplum hiçbir zaman tam olarak kurulamayacak bütünlükler ise evrensel de hiçbir zaman ulaşılamazdır. Bu da evrensel olanı daha önemli kılmaktadır.¹⁹⁶

Radikal demokratik siyaset, evrensellik konusunda kökten bir karşı çıkış iddiasında değildir. Yalnızca liberalizmin evrensellik konusunu siyasal meşruiyete aracı kılması, onun içeriğinin önceden belirlenmiş ilkeler manzumesine indirgenmesine karşı çıkmaktadır. Mouffe'a göre evrenselin rasyonalizm aracılığıyla sabitlenmeye çalışılan nihai anlamının yerini almayı amaçlayan her iddia zorunlu bir biçimde reddedilmek zorundadır. Evrensel olanın içeriği daima belirsiz olmak zorundadır, zira demokratik siyasetin en önemli önkoşullarından biri de belirlenemezliktir. Laclau'ya göre radikal demokratik siyasetin ana amacı tikel uğruna evrenseli reddetmek değil, evrensel ve özel olan arasında yeni bir bağ kurmaktır.¹⁹⁷

Laclau'ya göre, kendi bağlamından bağımsız herhangi bir doğru ve değer bulunmadığından tikel olan evrensel olan ile kurduğu ilişki üzerinden varlığını temellendirmektedir. Tikel olan, öz değerlerini yayma mücadelesi verirken kendisi dışında bir ötekiye ihtiyaç duyar. Bu nedenle tikel olan evrensel olana hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Bu nedenle evrensel olana ulaşma gayesi tikeli oluşturan dışarıyı ortadan kaldıracığı için öznenin ölümüne neden olur. Fakat Laclau'ya göre evrensele ulaşamama gerçeği onu var olmadığı anlamına da gelmez. Tikel, evrensel olan ile ilişkisini muhafaza ederek kendini sürekli bir biçimde yeniden tanımlamaktadır.

¹⁹⁶ Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 38.

¹⁹⁷ Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 46.

Burada hegemonik mücadele alanı içinde evrensel ve tikel olan da birbirleri ile mücadele içine girerler. Evrensel olan aslında tikel bir gerçekliğe sahiptir, ancak hegemonik alan içerisinde tikel gerçeklikler kendilerini evrensel olarak kabul ettirmeye çabalarlar. Bu mücadele içinde hiçbir hegemonik söylem evrensel olanı tümüyle ele geçiremez. Söz konusu amacı daima farklı bir hegemonik söylem tehdit eder. Mouffe'a göre hegemonik söylemin çerçevesini çizen ve söylem ile hegemonyayı birbiriyle eklemleyen unsur toplumsal antagonizmadır.¹⁹⁸

“Hegemonik ilişkinin evrensel olarak anlaşılacak istenmemesinin nedeni olarak ise bu ilişkinin kirlenmiş bir evrensellikte oluşmasıdır çünkü bu ilişki;

1) hem evrensellik ile tikellik arasındaki çözümsüz gerilimde yaşar

2) hem de sahip olduğu işlev nihai değildir, daima tersine çevrilebilir niteliktedir.”⁴³

Bu anlamda Mouffe, hegemonik ilişkinin evrensel bir karakterinin bulunduğu ilişkin görüşü reddeder. Bunun en önemli nedeni, hegemonik ilişkinin kirlenmiş bir evrensellik üzerinden iddiasını savunmaya çalışmasıdır. Çünkü söz konusu hegemonik ilişki bir taraftan evrensel ve tikel arasındaki gerilim üzerinde varlığını devam ettirmeye çalışırken diğer taraftan sahip olduğu güç hiçbir şekilde nihai olmadığından ilişkinin biçimi, boyutu, tarafları ve yönü her zaman değişime uğrama ihtimaline açıktır.¹⁹⁹

Mouffe, liberal teorinin meşruiyetine ilişkin liberal gelenek içinde yapılan birtakım tartışmalara değinir. Bir tarafta Habermas, Dworkin ve Rawls'ın başını çektiği evrenselci liberaller, diğer tarafta ise Waltzer ve Rorty'nin öncülüğündeki bağlamcı düşünürler bulunmaktadır. Liberal teorinin kökenine ve geçerliliğine dair söz konusu tartışmada liberalizmin rasyonel aklın ürünü evrensel bir hakikat mi yoksa özgün tarihsel ve kültürel koşulların ürünü olan bir politik gelenek mi olduğu konusu tartışılmaktadır. Evrenselci düşünürler ilk iddiayı, yani liberal öğretinin rasyonel ve evrensel bir gerçeklik olduğunu savunurken, bağlamcı düşünürler ise ikinci iddiayı, yani liberalizmi tarihsel ve kültürel koşulların ortaya çıkardığı bir politik teori olduğunu savunurlar. İkinci görüşü savunan düşünürler büyük ölçüde Wittgensteinci yaklaşımdan etkilenmişlerdir ve Mouffe da

¹⁹⁸ Demir, a.g.e., s. 104.

¹⁹⁹ Erol Baytok, Radikal Demokrasi ve Türkiye'deki Siyasi Partiler, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 12.

ilhamını Wittgenstein'den aldığı perspektifle bağlamcı düşünörlere yakın durmaktadır. Wittgenstein'in perspektifinde dilde anlaşmak düşünöcede anlaşmayı önceler ve dilde anlaşmak aynı zamanda yaşam biçimlerinde anlaşmak anlamına gelir. Düşünöcede anlaşmak ise yetersizdir, zira önemli olan onların kullanım biçimlerinde anlaşmaktır. Kullanış biçimleri yani kurallar yaşam biçimlerinden(pratikler) ayrılmaz. Mutabakat anlamlar değil yaşam tarzları üzerine tesis edilir. O halde kuralların pratikten kopuk salt rasyonel bir yapıları yoktur. Wittgensteinci bakışa göre her rasyonelitenin pratiğe dayalı bir açıklaması olmak zorundadır.²⁰⁰

Wittgensteinci bakış, demokrasinin evrensel geçerlilik gibi kavramlarla bir hakikat teorisine ihtiyaç duymadığını, fakat halkın başkalarının da bağlanacağı daha kapsayıcı bir toplumun inşası için ikna edilmesi edilmesini hedefleyen birçok pratik ve pragmatik hamleyi içerdiğini kabule zorlar. ... Asıl konu, liberal demokrasinin liberal demokrasinin makul ve mantıklı kişiler tarafından kabul edilebilir olan rasyonelitesini ya da evrenselliğın haklı çıkaracak argümanlar bulmak değildir. Liberal demokratik ilkeler ancak yaşam biçimlerimizin kurucuları olarak savunulabilir ve onlara taahhüdümüzü daha güvenli olduğu varsayılan bir unsur üzerine oturtma gayretine girmemeliyiz.²⁰¹

2.1.5. Özne ve Kimlik

Mouffe'un yaklaşımına göre, toplumsal yaşayış içinde varlıklarını ve devamlılıklarını koruyan kimlikler tarihsel ilerlemenin ve mantığın sonucu ortaya çıkan bütünlükler değildir. Kimlikler kendilerine dışsal olan etkilere karşı savunmasız, istikrarsız ve olumsal yapılardır. Bu varsayım altında toplumsal kimlikler ve siyasal öznenin kuruluşu önsel ve verili bir durum değil, sonradan söylem tarafından belirlenir. Söylem hem kimliğin hem de öznenin kuruluşunu sağlar. Ancak söylemin olumsal karakteri kimlik ve öznenin de istikrarsız olmasına yol açar. Kimlik ve özne geçici bir karaktere sahiptir.

²⁰⁰Gizem Ekin Çelik, Sınıf Kavramının Güncelliği Bağlamında Chantal Mouffe Düşüncesinin Eleştirel Bir Analizi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s. 63.

²⁰¹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 75.

Mouffe, toplumun tamamlanmamış bir yapıda olmasının yanı sıra kimliğin de bütünüyle tamamlanmayacağını, temsil edilemeyeceğini, kararsız ve istikrarsız bir yapıda kalacağını savunur.²⁰²

Mouffe, kimliğin söylem öncesi mi oluştuğu yoksa söylem tarafından ve ondan sonra mı inşa edildiği sorusuna ilişkin çok keskin ifadelerle cevap verir. Ona göre insan, söylem tarafından inşa edilmiş bir özne konumudur. Dolayısıyla söylem anlamı belirler ve söylem kimlik öncesi kurulur, kimliği, özneyi, siyasal öznenin konumunu söylem belirler. Bu nedenle özneler toplumsal ilişkiler ağının temeli olamazlar. Hegemonyal bir öznenin, onun konumundan ya da öznenin eklemleyici pratiklerinden söz edilebilir, fakat öznenin toplumsal yapının kurucu unsuru olması imkânsızdır.²⁰³

Mouffe, toplumsal yaşayışta yer alan bütün kimliklerin öteki kimliklerle olan farklılıkları neticesinde ve ilişkiel bir zeminde kurulduğunu savunur. Bu durumda fark ilkesi siyasi özne için merkezi bir unsurdur. Tüm kimlikler fark ilkesine göre tanımlanır ve ilişkiel olarak kurulur. Bu nedenle kimlikler olumsaldır, kararsızdır ve söylem üzerinden gelen bütün etkilere açıktır. Söylem kimliği değiştirme ve dönüştürme imkânına sahiptir. Mouffe'a göre her siyasal özne fark ilkesine dayalı olarak bir konum işgal eder. Bu konum ilişkielidir, olumsaldır ve söylemle eklemleme halindedir. Ona göre kimliğe dair özcü yaklaşım terk edilmeli ve kimliklerin kararsız ve sabitlenmeye imkân tanımayan karakterleri kabul edilmelidir. Toplumun kendisi ve toplum içinde varlık bulan kimlikler, özneler, konumlar herhangi bir öze sahip olamazlar.²⁰⁴

Mouffecü perspektifte radikal demokratik siyaset zemininde, toplumsal alanda her bir demokratik mücadelenin güçlendirilmesi, öteki mücadelelerle kurulan eşdeğerlik köprüleri sayesinde olanaklı olabilir. Burada eşdeğerlik, kavram itibariyle toplumsal alan içinde bulunan öznelerin, zorunlu olarak birine tabi olması anlamında değildir. Eşdeğerlik, söz konusu alan içinde bulunan tüm öznelerin bir ve bütün olan demokratik mücadele içinde eşdeğerde konumlarını ifade eder. Bu anlamda demokratik mücadele alanı içinde her bir mücadele, bir diğerinden farklıdır ve mücadele hattı boyunca söz konusu özerklik korunur. Ancak burada her bir mücadele, kendisini öteki mücadelelerden ayırıp, bir kimlik

²⁰² Demir, a.g.e., s. 119.

²⁰³ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 143-145; Demir, a.g.e., s. 120, 121.

²⁰⁴ Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 142; Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 119, 121, 131.

üzerinden mutlaklaştırmaya çalıştığında eşdeğerlik ilkesi ile farklılık ilkesi arasında bir gerilim vücuda gelir. Özerklik mantığı üzerinden kendisini geliştiren farklılık ilkesi ile birlik ve aynılık mantığı üzerinden kendini geliştiren eşdeğerlik ilkesinin karşılıklı gerilimi liberal demokrasi içindeki özgürlük ve güvenlik ilkeleri arasındaki gerilime benzer. Bu içsel gerilim aşılması mümkün olan bir gerilim değildir. Demokratik siyasetin amacı da bu gerilimi aşmak değildir. Demokratik siyaset tam da bu gerilim ve yarık hattı boyunca gerçekleşme olanağı bulur.²⁰⁵

Mouffe, kendi kendine yeten yetebilen, özerk siyasal öznenin bulunmadığını savunur. Ona göre özne söylem tarafından belirlenir. Öznenin konumları bütünüyle siyasal ve toplumsal alana yayılmaz, aynı zamanda bu konumlar aşkın bir özne sembolü üzerinden de birleştirilemez. Söylemin varlığı ve dinamizması aşkın ve kurucu bir özne ile özdeşleştirilemez. Çünkü söylemin kendi hayat alanı içinde öznelere konumları dağınık bir durumdadır. Bu anlamda özne ve onun konumu söylemin varlık alanı içinde mutlaklaştırılmaz ve aşkınlaştırılmaz. Böylece Mouffe, her türlü kimliğin, öznenin ve öznenin konumunun sabit olmadığını, tamamlanmamış ve olumsal olduğunu ve siyasal müzakerelere açık olduğunu savunur. Bu mantıksal izleğe göre her kimliğin anlamı söylemsel bir üst belirlenime tabidir.²⁰⁶

İnsan kimliğine ve karar dürtülerine derinden etki eden tutku, fayda ya da rasyonaliteye indirgenemeyecek ve bunlar tarafından kavranamayacak arzu, fantezi gibi kavramları içeriğinde taşır. Mouffe'a göre bizler demokrasiyi sadece farklı çıkar gruplarını birtakım meselelerde uzlaştırmaya yarayan bir süreç olduğu için savunmamalıyız, aynı zamanda demokrasiye bir modernitenin siyasal bir devrimi olarak sahip çıkmalı, onu radikalleştirip derinleştirmeliyiz. Demokratik siyasetin ana gayesi, siyasal mücadelelerin karşıtlar arası bir antagonizma olarak ortaya çıkmasını engellemek ve böylece mücadelenin hasımlar arası agonistik bir mücadele olarak dönüşmesini sağlamaktır.²⁰⁷

Mouffe ve Laclau'ya göre eklemlenme, toplumsal ve siyasal düzlemde varlık gösteren kimlikler arasında geçici birlikler oluşturma, yeni toplumsal ilişkiler geliştirme pratiğidir. Eklemlenme durumu olumsallığın belirli bir süre için dahi olsa ortadan

²⁰⁵ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 223.

²⁰⁶ Demir, a.g.e., s. 122, 123.

²⁰⁷ Mary Zournazi, "Umut, Tutku, Siyaset: Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau ile Bir Söyleşi", *Umut-Değişim İçin Yeni Felsefeler*, Çeviren: Uygur Abacı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 132, 156, 157.

kaldırılmasını gerektirir. Eklemlenme bu anlamda geçici sabiteler üzerinden kimliklerin birbirleriyle birleşmesi anlamına gelir. Eklemlenme mantıksal ya da rasyonel bir durum değildir, siyasal mücadelelerin sonucu oluşan geçici sabitelerdir. Kimlikler bağlam üzerinden kurulduğu gibi kimlikler arası birleşmeyi sağlayan eklemlenme de bağlama ihtiyaç duyar. Bağlam olmaksızın ne nesnelere ne kimliklere ne de eklemlenme gerçekleşebilir.²⁰⁸

Mouffe'a göre demokratik siyaset içinde toplumsal kapanma durumu söz konusu değildir. Toplumsal kapanma, siyasal zeminde özne konumları arasında herhangi bir eklemlenmenin bulunmadığı, böylece siyasal birlikteliklerin imkânsız olduğu bir durumdur. Bu anlamda Mouffe, siyasal özne konumları arasında eklemlenmenin olabileceğini savunur. Eklemlenme, mantığı gereği toplumsal kapanmayı dışladığı gibi, aynı zamanda siyasal özne konumları arasında sabit bir birliktelik durumunu da dışlamaktadır. Eklemlenme, yapısı gereği olumsal karakterdedir. Eklemlenme mantığı nihai/süreksiz bir uzlaşma fikrini reddetmektedir. Eklemlenme yapısı gereği dinamik bir süreçtir. Toplum, eklemlenme mantığı sayesinde siyasal anlamda sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Mouffe, demokratik siyasette toplumsal kapanma mantığını reddeder, bunun yerine toplumsalın açıklığı fikrini savunur.²⁰⁹

Mouffe'a göre siyasal özneye ilişkin en temel sorunlardan biri de onun karakterine ilişkindir. Ona göre siyasal öznenin evrenselcilikten kurtarılması gerekmektedir. Mouffe bu anlamda evrenselcilik dâhil her türlü özcü düşüncüyü reddetmek gerektiğini savunur. Bu anlamda Mouffe, yalnızca liberalizm, aydınlanma düşüncesi ve modern sosyolojinin kuramsal derinliğine nüfuz etmiş, her türlü tarihsel ve mantıksal durumu açıklamak için geliştirilen kaba özcülüğün değil, aynı zamanda söz konusu anlayışla zıt olan toplumsal yaşayış içinde yer alan her unsurun birbirleriyle ilişkisel bir zeminde paylaşımında bulunduğunu reddeden aşırı post modern özcü yorumların da reddedilmesi gerektiğini savunur.²¹⁰

Mouffe'a göre söylemin varlık alanının içinde bulunmayan ve söylem tarafından anlamlandırılmamış, belirli bir bağlamdan yoksun hiçbir kimlik yoktur. Kimlikler ilişkisel bir zeminde kurulduklarına göre, hiçbir kimlik tek başına ve kendiliğinden kurulamaz. Bu

²⁰⁸ Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 27.

²⁰⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 37.

²¹⁰ Demir, a.g.e., s. 127, 128.

anlamda kimlik de toplum da dışa açık yapılardır. Toplumun ve kimliklerin dışa kapalı olduklarını yönündeki iddialar kökünden temelsizdir. Her bir sistem dışa açıktır dışarıyı üzerinden varlık bulur ve dışarıyı tarafından tehdit edilir. Bu çerçevede her türlü kimlik, kendisinin ötekisi tarafından özgün konumu yerinden edilmiştir. Yerinden etme mantığı birbirine zıt iki etki doğurur. Kimliği yerinden eden öteki bir taraftan kimliğin varlığını tehdit etmektedir, diğer taraftan kimliğin varlık temelini sağlamaktadır. Bu anlamda kimliği yerinden eden karşıt kimlik, “*kurucu dışarı*”sıdır. Kurucu dışarı, kimliğin istikrarını tehdit eder, kimliğe olumsal bir karakter kazandırır ve kendisini tamamlamasını engeller. Kurucu dışarı aynı zamanda kimliğin içerisinde kurucu ön şarttır.²¹¹

Kimlik, Mouffe’a göre zorunlu bir biçimde kurucu dışsalına bağımlıdır. Kurucu dışsal, kimliğin hem olanaklılık hem de olanaksızlığının ön koşuludur. Kurucu dışsal bir taraftan kimliği kurar, diğer taraftan kimliğin varlığını engeller. Kurucu dışsal kimliğin ötekisidir, bu anlamda toplumsal antagonizmanın kimlikler arası düzlemde karşılık bulduğu paradokstur. Kurucu dışsallık, kimliğe dair özcü yaklaşımları yerinden eder. Çünkü bu yaklaşımda kimliklerin herhangi bir özü bulunmaz, kurucu dışsal ile girdiği ilişki içinde kimliğin konumu belirlenir, belirli bir nesnenin ya da varlığın kimlik vasfı kazanabilmesi için öncelikle ötekisi ile ilişki içinde bulunması gereklidir. Tamda bu sayede kimlik kendi varlığını ve devamlılığını ötekisi ile ilişki içinde bulunmasına borçlu olduğu için ve ötekiye bağlı olduğu için kimlik kendisini tamamlayamaz.²¹²

Mouffe’a göre söylem, anlam, kimlik, nesnellik iktidar eylemleriyle oluşturulur. Bu da göstermektedir ki, söylem, kimlik ve nesnellik anlam ve yapı itibarıyla siyasal karaktere sahip kavramlardır. Kimlikler siyasal karaktere haiz yapılar olduklarından dışarıdaki güçlere karşı savunmasız durumdadırlar. Öteki ile olan ilişkileri üzerinden tanımlanırlar, tarihsel süreçlerin ürünüdürler, bağlam üzerinden temellenmektedirler ve değişen iktidar mücadeleleri üzerinden dönüşüm gerçekleştirebilirler. Kimliğin inşası bir iktidar edimidir. Mouffe’a göre iktidar mücadelesi ya da iktidar ilişkisi önceden inşa olmuş iki kimlik arasındaki bir tür ilişki olarak düşünülemez. Tam tersine, iktidarın kendisi kimlikleri inşa

²¹¹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 138.

²¹² Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 28; Demir, a.g.e., s. 133, 134.

eder. Kimlik, karakteri gereği bir iktidar edimi olarak var olur ve aynı zamanda iktidarın bir görünümüdür.²¹³

2.2. Agonistik Demokrasi

Agonistik²¹⁴ demokrasi'nin temel noktalarından biri, liberal demokrasinin derinleştirilmesi ve kalıcı mutabakatın reddidir. Bu amaçla agonistik demokrasi, politik liberalizm ile ekonomik liberalizmi birbirinden ayırır. Bu ayırımı göre, liberal demokrasinin siyasal boyutuna vurgu yapmak, onun ekonomik boyutu olan kapitalist düzene onay vermek anlamına gelmez. Mouffe'a göre bu ayırımın yarattığı rahatlık, sol için yeni bir alternatif siyasetin başlangıcı olabilir. Ona göre liberal demokrasinin bireysel özgürlük, hukuk devleti vb. ideallerini savunmak, onun öteki aydınlanmacı söylemlerini kabul etmek anlamına gelmediği gibi, liberal demokrasinin bileşenleri içindeki herhangi bir siyasal ya da ekonomik unsur, diğer unsurları onaylamaksızın savunulabilir. Bu anlamda liberal demokrasi bağlamında politik liberalizmi ekonomik liberalizmin boyunduruğundan kurtarmak gerekmektedir. Liberal demokrasinin siyasal boyutunu, kendi içinde bağımsız bir okuma yoluyla demokratize etmek gerekmektedir.²¹⁵

2.2.1. Agonistik Demokrasinin Temelleri

Mouffecü agonistik demokrasi düşüncesi, liberalizm ve Marksizm'in siyasal ve toplumsal krizlerine bir yanıt niteliğindedir. Her iki yaklaşımın da beslendiği Aydınlanma düşünce geleneği düzen, ilerleme, toplumsal uyum ve rasyonel mutabakata dayanmaktadır. Aydınlanmacı düşünüşün siyasetin imkânlarını ortadan kaldırdığını vurgulayan Mouffe, toplumsal ve siyasal çatışma durumunun siyasetin gerçekçi okuması olduğunu savunur. Ona göre antagonizma, iktidar, hegemonya gibi durumlar siyasalın varlık imkânlarını oluşturur. Ancak bu durumların siyasalın kurucu unsurları olduğunu savunmak, toplumsal yaşayış içinde bir grubun diğer kesimler üzerindeki kesin hâkimiyetini kabul etmek anlamına gelmez. Siyasalın çatışmacı doğasını savunan Mouffe, Schmitt'ten ayrı olarak söz konusu çatışmacı doğanın kötümser senaryoları hayata geçirmek yerine, ondan eşitlik

²¹³ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 210, 211; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 32, 104.

²¹⁴ Agonistik sözcüğünün kökeni "*agon*"dur. Agon, antik Yunancada çatışma, savaş, mücadele gibi anlamlara gelir. Agon, fiziki, ideolojik, düşünsel, psikolojik vb. boyutlarda gerçekleşen çatışmaları ifade eder. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

²¹⁵ Chantal Mouffe, "Democratic Politics Today", *Dimension of Radical Democracy*, Editör: Chantal Mouffe, Verso Yayınları, Londra, 1992, s. 2.

ve özgürlükler alanını genişletmeye dönük olarak yararlanılabileceğini savunur. Mouffe'un agonistik demokrasi teklifi bu umudu içinde barındıran çoğulcu bir siyaset anlayışıdır. Bu anlamda Mouffe'a göre toplumsal antagonizmaları demokratik bir çerçeve içinde yeniden yorumlamaya ihtiyaç vardır.²¹⁶

Mouffe'a göre, siyasal ve ekonomik liberalizm arasında yapılan ayırım, aslında agonistik demokrasi projesinin hem liberal düşünceye hem de Marksizm'e yönelik eleştirisine temel oluşturur. Bu çerçevede agonistik demokrasi, siyasal ve toplumsal olayların ya da değişimlerin yalnızca tek bir devindirici güç üzerinden gerçekleşmediğini ortaya koyarken hem Marksizm'in indirgemeci sınıf ve tarih anlayışını hem de liberal düşüncenin rasyonel-bireyci yaklaşımını reddetmektedir. Radikal demokratik siyasetin belki de ilk şartı, siyasal ve toplumsal yapıya ilişkin bütün değerlerin hem tek bir temelinin bulunmadığı hem de söz konusu temellerin olumsal karakterde olduğunu kabul etmektir.²¹⁷

Radikal demokratik siyaset, klasik liberal ve Marksist teorilere yönelik eleştirileri içeriğinde barındırır. Bu anlamda agonistik demokrasi için liberal bireycilik ve rasyonalizm ne kadar tehlikeli ise, Marksist tarihsel materyalizm de o ölçüde tehlikelidir. Mouffe, teorik çerçevesini oluşturduğu özgün agonistik demokrasi düşüncesinde çok açık bir biçimde her türlü indirgemeci zorunluluk ya da gereklilik anlayışını reddettiğini ortaya koyar. Bu anlamda agonistik demokrasi birey, toplumsalın indirgenmiş kaynağı değildir. Birey aynı zamanda tek bir kimlik ya da tanımlama üzerinden belirli bir sabiteye indirgenebilecek bir konum da değildir. Birey, belirsiz, kararsız, olumsal bir bütündür. Siyasette birey, belirleyici, yönlendirici öncü güç değildir.²¹⁸

Mouffe'un ortaya koyduğu agonistik demokrasi fikrinin temelinde, Fransız İhtilali ile başlayan demokratik devrimin genişletilmesi ve derinleştirilmesi vardır. Modern demokrasinin en büyük iki siyasal etik ilkesi olan özgürlük ve eşitliğin tüm toplumsal alanlara taşınması amacına matuf olan agonistik demokrasi düşüncesi, demokratik ve çoğulcu yaşamın niteliğini artırmayı amaç edinir.²¹⁹

²¹⁶ İnce, a.g.e., s. 26, 27.

²¹⁷ Yıldırım, a.g.m., s. 33.

²¹⁸ Yıldırım, a.g.m., s. 39.

²¹⁹ Demir, a.g.e., s. 167, 168.

Liberal demokrasi şemsiyesi altında birçok toplumsal ve siyasal katmanda demokratikleşmeye duyulan ihtiyacın şiddeti, agonistik demokrasinin bu durumda ne denli önemli bir sorumluluğu üzerine aldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mouffe, günümüzde liberal demokrasinin gerekliliği konusunda geçmişte hiç olmadığı kadar bir zorunluluk durumu ortaya çıktığını savunur. Ancak temel sorun, sosyalist sol ile uyumlu bir liberal demokrasinin nasıl yaşama geçirileceği ile ilgilidir.²²⁰

Mouffe, Laclau ile birlikte kaleme aldığı *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* kitabında sol sosyalist projenin agonistik demokrasi ve çoğulculuk fikri ile birlikte yeniden yorumlanması gerektiğine dair bir görüş ortaya koymuştur. Mouffe, sosyalizmin idealleri demokratik bir çerçeve içinde liberalizmin kurumlarıyla birlikte düşünmenin imkânlarını ortaya koyar. Buna göre, her şeyden önce sosyalizmin idealleri, liberal demokratik kuramın reddini bütünüyle gerektirmez. Liberal demokrasiye ilişkin temel eleştiri, onun demokrasi ve sosyalizm ile uyumlu görünümü olan agonistik demokrasi tarafından getirilecektir. Mouffe'a göre liberal demokrasi bütünüyle reddedilmemeli, bunun yerine içinde bulundurduğu eksiklikler üzerinden radikal bir eleştiriye tabi tutulmalıdır. Bu anlamda yeni sosyalist projenin temel gayesi, zaten modern demokrasinin kalbinde yer edinen herkese eşitlik ve herkese özgürlük idealinin söz konusu çerçeve içinde radikalizasyonudur. Agonistik demokrasinin temel misyonu, liberal demokratik düşünceye dair en ilerici fikirler ile sol sosyalist düşünceye dair en demokratik fikirleri bir şekilde birbiriyle eklemlenmesidir.²²¹

Mouffecü agonistik demokrasi fikrine göre, artık günümüzdeki sistemden bütünüyle farklı yeni bir sistem idealini savunmayı bırakmamız gerekmektedir. Ancak bu durum, daha eşitlikçi ve daha fazla özgürlüklere yer veren bir dünya idealinden vazgeçmek anlamına da gelmez. Yeni sosyalist sol bu hedef üzerinden yola çıkmalıdır. Bugün solun ihtiyaç duyduğu en büyük şey, yeni bir mücadele hattının yeniden tanımlanmasıdır. Bu durumda sol alternatif projenin yapması gereken şey, hayali bir toplum idealini bir kenara bırakıp, liberal demokrasi çerçevesi içinde yeni bir mücadele hattı inşa etmektir. Toplumun

²²⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 135, 136, 153, 154.

²²¹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 191, 192

ve siyasetin demokratikleşmesi, devlet aygıtına topyekûn bir savaş ile değil, demokratik pratikler üzerinden radikal bir mücadele ile gerçekleşebilecektir.²²²

Agonistik demokrasi fikrine göre, günümüz demokratik toplumların tüm eksik ve kısıtlarına rağmen bir devrime ihtiyaç bulunmamaktadır. Burada radikal çoğulcu demokrasi kavramı, çağdaş demokrasilerde yer alan demokratik kurumların çoğulcu yapılarını genişletmek ve derinleştirmek olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda agonistik demokrasi fikri, liberal demokrasiye dair içkin bir eleştiridir ve hiçbir şekilde yeni bir toplum ve insan yaratma gibi bir amacı yoktur. Bu anlamda Mouffe, solun yalnızca demokrasinin radikalleştirilmesi ile yetinmemesi gerektiğini, bunun yanı sıra geçmişten radikal bir kopuş anlamına gelen devrim fikrinden de vazgeçmesi gerektiğini savunur.²²³

Mouffe'a göre agonistik demokrasi düşüncesi köksüz ve yeni bir proje olarak düşünülmemelidir. Agonistik demokrasinin ana izleği demokratik devrimle birlikte gelen modern demokrasiyi derinleştirmektir. Bu anlamda agonistik demokrasi, aydınlanmacı özcülüğü, soyut evrenselciliği sabit bütünlüklü bir özne düşüncesini reddetmeyi gerektirir. Böylece agonistik demokrasi, kendi kuramsal ve kavramsal çerçevesini oluşturmak adına post modern düşünceden yararlanır.²²⁴

Mouffe, demokratik gerekliliklerin rasyonel ve evrenselci görüşler üzerinden haklılaştırılmasına yönelik çabaları eleştirir. Ona göre demokrasi ve siyaset üzerine düşünmek, evrensel ve rasyonel olanın dışarıda bırakılmasıyla sağlanabilir. Bu çerçevede Wittgenstein'in geç dönem eserleri Mouffe'un analizine dâhil ettiği temel argümanlardan biridir. Wittgenstein'in "Mutabakat, anlamlar değil, yaşam biçimleri üzerinden kurulur." sözüne atıf yapan Mouffe, demokratik bir mutabakatın varlık koşulları ve bu mutabakatın varlık sınırları üzerine değerlendirmelerde bulunur. Wittgenstein'in "dil oyunları" üzerine yaptığı sorgulamaları siyasal olanın toplumsalı şekillendirme süreci bağlamında ele alır. Mouffe'a göre, toplumsal pratikleri şekillendiren dil oyunları belirli bir sabiteye indirgenemeyeceği gibi, demokratik siyasal mücadeleyi şekillendiren eklemlenmeler de belirli bir sabiteye indirgenemez.²²⁵

²²² Zournazi, a.g.e., s. 145; Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 35.

²²³ Ernesto Laclau – Chantal Mouffe, "Kalpler, Zihinler ve Agonistik demokrasi", Çev. Asena Günel, *Birikim Dergisi*, No: 113, s. 48; Zournazi, a.g.e., s. 156.

²²⁴ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 40, 41.

²²⁵ İnce, a.g.e., s. 83.

Wittgeinstein üzerinden Mouffe, rasyonel olanın en iyi ve tek yol olduğuna ilişkin iddiayı sorgular. Ona göre çoğulcu demokrasinin temeli, herhangi bir konu hakkında tek bir rasyonel tercih bulunmadığının kabul edilmesidir. Demokrasi üzerine düşünme, rasyonalist perspektifin dışında da mümkündür. Demokrasi; çoğulculuğu, çeşitliliği, farklılığı, çok sesliliği mahiyetinde barındırır. Söz konusu çeşitliliğin rasyonel ilkeler üzerinden mutabakatı yerine bu farklılıkların kendilerini ifade etme imkânlarına duyarlı bir demokratik siyasal zemin gereklidir.²²⁶

Mouffe'un radikal demokrasi anlayışı, bir miktar Jacques Derrida'cı bakıştan etkilenmiştir. Derrida, demokrasinin tam manasıyla elde edilebilecek bir şey olmadığını savunur. Ona göre demokrasi, sürekli bir biçimde gelecek olandır. Bu anlamda demokrasi, içeriği belirsiz, olumsal ve nihayetsiz karakteriyle çoğulcu ve kurucu karakterini toplumsala hâkim kılmaktadır. Bu noktada Mouffe, Lacancı görüşten de bazı düşünce ve kavramları ödünç alır. Lacan'a göre demokrasi, bitimsiz, belirlenimsiz ve olumsal karakteriyle özünde geçici ve noksandır. Ona göre demokratik toplumun birincil şartı, toplumsal tamamlanmamışlıktır. Laclau, demokrasinin kendi varoluşuna ilişkin herhangi bir teorik kaynağı onaylamadığı müddetçe radikal olduğunu savunur. Radikal demokrasi projesine ilişkin herhangi bir savunu geliştirmek, ne belirli bir ideolojik cephe ya da rejimi savunmaktır ne dev herhangi bir teorik tezi savunmak demektir.²²⁷

2.2.2. Agonistik Demokrasi'de Siyaset

Agonistik demokrasi düşüncesinde özcülük ya da temelciğin reddedilmesinin nedeni siyasala verilen merkezi konum ile yakından ilişkilidir. Çünkü Mouffe'a göre siyasal olan, toplumsalın herhangi bir temelini ya da özünün bulunmadığı, toplumsalın bağrında giderilemez çelişkilerin bulunduğu varsayımları üzerine kuruludur. Toplumsalın belirli bir özünün bulunmaması nedeniyle toplum da dikişsizdir. Toplumun belirli bir öze indirgenmesi siyasal olanın üzerinin örtülmesi anlamına gelir ki bu da toplumsal yaşayış içindeki gerilimlerin bastırılması demektir. Mouffe'a göre siyasal olanın reddedilmesi, siyasal alana dair gerilimlerin bastırılması onun şiddetli bir biçimde geri dönüşüne neden

²²⁶ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 83-87.

²²⁷ Zournazi, a.g.e., s. 136.

olur. Özcülük, topluma ve kimliğe sahte bir tamlık ve özdeşlik atfeder. Toplumun ve kimliğin tamamlanmamış karakterini ve olumsuzluğunun üzerini örter.²²⁸

Agonistik demokrasi düşüncesinde siyaset ve siyasal olan arasındaki farklılık, merkezi bir konumdadır. Hatırlanacağı üzere siyasal olan, toplumsal çatışma ve bölünme mantığının diğer adıdır. Siyaset ise, siyasal alanda meydana gelen çatışmalar üzerinden gelişen kurumsal düzenin kurulumudur.²²⁹ Siyaset ve siyasal olan arasındaki ayırım, toplum ile toplumsal arasındaki ayırımı benzemektedir. Toplumsalın açık oluşu, toplumsal ilişkilerin siyasal olduğunu onaylamayı gerektirir. Toplumsalın açıklığı, siyasal olanın dinamik karakterine vurgu yapar. Söz konusu açıklık, evrensel-rasyonel gerçekliği tekeline bulundurduğunu savunan düşüncelerin reddiyesi fikrinden hareketle siyasal alanın kurucu karşıtlıklar üzerinden gelişen çelişkiler ve olumsal karakterdeki mücadelelerin varlığını kabul eder. Mouffe, söz konusu çatışma ve çelişkilerin nihai olarak çözülebileceği yönündeki görüşleri tamamen reddeder. Dolayısıyla, bütün toplumsal çelişkilerin çözülebildiği bir siyasal düzlem var olamaz.²³⁰

Radikal demokratik siyasette, siyaset toplumsal antagonizmanın/ilişkilerin inşa edilmesi, yeniden dizaynı, ve farklı açılımlar üzerinden dönüştürülmesi olarak anlaşılır. Mouffe'a göre siyaset, toplumsalın belirli bir düzeyine indirgenemez. Çünkü siyaset tam da antagonizmaların karşı karşıya geldikleri, toplumsalın kuruluşuna tanıklık eden bir eklemlenme anında ortaya çıkar. Bu anlamda siyaset, topluma içkin bir faaliyetler bütünü olarak değil, toplumsalın kurucu bir unsuru olarak görülmektedir.²³¹

Mouffe'a göre, siyaset hiçbir şekilde çatışma ve bölünmenin üstesinden gelemeyen ve dahası siyasetin amacı da bu olmamalıdır. Siyasetin meşru amacı, antagonizma ve farklılık bağlamında kurucu bir biradalık formu ortaya koymaktır. Siyaset, siyasalın kurucu unsuru olan 'biz'i 'onlar'ın karşısında oluşturmak durumundadır. Biz'i oluşturmak, onlar oluşturmaktan farklı olarak, bir sınır inşa etmek, bir düşman belirlemek anlamına gelmektedir. Demokratik siyasetin doğasını ve çoğulcu toplumsal yapıyı idrak etmek için siyasalın kalbinde bulunan antagonizmayı kavramak gerekir. Hiçbir sınır belirlemeden ve

²²⁸ İnce, a.g.e., s. 30, 31.

²²⁹ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., 15, 16.

²³⁰ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 65; Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 105, 106.

²³¹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 188.

onlar'a ilişkin bir tanımlamada bulunmadan hiçbir hegemonik söylem ve eklemlenme pratiği oluşturulamaz.²³²

Mouffe'un savunduğu anlamda radikal demokratik siyaset, siyasal alana dair özerkliği savunur. Bu nedenle toplumsal özün yokluğu, toplumun dikişsizliği ve siyasetin sürekliliği konularına vurgu yapar. Siyasal olanın yadsınması toplumsalın açık karakterine ve kimliğin olumsuzluğuna da zarar verir. Siyaset, toplumun kurucu unsurudur. Siyaset, toplumun hem varlık koşuludur, hem de imkânsızlığının nedenidir. Bu anlamda siyaset, toplumsalın kurucu dışıdır. Siyasal olan, hegemonya yoluyla toplumsalı yersizleştirerek yeniden inşa eder. Mouffe, söz konusu süreci şu şekilde açıklar: Siyasetin amacı, makro ölçekte siyasal bir birlik inşa etmektir. Ancak böylesi nihai bir birlik hiçbir zaman var olamaz. Çünkü bir “kurucu dışı”, hem birliğin varlığını olanaklı kılarken, hem de birliğin kendisini tamamlamasının önünde de engel teşkil edecektir. Böylece siyaset içinde çelişkiler, antagonizmalar ortadan kalkmayacak, toplum sürekli bir bölünme ve çatışma halinde olacaktır.²³³

Mouffe'a göre siyaset tüm toplumsal alanlara yayılmıştır. Ona göre siyaset, yalnızca belirli bir kurumsal yapıya ya da alana hapsedilemez. Toplumsal yapının bütün alanlarına sirayet etmiştir. Siyaset bu anlamda toplumsal yaşam içinde belirli bir önceliği bulunmaktadır. Siyaset, olumsal zeminde bir kurucu aktör olarak kendisini söylemsel süreçler aracılığıyla var eder ve söz konusu süreçler yoluyla oluşturulan özne konumlarıyla ilişki içindedir.²³⁴

Mouffe'a göre radikal demokratik siyasetin kendisini ortaya koyabilmesi özcülük karşıtı söylemin gücüyle orantılıdır. Buna göre demokratik siyasetin zemininin koşulları, toplumsal alanda yaşayan hiçbir aktörün toplumun kuruluşu konusunda ayrıcalıklı bir konumu olmamasına bağlıdır. Bir arada yaşama kültürü toplumsal yaşama egemen olduğundan, öznelere birbirlerine devamlı tahakküm kurması engellenmektedir. Mouffe, demokratik siyasetin karakterini açıklamak üzere özcülük kavramı yerine kendiliğindenlik kavramını ortaya koyar. Özcülük ve kendiliğindenlik kavramları arasındaki fark,

²³²Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 64; Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 125, 126; Mouffe, **Yapıbozum ve Pragmatizm**, a.g.m., s. 21

²³³ Mouffe, **Siyasetin Dönüşü**, a.g.e., s. 106.

²³⁴ Necmi Erdoğan, “Metinlerarasılık, Hegemonya ve Siyasal Alan”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, No: 63 – 1994, s. 40.

kendiliğindenlik, özcülükten farklı olarak toplumsal gelişimin ya da tarihsel gerekliliklerin belirli önsel kanunlar tarafından önceden belirlenmediğini ortaya koyar. Bu da toplumsal ve siyasal alanın kendi içinde sürekli bir biçimde dinamikliğini ve belirlenemezliği açığa çıkarır. Ön ilkelerden bağımsız açık bir toplum ve siyaset alanı içinde gezici gösterenler olarak öznel farklı eklemlemeler yoluyla demokratik siyaset sürecine işlerlik kazandıracaktır.²³⁵

Mouffe, demokratik siyaset konusunda oldukça kararlı bir tutum sergiler. Ona göre çağdaş solun yeni misyonu liberal demokrasiyi dışlamak değil, radikal ve çoğulcu bir demokrasi tasavvuru üzerinden onu geliştirip derinleştirmektir. Solun yeni misyonu, özgürlük ve çoğulculuk ilkelerini içeriğinde barındıran liberal ideoloji ile eşitlik fikrini esas alan demokrasi düşüncesinin bileşiminden alternatif bir liberal demokrasi fikri geliştirmektir. Ona göre liberalizmin aydınlanmacı boyutları dışında liberalizme günümüz siyasal yaşamı içinde her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Bireyin özgürlüğü, mutluluğu, insani potansiyelini geliştirmesi vb. boyutları üzerinden liberalizm halen geçerlidir. Ancak söz konusu birey savunusunun dayandığı temel, sahiplenici bireyci düşüncenin dışında kalan bir kaynaktan beslenmektedir. Buna göre agonistik demokrasi, liberal demokrasinin daha geniş toplumsal kesimlerde karşılık bulduğu, yeni eklemlemelerle zenginleştiği çağdaş, çoğulcu bir demokrasi projesidir.²³⁶

Liberal demokrasinin çoğulculuğu merkeze alan yeni bir mantıksal izlek üzerinden derinleştirilme projesi, demokrasi fikrine yönelik radikal bir sorgulama niteliğindedir. Radikal proje için demokrasi kurumsallaşmış, kendini tamamlamamış bir yapı ve düşünme biçimi değil, içeriğinde sayısız çelişkiler/gerilimler barındıran bir belirsizlikler bütünüdür. Mouffe'a göre, demokrasinin söz konusu çelişik doğasını açıklayan en uygun kavram "*demokratik paradoks*"tur. Demokratik siyasetin onaylanmasının ön koşulu siyasal yaşayışa dair belirsizliklerin tanınmasıdır. Mouffe'a göre liberal demokrasinin paradoksal doğasının en önemli görünümlerinden biri de liberalizm ve demokrasi arasındaki gerilimdir. Özgürlüğü esas alan liberalizm, eşitliği temel alan demokrasi arasında çelişkili bir ilişki doğar. Daha fazla özgürlük, eşitlik durumunu zedelerken, eşitliğe ilişkin herhangi

²³⁵ Ali Yaşar Sarıbay-Fuat Keyman-İlhan Tekeli-Hasan Bülent Kahraman, *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 9; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 65.

²³⁶ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 270, 281, 292.

bir yeni düzenleme özgürlüğe ilişkin yeni bir sınırlama anlamına gelir. Demokrasi ve liberalizmin birbirlerine eklenmesi demokratik siyasetin ön koşulu, aynı zamanda da paradokstur. Zira birbirleriyle uzlaşması imkânsız olan bu iki mantık, demokratik siyaset zemininde birbirlerine eklenmiştir. Bu anlamda demokratik paradoks, özgürlük ve eşitlik arasındaki engellenemez, belirlenemez olan durumun genel ifadesidir.²³⁷

Özgürlük ve eşitliğin mükemmel uyumu diye bir şey söz konusu değildir. Kusursuz bir eşitlik ve kusursuz bir özgürlük de olamaz. Özgürlük ve eşitlik birbirinin kurucu dışsalı olan iki kavram olarak demokratik ve çoğulcu siyasetin hem olanaklılık ön koşulu hem de onun paradokstur. Demokratik siyaset özgürlük ile eşitlik mantıkları arasındaki dışsal gerilimlerin bir sonucudur. Bu iki mantık arasındaki mücadele olumsuz ve belirsizdir. Radikal siyaset, bu iki mantık arasında nihai bir tercihte bulunmaz. Mücadele bitimsiz ve belirsizdir. Söz konusu belirsizlik demokratik siyaset için bir gerekliliktir.

Mouffe'a göre modern demokrasinin özgün yanı; agonistik mücadelelere açık, hegemonik ilişkilerin sürekli sorgulandığı ve hiçbir zaferin bir sona karşılık gelmediği bir siyasal kavrayışa sahip olmasıdır. Bu türden bir demokratik siyaset, toplumsal birliğin nihai olarak gerçekleşmediği, nihai bir mutabakata varılamayan, çatışma ve bölünmelere gebe bir zeminde gerçekleşir. Bu nedenle çoğulcu demokrasinin varlık koşulları, aynı zamanda onun kendisini tamamlamasının önündeki en büyük engeldir. Zira çoğulcu demokrasinin kusursuz bir biçimde düşünülmesi, demokratik siyasetin içi boş bir ideale dönüşmesine neden olacaktır. Mouffe'a göre demokratik siyasetin bağrında bulunan demokratik paradoks, siyasal var eden bir, onu mümkün kılan bir kurucu çelişkidir. Ancak söz konusu çelişki mutlak bir çelişki olarak anlaşılmalıdır. Demokratik sistemin işleyişi içinde uzlaşmaz çelişkiler, olumsuzluklar, belirsizlikler bulunuyorsa, bu demokratik düzenin işlemeyeceği anlamına gelmez.²³⁸

Agonistik demokrasi, rasyonel bireylerin belirli ilkeler üzerinde anlaşmaya vararak nihai bir uzlaşmaya varmaları yönündeki liberal teorik görüşü reddeder. Çünkü uzlaşma üzerinden bireylerin belirli bir karara varması, alternatif tercihler arasında en doğruyu

²³⁷ Chantal Mouffe, "Kültür, Kimlik ve Demokrasi", **Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 360; Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 16

²³⁸ Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 27-28.

seçecekleri varsayımına dayanır. Oysa gerçek dünyada tercihler ve sonuçları önceden kesin olarak bilinemez. Tercihleri doğru ya da yanlış kategorilerine ayırmak da hatalıdır. Bu çerçevede, rasyonel bireyler ve rasyonel tercihlerin, uzlaşa üzerinden nihai anlaşmaya varmaları diye bir şey söz konusu olamaz. Tercihlerin muğlaklığı ve çoğulcu yapısı, bireyin sabit bir kimlik üzerinden kendisini tanımlaması ve yaşamını sürdürmesi ihtimalini de ortadan kaldırır. Kimlik ve tercih arasındaki rasyonel bağın kopması, bu iki yapı arasındaki zorunlu ilişkiyi de ortadan kaldırır.²³⁹

Mouffe'a göre demokrasinin var olabilmesi ve gelişmesi için uzlaşa gerekli ise de söz konusu uzlaşaya daima bir ihtilaf eşlik etmelidir. Çünkü demokraside nihai uzlaşa diye bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle Mouffe, mutabakat modeline alternatif olarak geliştirdiği kendi yaklaşımını "*çatışmalı mutabakat*"²⁴⁰ modeli olarak adlandırmaktadır. Çatışma, demokrasinin doğasında vardır. Düzgün ilerleyen bir demokraside çatışma olmak durumundadır. Çatışma olmaksızın yapılan müzakerelerin bir anlamı yoktur. Bu anlamda demokratik siyaset, kurumsallaşmış bir yönetsel düzen anlamına gelmez. Demokrasi, çoklu siyasal rekabet ortamında tarafların yarışmacı mücadeleleri üzerinde yükselen ve söz konusu mücadelelerin moment noktalarında kendini derinleştiren bir oluşturdur. Bu anlamda demokratik siyaset içinde nihai bir uzlaşaya varmayı amaçlamak, siyaseti ve demokrasiyi ilk elde kaybetmek demektir.²⁴¹

Mouffe, liberal siyaset ve liberal demokrasinin zemininin buzdan olduğunu savunur. Ona göre liberal siyaset ve liberal demokrasi, siyasal ve toplumsal varoluşa uygun bir zemin sunmamaktadır. Liberal demokrasinin güçlenebilmesi adına zeminin kaygan değil de biraz daha pürüzlü olmasında yarar bulunmaktadır. Ona göre siyasetin gerçek zemini pürüzlüdür. Bu anlamda, demokratik siyasetin toplumsal dünyaya ilişkin anlaşmazlıkları nihai bir biçimde çözeceğine ilişkin liberal görüş siyasete ilişkin kaygan bir zemin sunmaktadır. Nihai uzlaşa hedefi, siyasal zemini daha kaygan bir yapıya büründürürken diğer taraftan yol üzerindeki yarıklar ve çatlakların üzerini örter. Oysa böylesi bir strateji, siyasal alanı ve zemini çok daha tehlikeli bir yapıya dönüştürmek demektir.²⁴²

²³⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, s. 25, 28.

²⁴⁰ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 40, 64, 139; Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, s. 195, 196.

²⁴¹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 64, 116.

²⁴² Yıldırım, a.g.m., s. 35.

Mouffe, liberalim ve demokrasi arasında basit bir karşıtlık bulunmadığını savunur. Bu iki kavram ve ideoloji tamamen birbirini dışlayan bir zıtlık ilişkisi içinde değildir. Mouffe'a göre söz konusu iki ilkenin geriliminden ziyade birbirleriyle eklenmesinden doğan yeni bir siyasal zemin arayışında olmak gerekir. Demokratik siyaset, hegemonya ve antagonizmayı ortadan kaldırmak yerine bu unsurları liberal demokrasiyle uyumlu rekabetçi bir alanda yeniden düşünmelidir. Bu anlamda farklılıkların yok edildiği bir zeminde siyaset yapmanın imkânlarını geliştirmeye çalışmak yerine, farklılıkların kendilerini özgürce ifade edebildiği çoğulcu bir demokratik siyaset, liberal demokrasinin ufkunu geliştirecektir.²⁴³

Mouffe, Carl Schmitt üzerinden temellendirdiği, siyasalın antagonistik yapısını, çatışma temelinden çekişmeci bir rekabete tahvil etmenin imkânlarının sorgulanması gerektiğini düşünür. Bu çerçevede Mouffe'a göre demokratik siyasetin merkezi görevi antagonizmadan agonizme diğer bir deyişle çatışmadan çekişmeye doğru siyasal ve toplumsal bir dönüşüme öncü olmaktır. Onun anladığı anlamda çekişmeci bir çoğulculuk, toplumsal ve siyasal yapı içinde farklılıkların kabulü ile sınırlı değildir. Söz konusu farklılıkların kendilerini ifade edebilmeleri ve siyasal zeminde hak ve özgürlüklerini savunabilmelerini de kapsamaktadır. Bu anlamda farklılıklar yok edilmesi amaçlanan bir düşman kategorisi değil demokratik oyun içinde rekabet edilen bir hasım kategorisine yerleştirilir. Mouffe'a göre demokratik hoşgörünün mantığı, karşıta düşmanlık beslemek, kayıtsız kalmak ya da göz yummak yoluyla bir uzlaşmaya varmak değil, karşıtın siyasal mevcudiyetini tanımak ve bu demokratik eşitlik mantığı üzerinden onunla siyaseten yarışmaktır.²⁴⁴

Mouffe, Wittgenstein'in oyun teorisinden hareketle, agonistik niteliğe sahip bir demokrasinin, söz konusu oyunun kurallarını onaylayanlar arasında mümkün olabileceğini savunur.²⁴⁵ Bu çerçevede Mouffe sol-Marksist hareketleri, farklı kimliklerin tanınması, taleplerinin siyaseten temsil edilebilirliği konularına çözüm aramayan bakış açılarını eleştirerek, toplumsal ve siyasal alanda varlık gösteren hiçbir aktörün toplumsalın kurucusu olduğu şeklinde bir iddiada bulunmaması gerektiğini ortaya koyar.²⁴⁶

²⁴³ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 16, 17, 23, 44-46.

²⁴⁴ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 194, 195, 198, 199.

²⁴⁵ Üstüner, a.g.m., s. 322.

²⁴⁶ Baytok, a.g.e., s. 7.

Mouffe, demokratik siyasetin temel oyun kurucusunun siyasal özne olduğuna ilişkin görüşü reddeder. Ona göre özne konumu kararsız ve olumsaldır. Özne konumunu üreten şey söylemin kendisidir. Ona göre siyaseti ve siyasal özneyi düşünülebilir kılan şey söylem ürettiği toplumsal antagonistik ilişki biçimleridir.²⁴⁷ Jacques Rancière de, demokratik siyasette öznenin konumuna ilişkin Mouffe’u olumlayan şu değerlendirmeyi yapar: “Siyaset, kendisini önceleyen hiçbir özne tarafından tanımlanamaz. Siyasetin öznesini düşünmeyi olanaklı kılan siyasal “farklılık”, siyasal ilişki biçiminde aranmalıdır.”²⁴⁸

2.2.3. Agonistik Demokraside Çoğulculuğun Sınırları

Agonistik demokraside siyasal olan ile demokrasi benzer anlamlara gelen iki kavramdır. Öyle ki, siyasal olan ile demokrasi aynı olgunun iki farklı görünümüdür. Siyasalın olanaklılığı için evrensel ile tikel, kimlik ile farklılık, özgürlük ve eşitlik arasında hassas bir denge oluşturulmalıdır. Bu çerçevede agonistik demokrasi ayrıca farklılığın ve çoğulculuğun aşırı biçimlerini savunan postmodern okumalara da karşıdır. Agonistik demokrasi düşüncesine göre toplumsal antagonizmalar ve hegemonik ilişkilerden arındırılmış bir siyasal alan düşüncesine sahip post liberal ve çoğulcu okumalar, aslında siyasalı reddetmektedirler. Bu görüş siyasal alanı ve onun içindeki mücadeleyi birtakım hakların tanınması, çıkar gruplarının isteklerini kabul ettirme gibi basit ve düşük düzeyli amaçlara indirger. Bu anlamda radikal demokratik siyaset için en büyük ve cari olan tehdit, toplumsal antagonizmaların hegemonik ilişkilerin, kimlik ve farklılığın aşılabileceğini savunan dair evrenselci liberal rasyonel görüşlerdir. Mouffe’a göre siyasal olanın bağrında bulunan antagonizmanın yadsınması, onun daha büyük bir şiddetle geri dönüşünü engellemez. Ayrıca siyasalın dışarıda bırakıldığı bir toplumsal yaşayışta her şeyden önce demokrasi tehlikeye girecek demektir.²⁴⁹

Mouffe, agonistik demokrasi modeli çerçevesinde savunduğu çoğulculuk, farklılıklara pozitif bir statü vaat eder. Bunun temel nedeni, demokratik siyaset zemininde oybirliği ve homojenlik fikrinin sorgulanmasıdır. Mouffe’un ilgilendiği esas sorun ise

²⁴⁷ Demir, a.g.e., s. 119.

²⁴⁸ Jacques Rancière, *Siyasalın Kıyısında*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 140.

²⁴⁹ Mouffe, *Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, a.g.m., s. 350-352; İnce, a.g.e., s. 57, 63.

çoğulculuğun sınırlarının nerede başlayıp nerde sonlandığına ilişkindir. Mouffe, neredeyse hiçbir sınırı olmayan farklılık ve heterojenliği alabildiğine gerçekleştirmeyi amaçlayan aşırı çoğulculuk fikri ile kendi görüşü arasında belirgin bir çizgi çeker. Söz konusu aşırı çoğulculuk biçimi, kendisini daha demokratik bir zemin üzerinde hareket ettiğini savunmasına rağmen ıskaladığı gerçek şudur: Siyasalın ve toplumsalın doğasından sökün edilemez olan kurucu karşıtlar ve kurucu dışsallıklar siyasal kimlikleri ve farklılıkları birbirine bağlar. Toplum halinde, ortak bir paydada yaşamının imkânlarını ortadan kaldıran böylesi bir çoğulculuk anlayışı “siyasal olan”ı en başından hesaptan düşer. Kimliğe ilişkin en özgürlükçü yaklaşıma sahip olduğunu dile getiren aşırı çoğulculuk tipleri toplumsal kimliğin varoluşu ve devamlılığı konusunda “onlar/hasım” kategorisini dikkate almaz. Toplumsal antagonizmaları, siyasalın çatışmacı doğasını ve kimliğin ilişkisel karakterini reddeden söz konusu sol-liberal çoğulcu görüşler Mouffe’a göre büyük bir yanılsama içindedir.²⁵⁰

Liberalizmin çoğulculuğa siyasal alanda yer vermeyen tavrına bir meydan okuma olarak aşırı çoğulcu yaklaşımlar, demokratik siyasetin ve siyasal kimliklerin oluşumunda biz ve onlar arasındaki kurucu karşıtlığın özel rolünü görmezden gelerek bir şekilde klasik liberal görüş ile aynı yanılgıya düşerler. Klasik liberal görüş de siyasal olanın karşıt gerilimler üzerinden beslenen çatışmacı doğasını inkâr ederek demokratik siyasetin imkanlarını en başta hesaptan düşerken sol-liberal aşırı çoğulculuk yanlısı yazarlar da kimliğin ilişkiselliği ve kimliğin kolektiviteye dönük karakterini yadsıyarak demokratik siyasetin imkanlarını ortadan kaldırmaktadır.²⁵¹ Demokratik radikal siyasetin kuruluşu ve devamlılığı adına toplumsal ve siyasal düzlemde asgari bir ortak payda temelinde bir yurttaşlık kimliği ve politik bir birlik oluşturulması zorunludur.

Mouffe, demokratik siyasetin belirleyici unsur olması gerektiğini düşünen toplumların kendi iç demokratik tartışmalarında temel siyasal ve toplumsal kurumların varlığını sorgulayanları meşru hasım kategorisine alamayacağını savunur. Mouffe’a göre, eğer demokratik oyunun kuralları çerçevesi içinde düşünüyorsak, demokrasinin gerekliliği üzerindeki bir sorgulama demokratik düzen fikrinin içini boşaltmaya dönük bir girişim olacaktır. Demokrasi üzerine düşünüyorsak, demokrasi üzerine tam bir mutabakat

²⁵⁰ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 32.

²⁵¹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 33.

gereklidir. Ancak bu demokratik siyasetin işleyiş mantığının sorgulanmaması anlamına da gelmez. Bu nedenle, hasım kategorisi demokratik oyunun işleyiş mantığını kabul eden aktörlere ait bir kategoridir. Demokratik devrim süreci tamamlanmamış bir süreç olması, onun varlığını sorgulamayı gerektirmez. Yalnızca demokrasinin demokratikleştirilmesine yönelik eleştiri ve çabaları haklılaştırabilir.

“Herhangi bir akıl karışıklığına neden olmamak için hiçbir sınır tanımayan bir çoğulculuk tahayyül eden bazı post modern kuramcılarının aksine, demokratik çoğulcu bir siyasetin belli bir toplumda dile getirilen taleplerin tümünü meşru kabul etmesi gerektiğini düşünmediğimi belirtmeliyim. Benim savunduğum çoğulculuk, agonistik tartışmaya dâhil olan talepler ile bu tartışmadan dışlanması gereken talepler arasında bir ayırım yapmayı gerektirir. Demokratik bir toplum kendi temel kurumlarını sorgulayanlarını meşru hasımlar olarak göremez.”²⁵²

Mouffe, agonistik demokrasi ve siyaset modelinin toplumsal yaşam içindeki tüm farklılıkları ve tüm dışlama tarzlarını aştığını iddia etmediğini savunmaktadır. Fakat agonistik modelin savunduğu dışlama biçimi ahlaki bir zemin/hassasiyet üzerinden değil siyasal gereklilikler üzerinden gerçekleşir. Mouffe’a göre agonistik siyasal yaşayışta kimi talepler düşmanca talepler olduğu için değil kabul edildiklerinde demokratik toplumun ve siyasal birliğin geleceği tehlike altına gireceği için dışlanmak durumundalar. Ancak bu durum liberal demokrasiye ilişkin kurumların varlığının hiçbir şekilde tartışmaya açılmayacağı anlamına gelmez. Ancak söz konusu tartışmanın yapılabilmesi için bile ortak bir mekânın paylaşımı zorunludur.²⁵³

2.2.4. Yeni Demokratik Mücadeleler

Mouffe, agonistik demokrasi bağlamında yeni sosyal hareketlerin önemli bir işlevinin olduğunu savunur. Ancak söz konusu değişim liberal demokrasinin siyasal düzlemdeki konumunu yeniden ve acil olarak değerlendirmeyi zorunlu kılar. Yeni toplumsal hareketler içinde yer alan yeni feminizm, etnik, ulusal ve cinsel azınlık hareketleri, ekolojik duyarlılık geliştiren kesimler, anti nükleer hareket vb. yönelimler

²⁵² Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 138, 139.

²⁵³ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 139.

kapitalist ülkelerde toplumsal mücadelenin yeni biçimleri olarak kendisini göstermiştir. Yeni toplumsal hareketlerin ortak amaçları daha eşit, daha özgür ve daha demokratik, çoğulcu bir yaşamı toplumsal zeminde egemen kılmaktır. Yeni toplumsal hareketlerin ortak ideali özgürlüğü, eşitliği ve çoğulculuğu daha geniş bir toplumsal tabana yaymaktır. Mouffe, bu noktada sol siyasetin işçi sınıfına indirgenmiş ufku yerine birbirinden farklı çoğulcu mücadeleleri içinde barındıran zengin bir içerik üzerinden kendi siyasetini yeniden düşünmesi gerektiğini savunur.²⁵⁴

Mouffe, sol sosyalist siyasal cephenin bugün sınıf mücadelesi ve kapitalizmin çelişkileri üzerinden gerçekleştirdiği geleneksel siyaseti terk etmesi gerektiğini savunur. Çünkü bugün artık dünyada Marksizm'in klasik tezlerinin dışına taşan yeni çelişkiler dönüşümler bulunmaktadır. Kimlik, artık sınıfsal çıkar ve sınıfsal mücadele bağlamında oluşmadığı kabul edilen yeni bir siyasal zeminde varlığını sürdürmek durumundadır. Bu nedenle sol siyaset söz konusu yeni siyasal hareketleri, kimlikleri ve özneleri anlamlandırabilmek için sınıf mücadelesi tezini değiştirmek durumundadır.²⁵⁵

Mouffe, toplumsal değişim ve dönüşümün itki gücü olarak işçi sınıfına atfedilen ayrıcalıklı konumu reddeder. Bunun yerine Mouffe, çağdaş siyasetin yeni aktörleri olarak yeni toplumsal hareketleri işaret eder. Ona göre yeni toplumsal hareketler Marksizm'in klasik tezleri, dili ve hayatı ele alış tarzıyla açıklanamayacak yeni durumlardır. Mouffe'a göre sosyalist stratejinin temel hatası yeni toplumsal hareketlerin temel sorunlarını sahiplenerek söylemsel bir dönüşüm geçirmek yerine söz konusu hareketleri kendi sınıf mücadelesi tezi içinde konumlandırmaya çalışmasıydı. Söz gelimi ırkçılık ya da cinsiyetçilik modern kapitalist sistemin taşıdığı eğilimler değildir. Bu nedenle modern kapitalist sistemi dönüştürerek ya da onu yok ederek söz konusu eğilimleri durduramazsınız. İşçi sınıfının emeğinin sömürülmesine indirgenemeyecek yeni iktisadi, siyasal ve toplumsal çelişkiler ortaya çıkmıştır.²⁵⁶

Mouffe, yeni toplumsal hareketler yelpazesi içinde yer alan otorite karşıtı, feminist, kentsel, çevreci, etnik ve bölgesel mücadeleler, cinsel azınlıklar, anti nükleer vb. hareketlere yeni demokratik mücadeleler adını vermektedir. Ona göre, yeni demokratik mücadeleler modern kapitalist toplumlarda yeni baskı çeşitlerine karşı direnişin atfı

²⁵⁴ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 7, 8.

²⁵⁵ Demir, a.g.e., s. 142.

²⁵⁶ Laclau ve Mouffe, *Birikim Dergisi*, a.g.m., s. 47.

noktaları olarak düşünölmelidir. Yeni demokratik mücadelelerin ortak noktası, mücadelelerine sınıf mücadelesi ve işçi sınıfı gibi kavramları merkeze almamalarıdır. Mouffe, yeni toplumsal hareketleri sınıf mücadelesi tezine karşıt bir görüş olarak ortaya koymamaktadır. Ona göre yeni demokratik mücadeleler ileri kapitalist ölkelerde yaşanan yeni toplumsal çelişki ve çatışmaların doğurduğu farklı eklemleme durumlarıyla ilişkilidir. Mouffe'a göre yeni demokratik mücadelelerin belki de en büyük yeniliği onların yeni aitlik tarzlarını sorguluyor olmalarıdır.²⁵⁷

Mouffe'a göre yeni demokratik mücadeleler, II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan ve günümüzde derin bir kriz içinde olan hegemonik toplumsal düzleme bir karşıt antagonizma olarak doğmuştur. Mouffe'a göre yeni mücadele ve antagonizmaların ortaya çıkışının diğere bir nedeni hızla gerçekleşen yapısal dönüşümlerdir. Söz konusu yapısal dönüşümler devlet sistemine, emek düzenine, kültürel dağıtım sisteminin değişmesiyle birlikte sosyal hayatın metalaşması, homojenleşmesi, bürokratikleşmesi ve kültürel tek tipliktir.²⁵⁸

Mouffe'a göre yeni toplumsal hareketler, yeni toplumsal antagonizmaların doğuşuyla yakından ilişkilidir. Ona göre yeni demokratik mücadeleler, toplumsal ilişkilerin derinliğine işlemiş, yeni tabiiyet ve yaşayış tarzları ortaya çıkarmış yeni toplumsal antagonizmalara karşı bir direniş cephesi olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki hegemonik söylemin krizi, siyasal alanı genişletmiş ve toplumsal antagonizmaların sayısını ve derinliğini artırmıştır. Toplumsal ilişkilerin büyük çoğunluğu siyasileşmiş ve siyasileşen bu toplumsal ilişkiler bütünü yeni ve derin çatışma alanları doğurmuştur. İleri kapitalist sistemin genişlemesi ve devlet müdahalesinin çapı ile yoğunluğunun artması siyasal mücadele alanının kapsamını artırmaktadır. Fakat aynı zamanda söz konusu eğilim demokratik devrimin etkilerini toplumsal yapının daha geniş kesimlerine yayılmasına da imkan sağlar. Demokratik devrimin kendi içinde gelişmesi, derinleşmesi ve radikalleşmesi olanağını sağlar. Bu sayede toplumsal antagonizmaların artması, siyasal alanın genişlemesi vb. yönelimler demokratik devrimin tamamlanmamış sürecindeki bir moment noktası olarak görülebilir.²⁵⁹

²⁵⁷ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 195, 196.

²⁵⁸ Demir, a.g.e., s. 145.

²⁵⁹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, s. 200.

III. BÖLÜM
AGONİSTİK DEMOKRASİNİN ELEŞTİRİSİ

3.1. Liberal ve Radikal Demokrasi Arasındaki Geçişler

Agonistik demokrasi ve siyaset teorisinin sorunlu/tartışmaya açık yönlerine değinmeden önce onun liberalizme ve liberal demokrasiye ve siyasete ilişkin yerinde tespitleri ve uyarıları hakkında birtakım açıklamalarda bulunmak yararlı olacaktır.

Agonistik siyasal kuram, bireyin diğer bireylerle ve doğa ile olan ilişkilerini salt akılcı ilkeler temelinde açıklamaya çalışan, toplumu homojen bir bütün olarak görmeye istekli ve toplumsal düzen adına gerekli toplumsal normların baskıcı karakterini savunan liberal-aydınlanmacı düşünüşün eleştirisinde oldukça işlevsel bir rol üstlenmiştir. Agonistik siyaset bilhassa, aydınlanmacı-liberal kuramın son dönem görünümünden neo-liberal toplum ve siyaset tasavvurunda –siyasal liberalizm gibi- bulunan sözde uyum, tarafsızlık gibi çatışmacı doğanın üzerini örten kavramlarla siyasetin anlamını yerinden etmeye yönelik girişimlerini açığa çıkarmaya yönelik çok ciddi bir girişimdir. Agonistik siyasal teori, aslında liberal düşünüşün akla dayalı, normatif siyasal mutabakat düzleminin olası risklerini ortaya koyarak birlikte barış içinde yaşamının imkânları ve gereklilikleri konularında önemli uyarılarda bulunmuştur. Agonistik siyaset, liberal demokrasinin iç çelişkiler barındırdığı ve derin bir kriz içinde bulunduğuna ilişkin güçlü kanıtları ortaya koyarak bizleri liberal demokrasinin zayıflıklarını konusunda bilgilendirmiştir. Liberal demokrasinin büyük umut ve vaatlerle dünya toplumlarına yaymaya çalıştığı tarafsız, hoşgörülü, uyumlu, demokratik bir siyaset ve toplum düşüncesinin söz konusu koşullar altında çok da gerçekçi olmadığını ortaya koymuştur.²⁶⁰ Mouffecu agonistik toplum düşüncesi aynı zamanda tüm kişisel ve toplumsal sorunların içinde çözüme kavuştuğu kapsamlı bir siyasal/toplumsal teorik inşanın olanaksızlığı ve yararsızlığı üzerinde durmuştur. Mevcut siyasal ideolojilerin tek tipleştirici amaçlarını ifşa etmek ve ütopyik amaçların vardığı diktatörcü yönelimlere dikkat çekmiştir.

Mouffecu agonistik toplum ve siyaset tasavvurunun çağdaş siyasal düşünceye iki büyük katkısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kimlik ve farklılık arasında bulunan ve çelişkilerle dolu ilişkinin nihai bir sonuca ulaşamayacağını ortaya koyan özgün bir siyasal kurama sahip oluşudur. Öteki ise, toplumsal ve siyasal düzlemde varlık gösteren özne konularının engellenemez çoğulculuğunun sağladığı sonsuz eklemlenmelerin ima ettiği

²⁶⁰ İnce, a.g.m., s. 143, 144.

özgürleşme pratiğidir. Agonistik siyaset tarafından savunulan söz konusu iki özgün düşünüş, çağdaş siyasal düşünce içinde kendine önemli bir yer bulmuştur. Bununla birlikte agonistik siyaset ve demokrasi anlayışının eleştirisi söz konusu literatürü daha da zenginleştirmiş, çağdaş siyaset teorisinde siyaset yerine siyasal kavramı, özgürlük yerine özgürleşmenin tartışıldığı çok daha çeşitli bir alan açılmıştır.²⁶¹

Radikal demokrasi düşüncesi, hem “müzakereci demokrasi” hem de “agonistik demokrasi” modellerini içine alan, liberal demokrasinin demokratik ilkeler doğrultusunda genişletilmesi ve derinleştirilmesini savunan geniş bir görüş yelpazesidir. Radikal demokrasi düşüncesi, liberal demokrasinin karşı karşıya bulunduğu siyasal krize karşı bir çözüm arayışının ifadesidir. Radikal demokrasi savunucularına göre modern demokratik devrim süreci devam etmektedir. Bu nedenle agonistik ve müzakereci model arasında birtakım farklılıklar ve geçişsizlikler olmasına rağmen radikal demokrasi cephesi olarak liberal siyasetin demokratik niteliğini geliştirmek adına yurttaşların siyasal sisteme katılımını artırmayı amaçlamaktadırlar.²⁶²

Genel itibarıyla radikal demokrasi savunucuları demokratik siyasetin çoğulcu yapısını ön plana çıkarırlar. Benimsedikleri yaklaşım doğrultusunda klasik liberal demokrasi teorisine yaptıkları eleştirilerin yanı sıra elitistlerin görüşlerine de karşı gelmektedirler. Katılımcı demokrasi kültürünün geliştirilmesi gerektiğini savunan radikal demokratlar, elitistleri demokratik siyasetin çoğulcu niteliğini ortadan kaldırmakla suçlarlar. Bu çerçevede radikal demokratların ana gayesi liberal demokrasilerde katılımcı kültürü genişletmek, geliştirmek ve derinleştirmektir. Söz konusu gaye de ortaya koymaktadır ki klasik liberal demokrasilerde demokratik standartların işletilmesi ve geliştirilmesinde birtakım engeller bulunmaktadır. Nitekim radikal demokratlara göre, çağdaş liberal demokrasilerde siyasal katılımın alabildiğine sınırlandırılmış, siyasal yapılar ile sivil toplum arasında güçlendirilmesi gerekli temsiliyet bağlarının koparılmış, karar alma prosedürlerini farklı kimlik ve grupların katılım ve taleplerine kapatılmıştır.²⁶³

Radikal demokrasi bağlamında yapılan en önemli tartışmalardan biri çoğulculuğa ilişkin olanıdır. Radikal demokratlar çoğulculuk olgusuna çok güçlü bir vurgu yaparlar.

²⁶¹ İnce, a.g.e., s. 144.

²⁶² Yeğen, a.g.m., s. 184, 185.

²⁶³ Fuat Keyman, “Nasıl Bir Liberal Demokrasi”, *Diyalog Dergisi*, Sayı: I, 1996/1, s. 103

Buna göre halk türdeş bir kitle değil, kendi içinde farklı dünya görüşüne sahip bireyleri, grupları ve çıkarları barındıran bir bütündür. Bu anlamda demokratik siyaset içinde çoğulculuğu savunma toplum içindeki farklılıkları ve bu farklı yapıların demokratik siyasetin ilkeleri üzerinden rekabetçi iktidar yarışını kabul etme anlamına gelir.²⁶⁴

Çoğulculuğa ilişkin tartışmaya daha yakından bakıldığında, çoğulculuğun klasik liberal demokrasinin de teorik anlamda savunduğu temel bir ilke olduğu görülür. Söz konusu ilke üzerinden liberal demokrasi, kültürel, ideolojik, ekonomik ve siyasal taleplerin temsiline belli ölçülerde imkân tanır. Konuya yüzeysel bakıldığında radikal demokrasinin liberal demokrasi ile tam bir uzlaşa içinde olduğu sanılır. Ancak söz konusu uzlaşa çok dar bir çerçevededir. Radikal demokrasi, klasik liberal demokrasiyi çoğulculuk kavramının içeriği ve pratiği konularında yetersiz bulur ve onu dönüştürmeyi arzular. Bu noktada klasik liberal demokrasi ile radikal demokrasi arasındaki ana tartışma konuları “çoğulculuğun sınırları” ve “farklılıkların gerçek anlamda temsili” sorunlarıdır.²⁶⁵

Radikal demokratlar, klasik liberal demokrasi savunusu yapanların çoğulculuğu çok dar bir anlama hapsedtiklerini düşünürler. Bu anlamda onlara göre çoğulculuk, salt liberal ilke ve değerlere indirgenmiştir. Bu durumda liberal demokrasi farklılıklara vurgu yaparken bizatihi farklılıkların kendisini dışlamaktadır. Ufkun hayret verici daralması, burada kendisini ufkun hayret verici genişlemesi gibi sunmaktadır. Klasik liberal demokrasi düşüncesi çoğulculuk bağlamında kimliksel ve öteki farklılıkların kendilerini yalnızca özel alanda ifade etmesine imkân tanımaktadır. Ancak klasik liberal demokrasinin siyasal projesi çok parçalı kimlik ve farklılıklara dayalı bir düzen değildir. Radikal demokrasi savunucularına göre liberal demokrasilerde aslında yapılmak istenen ve yapıla gelen toplumun homojenleştirilmesi projesidir. Buna karşın radikal demokrasi savunucuları hem özel hem de siyasal alanda çoğulculuğu ve heterojenliği vurgular ve toplum içindeki farklılıklara sahip çıkılması gerektiğini ileri sürerler.²⁶⁶

Radikal demokrasinin çoğulculuğun sınırlarına ilişkin tasavvuru bu noktada önem kazanmaktadır. Radikal demokratlara göre çoğulculuk, liberal demokrasinin klasik liberal ilke ve değerleri tarafından sınırlandırılmaz lakin bu aynı zamanda onun sınırsız bir içeriğe sahip bir kavram ve imkânlar bütünü olarak anlaşılması gerekliliğini ortaya koyar.

²⁶⁴ George Crowder, “Çoğulculuk ve Liberalizm”, *Diyalog Dergisi*, Çev. L.Korkut, Sayı: I, 1996/1, s. 68.

²⁶⁵ Bulut, a.g.m., s. 57.

²⁶⁶ Mouffe, *Demokrasi ve Farklılık*, a.g.m., s. 349.

Bununla birlikte radikal demokratik tez, çoğulculuğu son kertede iktidar ilişkilerinin, egemenliğin ve şiddetin ortadan kaldırılması olarak da görmemektedir. Tam tersine söz konusu tez, egemenlik ve şiddetin sınırlandırılması gerektiği ve bununla mücadele için demokratik kurum ve süreçlerin işletilmesi gerektiğini iddia eder.²⁶⁷

Çoğulculuğun sınırları tartışmasında liberal demokrasiyi yetersiz bulan radikal demokratik akım, özellikle farklılıkların temsili konusunda da aynı tavrı sürdürmektedir. Radikal demokratlara göre liberal demokrasi; kimlik, cinsiyet, ırk, kültür, vatandaşlık vb. konularda siyasal dışlama eğilimi içindedir. Bu anlamda liberal demokrasi kimliklerin siyasal temsili konusunda duyarsız kalmaktadır. Söz konusu durum liberal demokrasilerin demokratik karakterini sorgulamaya açmaktadır. Radikal demokratlara göre kimliklerin tanınması ve kendilerini siyasal anlamda temsil edebilmeleri, modernitenin vaadi olan siyasal eşitliğin yaşama geçiş pratiğidir.²⁶⁸

Müzakereci demokrasi ile agonistik demokrasi modelleri arasında epistemolojik ve metodolojik farklılıklar bulunmasına rağmen her iki modelin temel eksen itibariyle birbirine benzer yönleri bulunmaktadır. Her şeyden önce, her iki yaklaşım da liberalizm ve demokrasi arasında bir gerilim bulunduğunu kabul etmekle birlikte, liberal demokrasiyi içinde bulunduğu krizden kurtarmak ve demokratik toplumsal düzenin yeniden inşası için müzakereci demokrasi modeli söz konusu gerilimin yumuşatılması gerektiğini savunurken Mouffecu agonistik demokrasi model ise söz konusu gerilimi kabul etmenin kendisinin demokratik açılımın başlangıç noktası olduğunu savunur. Her iki model de siyasal alanda sürekli ve giderek artan bir biçimde kimliklerin tanınması ve diğer demokratik taleplerin karşılanması adına liberal kurum ve değerlerin gerekli fakat yetersiz kaldığı, dolayısıyla geliştirilip derinleştirilmesi yönünde gayret gösterilmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda, bir görüşe göre birbirlerine karşıt modeller olmaktan çok siyasal liberalizm bağlamında birbirlerini tamamlayan iki alternatif olarak değerlendirilebilir.²⁶⁹

Müzakereci ve agonistik demokrasi modelleri liberal demokrasinin zayıf yönlerini güçlendirmeyi amaçlayan alternatif siyaset blok olarak radikal demokrasi modelleri olarak adlandırıldığına daha önce değinildi. Radikal demokrasi savunucuları (Mouffe, Habermas,

²⁶⁷ Mouffe, **Demokrasi ve Farklılık**, a.g.m., s. 350.

²⁶⁸ Bulut, a.g.m., s. 58.

²⁶⁹ Üstüner, a.g.m., s. 313.

Rawls, Benhabib, Connolly v.b.) klasik liberal demokrasinin teori ve pratiğine yönelik eleştiriler ortaya koymakla birlikte liberalizmin temel kurum ve değerlerine sahip çıkarlar. Mouffe, kendi modeli olan agonistik demokrasiyi diğer radikal demokrasi modellerinden ayırır ve müzakereci demokrasi modelini bir radikal demokrasi modeli değil klasik liberal demokrasi modeli olduğunu iddia eder. Öte yandan Mouffe'un Habermas'ın takipçisi olduğunu vurguladığı Seyla Benhabib, müzakereci model ile agonistik modelin birbirine yakın olduğunu ve bir araya gelebileceğini savunur. Mouffe, müzakereci demokrasi modeli içindeki Habermas, Rawls ve Benhabib'te olduğu üzere farklı yaklaşımların kendi aralarındaki farklılıkları değil ortak noktaları üzerinden değerlendirir.²⁷⁰

Aralarında birtakım yaklaşım farklılıkları bulunmasına rağmen Mouffecü agonistik demokrasi cephesi ve müzakereci cephenin her ikisi de liberal demokrasinin ve demokratik devrimin kazanımlarını olumlu karşılamakla birlikte onun demokratik niteliğinin yeniden yapılandırılması gerektiğine dair bir inanca sahiptirler. Söz konusu yapılanma çerçevesi içinde demokratik siyaset sorununa meşruluk, temsil, katılım ve çoğulculuk gibi kavramlar esas alınarak yaklaşmakta ve bu anlamda demokrasi yalnızca bir yönetim yöntemi değil, bununla birlikte siyasal kararların ve süreçlerin meşruiyetini sağlayan değerler ve ilkeler bütünü olarak değerlendirilmektedir.²⁷¹

Her iki yaklaşımın ortak vurgusu, siyasal alana, demokratik öznenin oluşum sürecine, kimlik, çoğulculuk ve farklılıkların siyasal ve toplumsal temsiline atfedilen önem üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak kimi temel konularda müzakereci demokrasi ve agonistik demokrasi modellerinin birbirinden farklılaştığı, yer yer de birbirleriyle çatıştığı gözlenmektedir.²⁷²

Benhabib ve Mouffe, Macpherson'un²⁷³ deyişiyle "*liberal demokrasinin demokratikleştirilmesi*"²⁷⁴ diğer bir deyişle liberal demokrasinin derinleştirilmesi gerektiği

²⁷⁰ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 47-68, 89-116.

²⁷¹ Fuat Keyman, *Türkiye'de Radikal Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 139.

²⁷² İnce, a.g.e., s. 86.

²⁷³ 1911-1987 yılları arasında yaşayan C.B. Macpherson, liberal demokrasiye ilişkin eleştiri geleneğini başlatan yazarlardandır. Chantal Mouffe "Macpherson hiç kuşkusuz sol liberaller ile post marksistlerin ümit verici diyaloglarıyla birlikte tanık olduğumuz yeni siyasal biçimlenmenin başlangıcındaki önemli bir referans noktasıdır" der. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, s. 153-158.

²⁷⁴ C. B. Macpherson *The Real World of Democracy*, Oxford University Press, New York, 1976.

yönündeki kanaatlerinde hemfikirdirler. Schumpeter'in²⁷⁵ II. Dünya Savaşından sonraki dönemde ortaya koyduğu biçimiyle liberal demokrasi, toplum içinde yaşayan bireylerin birbirinden farklı çıkarlarının ortak bir iyi potasında eritildiği bir siyasal düzen değil, söz konusu farklı çıkarların siyaset kurumunun yarışmacı rekabet vasıtaları ile temsil edildiği bir siyasal yönetim olarak kendisini göstermiştir. Bireyin kendi çıkarı peşine koşması ilkesi ve araçsal akla dayalı söz konusu liberal demokrasi modeli, hem Mouffe hem de Benhabib tarafından eleştirilir. Her iki modelin savunucuları da liberal demokratik çerçevede farklılıkların siyasal alanda yeterince temsil edilmediği, farklılıkların kendilerini yalnızca özel alanda ifade edebildiklerini ortaya koyarlar. Bu durumun liberal demokraside var olan ve giderek artan eşitsizlik durumunu daha da derinleştireceğini, bu nedenle kimlik ve farklılığa ilişkin temsiliyetin yalnız özel alana indirgenmemesi, bunun siyasal alanda kendisini ifade edecek imkânlarla kavuşturulması gerektiğini savunur.²⁷⁶

Hem müzakereci bağlam hem de agonistik cephe, sürekli bir biçimde artan ve kendi içinde çeşitlenen demokratik taleplerle ilgili olarak liberal demokrasinin içeriğinde “çoğulculaşmayı” öngören yeni bir zemin arayışındadır. Söz konusu içerik liberal demokrasinin demokratikleştirilmesi başlığı altında ifadesini bulmaktadır. Ancak söz konusu çoğulculuk bahsi kendi içinde birtakım tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Radikal demokrasi bağlamında müzakereci ve agonistik demokrasinin çoğulculuk anlayışı klasik liberal demokrasinin ortaya koyduğu çoğulculuktan farklıdır. Mouffe, liberal demokrasi mantığı içindeki çoğulculuğu “aşırı çoğulculuk”²⁷⁷ olarak adlandırmakta ve eleştirmekte, müzakereci demokrasi savunucularından Benhabib²⁷⁸ ise söz konusu çoğulculuğu aşırı biçimde kayıtsız ve atomize olmuş bireyci bir yapıda olduğu için eleştirmektedir. Her iki anlayışın da üzerinde anlaştıkları haliyle çoğulcu anlayış içinde, demokratik siyasal düzlemde paylaşılan ortak değerlerin bulunduğu ve eşdeğerlilik ya da eşitlikçi karşılıklılık ilkesinin hâkim olduğu bir kavrayış bulunmaktadır.²⁷⁹

²⁷⁵ Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socializm and Democracy*, George Allen & Unwin (Yayıncılar), 2003.

²⁷⁶ Üstüner, a.g.m., s. 316.

²⁷⁷ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 32.

²⁷⁸ Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, a.g.e., s. 58.

²⁷⁹ Üstüner, a.g.m., s. 331, 332.

Benhabib ve Mouffe liberal demokrasi içinde kamusal/siyasal alandan dışlanarak özel alana hapsedilmiş farklılıkların (Mouffe'ta "eşdeğerlilik" Benhabib'te ise "eşitlikçi karşılıklılık"²⁸⁰ ilkesi üzerinden) meşru haklarını savunabilmelerinin yolları birbirine benzer. Bu çerçevede geliştirilen terminoloji, ontolojik dayanaklar, yöntem ve sürece ilişkin farklılıklar bulunmasına rağmen müzakereci demokrasi ve agonistik demokrasi modelleri arasında çoğulculuk ilkesinin işletilmesi gerektiğine ilişkin bir ortak amaç bulunmaktadır. Mouffe, çoğulculuğu modern toplumların kurucu gücü olarak değerlendirip onu geliştirmek gerektiğini savunurken²⁸¹ Benhabib ise söz konusu çoğulculuğun ortak bir siyasal zeminin oluşuma ve bu zeminin meşruiyetine katkı sağlayacağını iddia eder. Her iki yaklaşım söz konusu çoğulculuğu farklı tanım ve bağlamlar üzerinden haklılaştırmaya çalışsalar da klasik liberal düşüncenin farklılıkları özel alana kapama düşüncesini demokrasi hassasiyeti üzerinden eleştirmekte birleşirler. Kimliğe ilişkin özcü fikirler her iki yaklaşım tarafından da reddedilir. Kimliğin hâkimiyeti, dayatması, dışlaması ve baskılamasına karşı çıkan Benhabib ve Mouffe farklılıkların kendi istedikleri gibi var olabilmeleri, tanınmaları ve söz konusu varlıklarını siyasal alanda temsil edebilmelerine olanak sağlayacak bir demokratik siyasal zemine ihtiyaç bulunduğu konusunda hemfikirdirler.²⁸²

Mouffe'un agonistik demokrasi bağlamında toplumun genelinde bir bütün halinde kabul gören ortak değerlerin ve kimliklerin yapısının sabit kalmaması gerektiği yönündeki hassasiyeti ve söz konusu amaca yönelik önerileri (tikel olanın evrensel kisveye bürünerek kendini biricik hakikat olarak sunamaması, toplumun ve ona hâkim değerlerin oluşumunun yalnızca tek bir kimliğin egemenliğinde olmaması, kimliğin ötekini dönüştürme mücadelesinde kendisinin de dönüşmek zorunda kalması vd.) ile Benhabib'in müzakereci demokrasi çerçevesi içinde "*perspektiflerin yer değiştirmesi*"²⁸³ ilkesi birbiriyle benzerlik gösterir. Burada Mouffe, ikna yöntemi ile herhangi bir siyasal anlaşmaya varılabileceği

²⁸⁰ Benhabib'in, eşitlikçi karşılıklılık ilkesine göre toplumda varlık gösteren her birey, farklı konularda konuşma, yeni konuları gündeme taşıma, tartışma konularının ön kabulleri hakkında düşünülmesini isteme ve bu nokta üzerinde fikir beyan etmeye yönelik karşılıklı hakları vardır. Bkz. Benhabib, **Modernizm, Evrensellik ve Birey**, a.g.e., 117, 118.

²⁸¹ Mouffe, **Demokratik Paradoks**, a.g.e., s. 31.

²⁸² Üstüner, a.g.m., s. 332.

²⁸³ Benhabib, "ötekinin perspektifinden hareketle akıl yürütmeye talip olmak" olarak açıkladığı perspektiflerin yer değiştirmesi ilkesiyle herhangi bir uzlaşma ya da oybirliğini değil, son kertede kendisi ile anlaşmaya varılacağı bilinen öteki ile kurulması öngörülen iletişimi kasteder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Benhabib, **Modernizm, Evrensellik ve Birey**, a.g.e., s. 28.

yönündeki görüşe karşı olmakla birlikte farklı bir zeminde kimliksel ya da talepsel farklılıkların birbirlerine karşı verdikleri mücadelede birbirlerini değiştirip dönüştürdüklerini kabul etmektedir.²⁸⁴

Mouffe'a göre uzlaşma, mevcut iktidar kurgusunun devamlılığının farklı bir görünümü olduğu için kabul edilmemesi gerekir. Bu anlamda Mouffe siyasetin temelini müzakere değil antagonizmalara/çatışmaya dayandığını savunsa da siyasetin zeminini düşmanlar arasındaki kanlı/şiddet içerikli çatışmalardan hasımlar arasındaki rekabete kaydırmaya çalışarak çok daha evcil, ehlileşmiş bir siyaset kavrayışı ortaya koymaktadır. Mouffe'un söz konusu açılımı ile Benhabib'in ortaya koyduğu "*perspektiflerin yer değiştirmesi*" ilkesinin karşılıklı anlaşmaya dayalı görüşüne oldukça yaklaşmaktadır. Mouffe, agonistik demokrasi bağlamında kimliklerin siyasal zeminde birbiriyle çekişmesinin aynı zamanda kimlikleri dönüştüren bir süreç olduğunu savunur. Bu anlamda, herhangi bir kimlik demokratik siyaset içinde hasımı ile mücadele ederken ve onu dönüştürürken kendisi de dönüşecektir.²⁸⁵ Bu iki yönlü değişim ve dönüşüm, birbirine karşıt iki kimliğin başlangıçtaki pozisyonlarından uzaklaşması demektir. Yöntemsel ve teorik bakış açıları birbirinden farklı olsa da her iki yaklaşım da kimliklerin kendi aralarındaki iletişimi üzerinden değişim ve dönüşümünü öngörerek, kimliklerin katı birer sabiteye dönüşmesine karşıdır.²⁸⁶

Mouffe'un müzakereci modele ilişkin eleştirilerinden biri de müzakereci modelin kimliklerin ve farklılıkların oluşumu sürecinde duygulara ve tutkulara hiç yer vermemesidir. Ancak söz konusu tutku, Mouffecu agonistik demokrasi modeline çok fazla yansımamaktadır. Mouffe, siyasal alanda verili bulunan antagonizmaların barışçıl ve demokratik ilkeler üzerinden ehlileştirilmesi gerektiğinden söz ederken siyasalın bağrında bulunan duygu ve tutkuları bir yönüyle perdelemektedir. Düşmanlar arasındaki kanlı mücadelenin demokratik gereklilikler doğrultusunda barışçıl rekabete dönüştürülmesine ilişkin Mouffecu perspektif, siyasalın mahiyeti ile birlikte siyasala dair duygu ve tutkuları dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda, Mouffe'un ortaya koyduğu "demokratik oyun kuramı" siyasala dair duygu ve tutkuları bir yönüyle dışarıda bırakmaktadır. Demokratik

²⁸⁴ Üstüner, a.g.m., s. 333.

²⁸⁵ Mouffe, *Dimension of Radical Democracy*, a.g.m., s. 2.

²⁸⁶ Üstüner, a.g.m., s. 333.

yaşamın gereklilikleri doğrultusunda duygu ve tutkuları dönüştürmek ve eğer dönüşmüyorsa baskılamaya kadar varacak bir dizi uygulamayı haklılaştırmaya çalışmak anlamına gelebilen söz konusu agonistik yaklaşım, bir yönüyle siyasalın doğasına dair ciddi bir müdahale niteliği taşımaktadır.²⁸⁷

Hem Mouffecu agonistik model hem de Benhabib'in müzakereci model de kendi oyun modelini bir biçimde dayatmaktadır. Yine her iki yaklaşım da siyasal ve sosyal eşitlik durumunu bireyin hak ve özgürlüklerine müdahale etmeden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Yine her iki yaklaşım da bir topluluk olarak karar alma ve eylemde bulunma ile bireyin özgürlüğünün bir arada gerçekleşebildiği bir denge durumuna ulaşmayı amaçlamaktadır.²⁸⁸

Müzakereci demokrasi modeli ile agonistik demokrasi modeli arasında bir diğer ilişkisellik noktası da aydınlanma felsefesine yönelik eleştirilerine ilişkindir. Her iki yaklaşım da söz konusu eleştiriyi post modern düşünceden belli açılardan etkilenerek almıştır.²⁸⁹ Hans Blumenberg Aydınlanma düşüncesinin “kendini savunma” ve “kendini yerleştirme” olmak üzere birbirinden farklı iki veçhesi bulunduğunu ve söz konusu iki boyut arasında zorunlu bir ilişkinin bulunmadığını savunur. Söz konusu iki unsurun tarihsel olarak birleştiklerini savunan Blumenberg, bu nedenle bu iki unsurun istenirse birbirinden ayrılacaklarını iddia eder.²⁹⁰ Mouffe'a göre bu kapsamda aydınlanma düşüncesi kendisini savunmak için kendini rasyonel olduğunu savunduğu temellere oturtmuştur.²⁹¹ Ona göre aydınlanmacı felsefe, siyasal liberalizme zerk ettiği “rasyonalizm”, “bireycilik”, “evrensellik”, “tarafsızlık” gibi kavramlarla siyasetin varlık koşullarını ortadan kaldırmaktadır.²⁹²

Müzakereci demokrasi cephesinden Habermas da aydınlanmacı felsefenin problemleri yapısına değinir fakat Mouffe kadar keskin ifadeler kullanmaz. Ona göre aydınlanma fikrinin kendisi değil yöntemi hatalıdır. Ona göre aydınlanmacı ideale sıkı sıkıya bağlı kamusal irade, akli araçsallaştırarak; soyut, subjektif ve tek taraflılık

²⁸⁷ Üstüner, a.g.m., s. 334.

²⁸⁸ Üstüner, a.g.m., s. 334, 335.

²⁸⁹ Aydınlanma düşüncesi ile postmodern eleştiri arasındaki ilişkisellik için bkz. Sarıbay, “Aydınlanma ve Şimdinin Ontolojisi Olarak Postmodernlik” a.g.e., s. 195-211.

²⁹⁰ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 141.

²⁹¹ Demir, a.g.e., 176.

²⁹² Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 68, 69.

boyutlarıyla insanı özgürleştirmek yerine onu kendi ideallerini doğrultusunda disiplinize etmiştir. Rasyonelliği araçsallaştıran, özneler arası ilişkileri ve etkileşimi ortadan kaldıran yönüyle araçsal akıl, düşünme ve diğer tüm alanlarda tek taraflı hâkimiyet alanını pekiştirerek modernite projesini başarısızlığa uğratmıştır.²⁹³ Habermas'a göre liberal demokrasilerde yaşanan siyasal krizin nedeni rasyonalitenin dayandırıldığı hatalı temellerdir. Ona göre özne merkezli/subjektif rasyonalitenin neden olduğu “*rölativizm*” ve onun sonucu olan araçsal aklın yerine kendisine dayanak noktası olarak özneler arası ilişkileri alan “*iletişimsel akıl*” yeni bir alternatif siyasal proje geliştirerek modernliğe ilişkin eleştirileri karşılayacaktır. Rasyonelliğin öznellik/subjektivite üzerinden değil, iletişimsel bir boyut üzerinden gerçekleşeceğini savunan Habermas, bu yolla aydınlanmanın özgürleştirme, modernitenin de demokrasi ideallerinin gerçekleşebileceğini savunur.²⁹⁴

Bu noktada Mouffe ve Habermas'ın aydınlanma konusuna ilişkin görüşlerinin birbirine yaklaştığı gözlenebilir. Mouffe, aydınlanmacı felsefeye yönelik tavrı ve bunun post modern felsefe ile ilişkili bağımlı şu şekilde açıklar:

“Rasyonalizme ve hümanizme karşı çıkış modernitenin reddi anlamına gelmez. Sadece modernite içindeki özel bir projenin, Aydınlanmanın kendine dayanma projesinin krizini ifade eder. Rasyonalizm ve hümanizme karşı çıkış, aydınlanmanın herkes için eşitlik ve özgürlüğün gerçekleştirilmesi anlamına gelen siyasi projesini terk etmek zorunda olduğumuz anlamına da gelmez. Demokratik devrimin bu yönünü sürdürmek ve derinleştirmek amacıyla demokratik projenin zamanımızdaki demokratik mücadelelerin genişliğini ve özgüllüğünü tümüyle dikkate almasını sağlamak zorundayız. Post modern eleştiri olarak adlandırılan katkı, ancak bu yolla tamamen etkili hale gelir.”²⁹⁵

Görüldüğü gibi hem müzakereci demokrasi modeli hem de agonistik model moderniteyi ve onun demokratik anlamdaki siyasal kazanımlarını onaylarken, moderniteyi besleyen aydınlanmacı düşüncenin ideallerini olmasa bile yöntemine ilişkin ciddi problemlerin bulunduğunu vurgular. Habermas, aydınlanmacı yönetimin uygulamaya çalıştığı rasyonalizminin “*araçsal akıl*” yoluyla insanı ve toplumu baskı ve disiplin altına

²⁹³ Küçükalp, a.g.e., s. 123-130.

²⁹⁴ Küçükalp, a.g.e., s. 124.

²⁹⁵ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 27, 28.

sokan tahakkümcü yapısından söz ederken Mouffe, aydınlanmacı düşüncenin “kendine dayanma” temeli üzerinden rasyonalizm, evrensellik, bireycilik vb. ilkelerini siyaset alanında ortak kabul gören değerler olarak sunarak demokratik siyaseti tehlikeye attığını vurgular. Her iki yaklaşımın ayrıldığı temel nokta ise, akıl ve rasyonalizme ilişkindir. Müzakereci demokrasi iletişimsel akıl ve rasyonalizmi siyaset alanında onaylarken Mouffe, rasyonalite ve akıldan arındırılmış bir demokratik siyaset tasavvuru ortaya koyar.

3.2. Post Modern Bağlam

Liberal demokrasi teorisi, bir yönüyle aydınlanma düşüncesi ve modernite sürecinin bir siyaset projesi olarak düşünülebilir. Bu nedenle radikal demokrasiyi post modern bağlamı üzerinden tartışmak üzere öncelikle onun aydınlanmacı ve modern temelleri ile söz konusu temele dair eleştirilerine göz atmakta yarar bulunmaktadır. Müzakereci demokrasi ile agonistik modelin aydınlanma felsefesine dair düşünceleri/eleştirilerine bakıldığında, her iki yaklaşım arasında bir ilişkisellik bulunduğu fark edilebilir. Her şeyden önce, iki yaklaşımın da aydınlanmaya yönelik eleştirilerini post modern düşünceden belli açılardan etkilenecek aldığı söylenebilir.²⁹⁶

Mouffe, aydınlanma düşüncesine ilişkin eleştirilerini büyük ölçüde Hans Blumenberg’in çalışmalarına dayandırır. Blumenberg, aydınlanma düşüncesinin “kendini savunma” ve “kendini yerleştirme” olmak üzere birbirinden farklı iki vechesi bulunduğunu ve söz konusu iki boyut arasında zorunlu bir ilişkinin bulunmadığını savunur. Bu iki unsurun tarihsel olarak birleştiklerini savunan Blumenberg, tam da bu nedenle istenirse birbirinden ayrılacaklarını iddia eder.²⁹⁷ Mouffe’a göre aydınlanma düşüncesi kendisini savunmak için, kendisini rasyonel olduğunu savunduğu temellere oturtmuştur. Ona göre aydınlanmacı felsefesinin, siyasal liberalizme zerk ettiği “*rasyonalizm*”, “*bireycilik*”, “*evrensellik*”, “*tarafsızlık*” gibi kavramlar, siyasetin varlık koşullarını ortadan kaldırmaktadır.

Mouffe, liberalizmin aydınlanma felsefesine dayanan temelleri ile siyaset ve demokrasi arasında güçlü gerilimler bulunduğunu savunmaktadır. Buna göre, aydınlanma düşüncesine hâkim olan “*rasyonalizm*”, “*bireycilik*”, “*evrensellik*”, “*tarafsızlık*” gibi

²⁹⁶ Aydınlanma düşüncesi ile postmodern eleştiri arasındaki ilişkisellik için bkz. Sarıbay, “Aydınlanma ve Şimdinin Ontolojisi Olarak Postmodernlik” a.g.e., s. 195-211.

²⁹⁷ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 141.

ilkeleri benimseyen “siyasal liberalizm”in²⁹⁸ teorik yaklaşımında siyaset ve kimliğe ilişkin birtakım problemlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Müzakereci demokrasi cephesinden Habermas da aydınlanmacı felsefenin problemleri yapısına değinir fakat Mouffe kadar keskin ifadeler kullanmaktan kaçınır. Habermas, aydınlanma fikrinin kendisinin değil yönteminin hatalı olduğunu savunur. Ona göre aydınlanmacı ideale sıkı sıkıya bağlı kamusal irade, akli araçsallaştırarak; soyut, subjektif ve tek taraflılık boyutlarıyla insanı özgürleştirmek yerine onu kendi ideallerini doğrultusunda disiplinize etmiştir. Rasyonelliği araçsallaştıran, özneler arası ilişkileri ve etkileşimi ortadan kaldıran yönüyle araçsal akıl, düşünme ve diğer tüm alanlarda tek taraflı hâkimiyet alanını pekiştirerek modernite projesini başarısızlığa uğratmıştır.²⁹⁹

Habermas’a göre liberal demokrasilerde yaşanan siyasal krizin nedeni rasyonelitenin dayandırıldığı hatalı temellerdir. Ona göre özne merkezli/subjektif rasyonelitenin neden olduğu “rölativizm” ve onun sonucu olan araçsal aklın yerine kendisine dayanak noktası olarak özneler arası ilişkileri alan “iletişimsel akıl” yeni bir alternatif siyasal proje geliştirerek modernliğe ilişkin eleştirileri karşılayacaktır. Rasyonelliğin öznellik/subjektivite üzerinden değil, iletişimsel bir boyut üzerinden gerçekleşeceğini savunan Habermas, bu yolla aydınlanmanın özgürleştirme, modernitenin de demokrasi ideallerinin gerçekleşebileceğini savunur.³⁰⁰ Bu noktada Mouffe ve Habermas’ın aydınlanma konusuna ilişkin görüşlerinin birbirine yaklaştığı gözlenebilir.

Habermas; aydınlanmanın, modernitenin ve onun siyasal/toplumsal projelerinin başarısızlığa uğramasının en önemli nedeni olarak, sürecin “özne merkezli akıl”³⁰¹ üzerinden yürütülmesini gösterir. 18. yüzyılda ortaya çıkan ve zamanla gelişen aydınlanma düşüncesi ve onun beslediği modernite süreci insanlığa özgürlük, otonomi, eşitlik, demokrasi vb. kavramlar üzerinden sonsuz refah ve mutluluk gibi büyük vaatlerde bulunmuştu. Söz konusu vaatleri gerçekleştirmek üzere genelsel-dini dünya görüşü ve

²⁹⁸ Mouffe, teorik çerçevesine liberalizmin iktisadi boyutunu dahil etmez. Onun ilgilendiği “siyasal liberalizm”dir. Mouffe, ‘siyasal liberalizm’in aydınlanmaya dayanan yönünün siyasete yönelik temel bir tehlike içerdiğini savunur. Aydınlanmacı düşüncenin “kendini savunma” ve “kendini yerleştirme” mantıklarının detaylı görünümü için bkz. Hans Blumenberg, *The Legitimacy of Modern Age*, The MIT Press, Boston, 1985.

²⁹⁹ Küçükcalp, a.g.e., s. 123-130.

³⁰⁰ Küçükcalp, a.g.e., s. 124.

³⁰¹ Habermas’ın “özne merkezli akıl” olarak adlandırdığı kavramı Adorno ve Horkheimer gibi Frankfurt Okulu/Eleştirel Teori temsilcileri “öznel akıl”, “biçimsel akıl”, “araçsal akıl” gibi adlarla anılmıştır. Bkz. Derda Küçükcalp, *Siyaset Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 122.

onun “mitleri”nin yıkılması gerekiyordu. Aydınlanma düşüncesi, din ve gelenekte kendisini gösteren mitlere karşı, bütün bireyler için geçerli olduğunu iddia ettiği evrensel bir kategori olan “aklın gücü”nü savunmuştur.³⁰² Bir başka açıdan ise aydınlanma, 18. yy. ile başlayan ve doğanın insan aklının egemenliğine girmesi süreci olarak ortaya konabilir.³⁰³

Aydınlanma programı, Kant’ın “Bilmeye cesaret et!” sözünde vurguladığı üzere insan aklının özerkliği yoluyla insani özgürlüğün ve olgunluğu geliştireceğine dayanan ilerlemeci bir hat üzerine vücut bulmuştur.³⁰⁴ Bu anlamda aydınlanmacı düşünce akla sonsuz güvenin bir açılımıdır. Habermas ve Eleştirel Teorinin temsilcileri Adorno ve Horkheimer’e göre söz konusu güven o denli derindir ki, aydınlanma projesi, rasyonelleşmiş toplum ideali uğruna insan aklını kamusal bir disipline sokarak onu kendi amaçları uğruna araçsallaştırmıştır. Bu nedenle başlangıçta dinin ve geleneksel dünyanın mitlerine karşı akıl öncülüğünde bir karşı koyma tavrı geliştiren aydınlanma düşüncesi, ideallerini gerçekleştirmekten uzaklaşmış, ayrıca söz konusu idealleri gerçekleştirme uğruna bütün bir toplumu “araçsal aklın” tahakkümüne sokmuştur.³⁰⁵

Habermas’a göre araçsal aklın bütün bir yaşam üzerindeki egemenliği siyasal değerleri aşındırarak bir siyasal krize neden olmuş, söz konusu siyasal kriz de siyaseti araçsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, araçsal akıl bir taraftan öne sürdüğü eşitlik, özgürlük, demokrasi, otonomi gibi siyasal vaatleri gerçekleştiremeyerek büyük bir siyasal krize neden olmuş, diğer taraftan da aklın özgürleştirici fonksiyonunun kaybolmasıyla birlikte siyasetin araçsallaşmasının önünü açmıştır.³⁰⁶

Habermas; aydınlanma ve modernitenin projelerinin başarısızlığı konularında eleştirel okul çizgisine katılmakla birlikte aydınlanma ve modernitenin ideallerine halen sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koyar. Ona göre söz konusu sorun modern düşünce içinde kalarak çözülebilir. Habermas’a göre sorunlu olan, aydınlanmanın idealleri değil söz konusu ideallerin gerçekleştirilme yöntemidir. Araçsal akıl; öznel, soyut ve tek taraflılık

³⁰² Fatih Duman, “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 61, Sayı 1, 2006, s. 121

³⁰³ Zygmund Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2011, s. 80.

³⁰⁴ Ali Yaşar Sarıbay, *Demokrasinin Sosyolojisi*, Timaş Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 196.

³⁰⁵ Özlem Duva, “Mitleşen Aydınlanma ve Araçsallaşan Rasyonalite”, *DEU Felsefe Sempozyumları – “Aydınlanma ve Din”*, Türkan Saylan Alsancak Kültür ve Sanat Merkezi, İzmir, 2012, s. 2.

³⁰⁶ Küçükalp, a.g.e., s. 125.

boyutlarıyla insanı özgürleştirmek yerine onu kendi ideallerini doğrultusunda disiplinize etmiştir. Rasyonelliği araçsallaştıran, özneler arası ilişkileri ve etkileşimi ortadan kaldıran yönüyle araçsal akıl, düşünme ve diğer tüm alanlarda tek taraflı hâkimiyet alanını pekiştirerek modernite projesini başarısızlığa uğratmıştır.³⁰⁷

Habermas'a göre siyasal krizin nedeni rasyonalitenin dayandırıldığı hatalı temellerdir. Ona göre özne merkezli/subjektif rasyonalitenin neden olduğu “*rölativizm*” ve onun sonucu olan araçsal aklın yerine kendisine dayanak noktası olarak özneler arası ilişkileri alan “*iletişimsel akıl*” yeni bir alternatif siyasal proje geliştirerek modernliğe ilişkin eleştirileri karşılayacaktır. Rasyonelliğin öznellik/subjektivite üzerinden değil, iletişimsel bir boyut üzerinden gerçekleşeceğini savunan Habermas, bu yolla aydınlanmanın özgürleştirme, modernitenin de demokrasi ideallerinin gerçekleşebileceğini savunur.³⁰⁸

Habermas, iletişimsel akıl ve iletişimsel eyleme dair yaptığı açıklamalarda konuşma durumuna özel bir vurguda bulunur. İletişimsel rasyonaliteyi, kamusal alanda bulunan özneleri aşan “ideal konuşma durumu” olarak niteler. Habermas araçsal aklı, modern tahakküm ve sömürünün nedeni olarak ortaya koyar ve siyasetin söz konusu krizini çözmek yolunda siyasal alanda sözün gücünü ve itibarını tekrar ona geri kazandırmaya çalışır.³⁰⁹ Bu düşünceler üzerinden Habermas; iletişim, diyalog, tartışma, katılma, müzakere, mutabakat, kolektif karar, ideal konuşma vb. kavramlar yardımıyla teorik çerçevesini oluşturduğu müzakereci demokrasi modelinin “*iletişimsel akıl*” ve “*iletişimsel eylem*” temelinde liberal demokrasinin temsil ve meşruiyet sorunlarına çözüm getirebileceğini savunur.

Mouffe'a göre aydınlanmacı rasyonalite ve evrenselciliği eleştirmek, onun demokratik devrime dair siyasal iddiasından vazgeçmek anlamına gelmemektedir. Aydınlanmacı rasyonaliteyi eleştirmek, modern demokratik projeye yönelik bir tehdit anlamına gelmez. Aksine aydınlanmacı ruhun söz konusu boyutunu eleştirmek, demokratik toplum idealinin gerçek dünyada genişletilmesi, geliştirilmesi ve derinleştirilmesi adına önemli bir fırsat sunmaktadır. Liberal demokrasinin geleceğini tehdit eden husus,

³⁰⁷ Küçükalp, a.g.e., s. 123-130.

³⁰⁸ Küçükalp, a.g.e., s. 124.

³⁰⁹ Yılmaz Yıldırım, “Jürgen Habermas’ın İletişimsel Eylem Kuramı”, A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt VIII, Sayı 2, Aralık-2006, s. 249.

rasyonalist yaklaşımın kendisidir. Zira söz konusu yaklaşım siyasetin doğasına karşı kördür ve siyasetin alanında tutkuların oynadığı merkezi rolü görmezden gelir.³¹⁰

Görüldüğü üzere, her iki yaklaşım da moderniteyi ve onun demokratik anlamdaki siyasal kazanımlarını onaylarken, moderniteyi besleyen aydınlanmacı düşüncenin ideallerini olmasa bile yöntemine ilişkin ciddi problemlerin bulunduğu konusunda hemfikirdir. Habermas, aydınlanmacı yönetimin uygulamaya çalıştığı rasyonalizminin “*araçsal akıl*” yoluyla insanı ve toplumu baskı ve disiplin altına sokan tahakkümcü yapısından söz ederken Mouffe, aydınlanmacı düşüncenin “kendine dayanma” temeli üzerinden rasyonalizm, evrensellik, bireycilik vb. ilkelerini siyaset alanında ortak kabul gören değerler olarak sunarak demokratik siyaseti tehlikeye attığını vurgular. Her iki yaklaşımın ayrıldığı temel nokta ise, akıl ve rasyonalizme ilişkindir. Müzakereci demokrasi iletişimsel akıl ve rasyonalizmi siyasal alanda onaylarken Mouffe, rasyonalite ve akıldan arındırılmış bir demokratik siyaset tasavvuru ortaya koyar.

Agonistik demokrasi, liberal demokrasinin derinleştirilmesi üzerinden bir yönüyle modern dönemin iki büyük siyasal ideolojisi olan liberalizm ve sosyalizm arasında bir sentez kurmayı amaçlar. Ancak bu iki büyük siyasal ideoloji arasındaki anlaşmazlıklar kolay çözülebilecek sorunlar değildir. Mouffecü agonistik demokrasi, eleştirel sol geleneği sahiplenme ve kuramsal liberalizmin değerlerine bağlılığı içeriğinde barındıran özgün bir model olarak karşımızda durmaktadır. Bunun yanı sıra agonistik demokrasi, liberalizm ve demokrasi bileşenlerini kendi bünyesinde harmanlarken modernlik ile post modernite arasındaki gerilimi de yaşamaktadır.³¹¹

Modern demokratik devrimin ürünü olan liberal demokrasinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi amacıyla post modern ve post yapısalcı argümanların kullanılması, agonistik demokrasinin modern ve post modern perspektifler arası gerilimleri de kendi içinde yaşamasına neden olur. Bu açıdan agonistik demokrasi modeli, liberalizm ve sosyalizm ya da liberalizm ve demokrasi arasında oluşturulan özgün bir sentez olmasının yanı sıra modern ve post modern düşünceler arasında kurulan bir gerilim hattı boyunca vücut bulmaktadır.

³¹⁰ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 68.

³¹¹ İnce, a.g.e., s. 112

Liberal demokrasiyi içinde bulunduğu krizden kurtarma reğetesini olarak agonistik demokrasinin, marksist mirastan kendine ęıkardıđı pay oldukça sınırlıdır. Bir görüŖe göre, marksist ideolojinin, “*toplumsal ve siyasal yapının köklü bir değişim ve dönüŖüm geçirmesi gerektiği*”ne ilişkin görüŖü dışında agonistik demokrasi düşünceinin klasik marksist söylemden berrak bir şekilde hemen hiçbir fikir almamıştır. Mouffe, ekonomi ve toplumsal sınıfa dair indirgemeci ve özcü fikirlerin yanı sıra klasik marksist öğretinin tarih anlayışına radikal bir eleştiride bulunur. Marksizm’in materyalist, diyalektik, ilerlemeci ve indirgemeci tarih felsefesine çok ciddi bir meydan okuma gerçekleştiren Mouffe’a göre tarihsellik ile kurulabilecek en uygun bağ olumsallık üzerinden gerçekleşebilir.³¹²

Bazı yazarlar³¹³ Mouffe’a ait metinlerde Marksist yönelimlerden ziyade liberal vurguların ön planda olmasından yola ęıkarak Mouffe’u post-Marksist olmaktan ziyade post-liberal bir yazar olarak değerlendirmektedirler.

Kimi eleştirmenlere göre post modern, post yapısalcı ya da ilerici demokrasi düşüncelerinin özgürlük ve eşitlik konularındaki büyük açılımları karşısında agonistik demokrasi alternatifinin liberal demokrasinin imkânları dışında ilerici bir eşitlik, özgürlük ya da çoğulculuk vaat etmediği, vaat etmemekle birlikte böylesi bir demokrasi için alternatif bir teorik zemin dahi sunmadığı söylenebilir.³¹⁴ Bu anlamda agonistik demokrasi, liberal demokrasi içinde bulunan gerilimleri azaltmak, liberal demokrasinin teorik düzlemde sunmuş olduğu soyut siyasal özgürlük vaadini daha gerçekçi bir zemine oturtmaya ęalışmak dışında ilerici bir hedefinin bulunmadığı söylenebilir.

Agonistik siyaset ve demokrasi tezi aynı zamanda liberal ve marksist tezleri ideolojileri yönelik güçlü eleştirileri üzerinden yeni bir siyaset ve toplum düşüncesini ortaya koyarak modernlikle farklı ve yeni bir ilişki kurmayı amaçlayan post modern bir tezdır. Bilindiği gibi post modernliğin nasıl bir süreç olduğuna ilişkin kabaca iki farklı görüŖ bulunmaktadır. Bunlardan ilki post modernliğin modernlikten radikal bir kopuş olduğunu ileri sürerken, ikinci görüŖ ise post modernliği modernliğin radikal bir uzantısı olduğunu savunur. İlk görüŖe göre post modernlik, modernliğin eleştirisi bağlamında yeni

³¹² İnce, a.g.e., s. 112.

³¹³ Erdoğan, a.g.m., s. 52.

³¹⁴ Bonnie Honig, *Emergency Politics: Paradox, Law, Democracy*, Princeton University Press, Princeton, 2009, s. 3

bir paradigmal başlangıç iken ikinci görüşe göre post modernlik, modernliğin güncel görünümüdür.³¹⁵ Mouffecu agonistik siyaset ve demokrasi tezi, post modernliğin taşıdığı anlam konusunda ikinci görüşe daha yakın durmaktadır. Nitekim Mouffe, modernliğin siyasal alandaki en büyük kazanımlarından birinin “modern demokratik devrim” olduğunu savunur. Bu anlamda radikal demokrasi, modernliğin siyasal kazanımları üzerine kuruludur. Radikal demokrasinin temel hedefi, tamamlanmamış bir proje olarak modern demokrasiyi genişletmek ve derinleştirmektir.³¹⁶

Agonistik demokrasi ve siyaset tezinin post modern bir tez olduğuna ilişkin iki önemli kanıt bulunmaktadır; Birincisi, modern aklın egemenliğine dayanan düzene dair kuşkucu bakış, ikincisi ise modern aklın değerlendirme dışı bıraktığı duygular, tutkular ve sezgilere atfedilen değer. Bunun yanı sıra agonistik demokrasi ve siyaset teorisini post modern düşünceden ayıran en büyük özelliği, agonistik demokrasinin özgürlük ve eşitlik değerleri üzerinden modern demokrasiyi koruyucu bir rol üstlenmesidir. Bu yönüyle agonistik siyaset, modernliğe içkin iki kurucu karşıt olan liberalizm ve sosyalizm arasındaki bir senteze karşılık gelir. Ancak, agonistik siyasetin temel amacı liberal demokrasiyi içinde bulunduğu derin krizden kurtarmak ve onun demokratik boyutunu genişletmek ve derinleştirmektir. Bu temel hedef nedeniyle, agonistik siyasal teori sosyalizmden çok liberalizme yakındır. Burada bir çelişki daha açığa çıkar. Agonistik siyaset sol siyaset içinde değerlendirilir ancak burada yüklendiği temel fonksiyon sol siyasetin liberal değerlerle barışmasıdır.³¹⁷

Mouffe, agonistik demokrasi modelini ortaya koyarken kendisini tamamen post modern düşünce akımına kaptırmaz. Kendi alternatif politikasının modern mi post modern mi olduğu konusunda kesin bir yanıt vermekten kaçınır. Radikal demokrasinin kökenlerinin modernliğe ve onun demokratik devrimine bağlarken kimlik, farklılık ve çoğulculuğa ilişkin talepler söz konusu olduğunda post modern teorilerle alışveriş yapar.³¹⁸ Öte yandan Mouffe, kendisinin mutabakatçı liberal demokrasi anlayışını eleştirirken birtakım post modern yazarlarla aynı kategoriye konmasından rahatsızlık duyar. Ona göre farklılıkların tanınması konusunda söz konusu post modern yazarlarla aynı doğrultuda

³¹⁵ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 3. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 4.

³¹⁶ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 26, 27.

³¹⁷ İnce, a.g.e., s. 163.

³¹⁸ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, a.g.e., s. 23-41.

düşünmesine rağmen, aynı yazarlar siyasal olanı ve onun toplumsal antagonizmalarla olan sarsılmaz bağıı görmezden gelerek klasik ve müzakereci liberal görüşlerin temel yanılıısına düşerler.³¹⁹

3.3. Post-Marksist Siyasetin Eleştirisi

Post-Marksist siyasetin eleştirisi, daha çok Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun post-Marksist siyasetin manifestosunu ortaya koydukları “Hegemonya ve Sosyalist Strateji” kitabındaki içerimlere yönelik eleştirileri kapsar.

Mouffe ve Laclau, Marksizm'den kendi teorik çerçevelerini oluşturan post-Marksizm'e geçişi özcülük tehdidinden kurtulmuş, indirgemecilik ve determinizmden uzak, daha özgürlükçü bir söyleme geçiş olarak tanımlarlar. Oysa konuyla ilgili çalışmalarda Mouffe ve Laclau'nun post-Marksizm'i gerçekten temsil edip etmediğı oldukça tartışmalı bir konudur.³²⁰

Her şeyden önce, Mouffe ve Laclau'nun teorik düzlemde kendilerini konumladıkları yer ve adlandırdıkları siyasal duruşa dair eleştiriler bulunmaktadır. Norman Geras'a göre Mouffe ve Laclau, teorik düzlemde kendi konumlarını ifade etmek için kullandıkları “*post-Marksizm*” adlandırması sorunludur. Bunun nedeni, söz konusu yazarlarca post-Marksizm ifadesinin Marksist siyasete dair ilerici bir tavır olarak düşünülmesidir. Oysa “*post-Marksizm*”, normatif ve teorik düzlemde geçersiz bir terimdir. Bu adlandırma yerine Marksizm'in tamamen dışında konumlanma durumunu ifade eden “*ex-Marksizm*” ifadesi kullanılmalıdır. Geras, “*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*” kitabını ve onun tezini “entelektüel bir hastalığın ileri bir safhasının ürünü” olarak görmektedir.³²¹

Çelik; Mouffe ve Laclau'nun Marksizm'e has devrimci yönlerinin törpülenerek liberal demokrasinin meşruiyeti için bir araç olarak kullanıldığına dikkati çeker:

“Mouffe ve Laclau, Marksizm'i liberal demokrasiye tabi boş bir gösteren haline getirmektedirler. Marksizm oradadır, evet. Fakat, onu

³¹⁹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., 137.

³²⁰ Fırat Korkmaz, “Post Marksizm'de İdeolojinin Söyleme Dönüşümü”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, S. 164.

³²¹ Norman Geras, *Discourses of Extremity Radical Ethics*'den aktaran: Demir, a.g.e., s. 68.

Marksizm yapan bütün kodlardan arındırılmış, demokrasiyi derinleştirmek için bir araç haline getirilmiştir. Devrimci tarafı tamamen budanan Marksizm, artık geçerliliğine dair derin kaygılar olan bir düşünce sistemidir ve büyük anlatıların bittiği, post modernizmin zaferini ilan ettiği bir yüzyılda, keskin tarafları törpülenmiş bir nostaji unsuru olarak yer bulabilir.”³²²

Geras’a göre Mouffe ve Laclau’nun Marksizm’e yönelik eleştirileri “*karikatürleştirilmiş ve yoksullaştırılmış bir Marksizm eleştirisi*”nden başka bir şey değildir.³²³ Geras, Mouffe ve Laclau’nun gerçekçi bir Marksizm eleştirisi yapmak yerine Marksizm’i kendi kuramsal çerçevelerini oluşturmak adına teleolojik bir okumaya tabi tutarak araçsallaştırmışlardır. Bu çerçevede, Mouffe ve Laclau, Marksizm’i tarihsel açıdan değerlendirmek yerine, kendi teorilerinin doğruluğunu kanıtlamak adına indirgemeci ve özcü olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır.³²⁴

Demir’e göre Mouffe ve Laclau, Marksist teorinin sınıfa ve onun oluşum sürecine ilişkin değerlendirmeleri eksik ya da hatalı yorumlamalara tabi tutarlar. Bu çerçevede Mouffe ve Laclau, oldukça geniş bir alana yayılan Marksizme ait metinlerin yalnızca küçük bir bölümünü eleştiriye tabi tutarak söz konusu eleştirileri bütün bir Marksist teorinin kendisine mal ederler. Dolayısıyla Mouffe ve Laclau, marksizmi eleştirdiği indirgemecilik tuzağına kendisi düşer.³²⁵

Eagleton’a göre Marksizm, genel anlamda üretici güçler, üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi bütünsel bir bağlamda değerlendirilmektedir. Mouffe ve Laclau ise Marksizmin iktisadi alana ilişkin her değerlendirmesini söz konusu bütünselliği ihmal ederek “ekonomist”, “özcü” ya da “indirgemeci”likle suçlarlar. Oysa post-Marksizm’in söz konusu anlayışı farklı özcü ve indirgemeci bir bakış açıdır.³²⁶ Eagleton’a göre post-

³²² Çelik, a.g.e., s. 95.

³²³ Norman Geras, “Post Marxism?”, *New Left Review*’den aktaran: Korkmaz, a.g.e., s. 164.

³²⁴ Norman Geras, “Ex-Marxizm Without Substance: Being A Real Reply to Laclau and Mouffe, *New Left Review*’den aktaran: Korkmaz, a.g.e., s. 164.

³²⁵ Demir, a.g.e., s. 155.

³²⁶ Terry Eagleton, *Post-Modernizmin Yanılsamaları*, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 118.

Marksizm'in indirgemeci düşünüşe göre hareket ederek yaptığı en büyük öteki hata ise, ekonomi yerine siyaseti toplumsal belirleyici olarak ortaya koymaya çalışmalarıdır.³²⁷

Larrain ise, Mouffe ve Laclau'ya dair oldukça çarpıcı bir gözlemlerde bulunur. Ona göre söz konusu yazarlar, Marksizm'i eleştirirken doğrudan Marks'a ait metinlere atıf yapmazlar. Bunun yerine ikincil kaynakları ve çeşitli Marksizm yorumlarını tercih ederler.³²⁸ Bunun olası nedenlerinden biri de post-Marksist eleştirinin odağına doğrudan Marks'ın yerleştirilmesi halinde, söz konusu yazarların Marksist ideoloji ile aralarına meşru bir ilgi kuramayacaklarını düşünmeleri olabilir.

Mouffe ve Laclau'nun post-Marksizm'ine yönelik eleştirilerinden biri de toplumsal yaşama ilişkin alanları keskin bir biçimde ayırmasıdır. Bu bağlamda Mouffe, odağına aldığı siyaset alanına ilişkin değerlendirmelerini derinleştirirken, bunun iktisadi alanla olan karşılıklı etkileşimini değerlendirme dışında bırakır. Oysa Marksizmin en temel iddialarından biri de alt yapı-üst yapının birbirinden ayrı düşünülemediği tezidir. Marks'a göre siyasi ve iktisadi alanlar birbirinden kopuk, yalıtılmış alanlar değil, toplumsal düzlemde birbiri ile güçlü ilişkiler kuran iki alandır.³²⁹ Bu anlamda Mouffe ve Laclau'nun çalışmalarında siyasal iktisat adeta ortadan kaldırılmıştır.³³⁰ Söz konusu durumu Wood, post-Marksistlerin "kaba-tekniği ekonomi anlayışı" olarak eleştirir ve Mouffe ile Laclau'nun Marksist teoriyi bütüncül olarak kavrayamadıklarını iddia eder.³³¹

Mauzelis'e göre Marksist teorinin kendi içinde birbirinden farklı birçok yöntem çeşitliliği vardır. Söz konusu yöntemsel çeşitlilik teorinin kendisine bir zenginlik bahşeder. Oysa Laclau ve Mouffe, söz konusu çeşitliliği görmezden gelerek Marksizmin "öznelinin, yapının kesin bir belirlenimi altında olduğu" fikrini esas aldığı tezinden hareketle temelsiz bir eleştiride bulunmaktadır. Mouffe ve Laclau'nun söz konusu temelsiz eleştirisine karşın, "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" kitabında sıkça kullandıkları kavramların Marksizmin ekonomiye ilişkin kavramları olması bir başka çelişkili durumdur.³³² Demir'e göre post-

³²⁷ Terry Eagleton, *İdeoloji*, Çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 289.

³²⁸ Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 139.

³²⁹ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasi'ye Karşı*, Çeviren: Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35.

³³⁰ Demir, a.g.e., s. 162.

³³¹ Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış*, Çeviren: Şükrü Alpagut, Yordam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 249.

³³² Nicos Mouzelis, "Marxizm or Post-Marxism?", *New Left Review*'den aktaran: Korkmaz, a.g.e., s. 165, 166.

Marksizm’de onun manifesto metni olan “*Hegemonya ve Sosyalist Strateji*”de iktisadi kavramlar vardır fakat ekonomi yoktur.³³³

Marksizm’i reddetmediklerini, aksine onun temel karakterine sahip çıktıklarını iddia eden Mouffe ve Laclau, Marksizm’in en temel kavramlarından biri olan “*sınıf*” kavramını da reddeder. Bu çerçevede Post-Marksist siyaset, Marksizm içinde hayli geniş tartışmalarla zenginleşen sınıf kavramını, yalnızca “sınıf kimliği” görüşüne indirger. Böylece Mouffe ve Laclau, “*sınıf*” kavramını kullanırken aslında “*sınıf kimliği*”ni kastetmektedir. Sınıf kavramı, Mouffe ve Laclau tarafından kapitalist ekonomiye ilişkin bir toplumsal sömürü ilişkisi bağlamında değil de bir sabit toplumsal kimlik olarak adlandırılarak indirgenmektedir. Sınıfı mutlak bir öz olarak algılayan post-Marksist yaklaşım, bu eleştiri temelinde reddettiği sınıf kavramını yeniden üreterek indirgemecilik tuzağına düşmektedir.³³⁴

Korkmaz’a göre Mouffe ve Laclau’nun Marksizmden etkilendiklerine ilişkin iddia doğrudur. Fakat söz konusu etkilenme Marksizm’in krizine yönelik gerçekçi bir çözüm önerisi ortaya koyma çabası üzerinden değildir. Bu etkilenme, II. Enternasyonal’in doğurduğu Marksizm türünün “ekonomist”, “determinist”, “özcü” ve “indirgemeci” yönlerini Marksizm’e mal ederek, söz konusu türe ilişkin olumlu yanların post-Marksizm ile eklemlenmesi düzeyindedir. Bu anlamda Mouffe ve Laclau, Marksizmin kuramsal zenginliğine değil, fakirliğine odaklanarak Marksizmin teleolojik geri okuması yoluyla onu karikatürleştirmeye çalışmaktadırlar.³³⁵

3.4. Tarihsellik Sorunu

Modernlik ve modernliğin ürünü tüm yapılar tarihsellik ürünü olduklarından, tarihselliği kendi kuramsal çerçevelerinden dışlamaları söz konusu olamaz. Tarihsel perspektif modern yaklaşımların temel karakteristiğidir. Bu açıdan, agonistik demokrasinin kendi jargonunu kullanarak söyleyecek olursak, tarihselliğin üzeri örtülmesi, inkâr edilmesi ya da baskılanması onun geri dönüşüne engel değildir. Agonistik demokrasi fikri,

³³³ Demir, a.g.e., s. 162.

³³⁴ Metin Özügürlü, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, *Praksis Dergisi*, No:8, 2002, s. 34; Demir, a.g.e., s. 163.

³³⁵ Korkmaz, a.g.e., s. 168.

marksist ideolojinin ekonomizm, sınıf indirgemeciliği ve özcü fikirleri aşmakla tarihselliği de aştığı sanısına kapılmaktadır. Bu nedenle Mouffe, agonistik demokrasinin temel karakterini açıklarken olumsuzluğa³³⁶ sürekli bir biçimde atıfta bulunmaktadır. Agonistik demokrasi düşüncesinin, tarihselci anlayışları kuramsal açıdan zengin olmayan kuru bir olumsuzlukla değiştirmeye oldukça ilgi çekicidir. marksizmin materyalist ve indirgemeci yönlerinin köklü reddiyesinin yanı sıra tarihselliğin marksizm çatısı içinde de köklü bir biçimde reddedilmesi, agonistik demokrasiyi tarihle kopuk dar bir çerçeveye sıkıştırmıştır. Agonistik demokrasi üzerine yapılan değerlendirmelerde tarihe hemen hiç atıf yapılmamış olması marksizm'in zihinlerde bıraktığı olumsuz algıyı olduğu gibi dışlama refleksiyle yakından ilişkilidir.³³⁷

Agonistik siyaset teorisi, marksist-sol siyasetten kopuk bir yapıya sahip olması nedeniyle tarihselci yaklaşımı kendi teorik çerçevesinin dışında bırakmıştır. Tarihsel eleştiriden yoksun, tarihselci yaklaşımı dışarıda bırakan, tarihle hesaplaşmayı bir kenara bırakan yapıya sahip haliyle agonistik yaklaşım, hakikat iddiasındaki tüm düşüncelerden uzak, olumsuzluk ilkesi üzerinden gelecekte ortaya çıkabilecek yeni aktörlere umut bağlayan bir yaklaşımdır. Böylece agonistik demokrasi, marksist geçmişe dair tüm tarihsel hesaplaşmaları dışarıda bırakarak geleceğe dönük liberal/özgürlükçü umuda sarılmıştır. Geçmiş ile gelecek arasında bir yerde tarihin ve zamanın bulunmadığı/önemsenmediği bir olumsuzluk düzleminde hareket etmektedir.³³⁸

Agonistik siyasal kavrayışın; tarih felsefesini ve evrenselci hakikat arayışını dışarıda bırakmasının belki de en büyük nedenlerinden biri, özgürleşmeye dair zorlayıcı ve bağlayıcı bir çerçeve ya da yol haritası çizmek istemeyişidir. Bu doğrultuda agonistik demokrasi, bir taraftan liberalizmin ilerlemeci tarihselci yaklaşımına karşı bir eleştiri geliştirirken diğer taraftan da marksizmin yine tarihselci diyalektik materyalizmini reddeder.³³⁹ Bunu yaparken de, her iki ideolojinin de aydınlanmanın doğurduğu ve tarihsel ilerlemeyi esas alan modern ideolojiler olduğunun bilincindedir. Mouffe'un agonistik siyaset teorisi üzerinden burada modernitenin ilerlemeci/tarihselci yönüyle hesaplaşmak

³³⁶ Erdoğan, a.g.m., s. 40.

³³⁷ İnce, a.g.e., 113.

³³⁸ İnce, a.g.e., s. 164.

³³⁹ İnce, a.g.e., s. 165.

niyetindedir. Bu yönüyle agonistik demokrasi modeli sürece dair olumsuzluk ilkesini esas alan yönelime sahip post modern bir bakış açısıdır.

Mouffe, burada evrensellik fikrini reddetmeden³⁴⁰ onun hakikat ve tarih ile olan ilişkisini ortadan kaldırarak, onu olumsuzluk belirsizlik ve belirlenemezlik üzerinden yeniden yorumlamaya çalışır. Bu noktada agonistik siyasetin tarih anlayışı, Benjamin'in "geçmişin bedeli olarak tarih" anlayışı yerine olumsuzluk temelinde yeniden yorumlanan, belirsiz bir akışa sahip geri döndürülemez bir tarihtir. Bu noktada agonistik siyaset için tarih, modernliğin araçsallaştırdığı bir üst anlatı olarak hakikati perdeleyen bir hikâyeler demetinden başka bir şey değildir. Tarih kendisini evrensel olarak sunan ve fakat aslında öznel/tekil bir bütündür. Oysa Mouffe'a göre evrensellik, içeriği önceden belirlenemez gelecekteki yeni demokratik tikel güçler tarafından geçici olarak doldurulması hedeflenen boş bir gösterendir.³⁴¹

Agonistik demokrasi kuramının tarihsel bir perspektiften yoksun oluşunun belki en önemli sonuçlarından biri, kuramın liberal demokrasiye ilişkin iki ana unsuru olan liberalizm ve demokrasi arasında bağlayıcı bir ilişki kuramamasıdır. Söz konusu durum, agonistik demokrasinin en zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır. Liberalizm ve demokrasi arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi bir yönüyle iki unsur arasındaki paradoks üzerinden sağlanabilirse bile tarihsel perspektif ihmal edildiğinde liberalizm ile demokrasinin birbiriyle eklemlenmesini zorunlu kılacak olumsal karakterli bir haklılık gerekçesi bulmak oldukça güçtür. Mouffe'un da kabul ettiği üzere liberalizm ve demokrasinin liberal demokrasi şemsiyesi altındaki birlikteliği modern demokratik devrimin ürünü tarihsel bir olaydır.³⁴²

Tarihsel bir hikâye olan söz konusu birlikteliği neden ve nasıl olumsal bir zeminde haklılaştırabiliriz? Eğer liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişki tarihsel bir birikimin mirası değil de olumsal bir ilişki ise, o halde neden Mouffe'un çalışmalarında söz konusu olumsal zeminin içeriğine dair aydınlatıcı bir analiz bulunmamaktadır? Bu noktada

³⁴⁰ Mouffe evrensellik fikrine kökten karşı çıkmaz. Onu karşı çıktığı evrensellik rasyonel evrenselliştir. Mouffe, çeçevesi önceden belirlenmiş, akla uygun olduğu savunulan ve herkesçe kabul edilmesi zorunlu gösterilen bir evrenselliğe karşı çıkar. Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., 96-103; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 72, 73, 74.

³⁴¹ İnce, a.g.e., s. 165, 166.

³⁴² Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., 55, 56.

Mouffecu agonistik demokrasi tarihselciliğin reddi ve olumsuzluğunun kabulü ile liberal demokrasinin inkâr edilemez tarihsel mirası arasında sıkışmaktadır. Bu durumda agonistik demokrasi, tutarlı olmak adına sıkı sıkı elinde tuttuğu olumsuzluk ilkesini bir kenara bırakıp liberalizm ve demokrasi arasındaki eklemelenmenin liberal demokrasi deneyimi üzerinden tarihsel bir seçim olduğuna ilişkin gerçeği kabul ederek kendi bastırılmış tarihselciliğini kabul etmesi gerekmektedir. Agonistik demokrasi, liberal demokrasi üzerinden bastırılmış tarihselciliği ile yüzleşmek durumundadır.³⁴³

Agonistik demokraside, liberalizm ile demokrasi arasındaki uyum çok fazla sorgulanmaz. Oysaki her iki gelenek farklı tarihsel deneyimler yaşamıştır ve birbirlerine uyum gösterememeleri için yeterince haklı neden mevcuttur. Mouffe söz konusu problemin farkındadır. Demokrat gelenek ile liberal gelenek arasında zorunlu/bağlayıcı bir ilişki biçiminin olmadığını kabul eder. Dahası, her iki geleneğin tarihsel süreçlerin konjonktürel gereklilikleri doğrultusunda birbirlerine eklemelendiklerini de teslim eder. Mouffe ayrıca liberal ve demokrat geleneklerin birbirlerine eklemelendiklerinde mükemmel bir uyum göstermeyeceklerini de doğrular. Zira iki cephenin “mutlu birleşmesi” tarihsel anlamda yumuşak bir geçiş olarak değil, çok sert mücadelelerin sonucunda gerçekleşmiştir.³⁴⁴ Bu nedenle Mouffe’a göre liberal demokrasiye dair kurumlara mutlak bir gözle bakılmamalı, fakat söz konusu kurumlar güçlendirilmeye çalışılmalıdır. Burada Mouffe, çok güçlü bir liberal demokrasi savunusu yapmakla birlikte söz konusu savunmaya dair güçlü bir dayanak ortaya koyamamaktadır. Mouffe, liberal ve demokrat cephenin aralarındaki olumsal nitelikli tarihsel eklemelenmesini bugün neden çok güçlü bir biçimde savunmamız gerektiğine ilişkin ikna edici bir argüman ortaya koyamamaktadır. Bu nedenle Mouffe’un zayıf gerekçelerinde aydınlanmacı ideolojinin ilerlemeci tarih anlayışının belli belirsiz izlerini bulmak mümkündür. Zira Mouffe’un, tarihsel bir deneyimin ürünü olarak kabul ettiği liberalizm ve demokrasi arasındaki eklemelenmenin bugün daha ileriye taşınması, genişletilerek derinleştirilmesi gerektiğine ilişkin görüşü, aydınlanmacı felsefenin tarihsel ilerleme düşüncesiyle oldukça yakınlaşır.³⁴⁵

3.5. Toplumsal/Siyasal Şiddet Sorunu

³⁴³ İnce, a.g.e., s. 167, 168.

³⁴⁴ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 15, 16.

³⁴⁵ İnce, a.g.e., s. 168, 169.

Mouffe'un agonistik demokrasi alternatifine yönelik belki de en ciddi eleştirilerinden biri, agonizmin temelinde bulunan agon'u şiddetten nasıl uzaklaştırabileceği sorusudur. Bu anlamda agon'un şiddetten ayrıksı bir mevcudiyetinin demokratik bir zeminde nasıl gerçekleşeceğine ilişkin sorun hayati öneme sahiptir. Bu nokta, esasında agonistik demokrasi tartışmalarının can alıcı noktasını oluşturur. Zira Mouffe'un bir taraftan siyasalın doğasına ilişkin yaptığı çatışmacı açılım ile diğer taraftan demokratik bir zeminde şiddetten ayrıksı bir siyaset tasavvuru arasında ciddi bir çelişki bulunmaktadır. Siyasal düzlemde iktidar, hegemonya ve çatışmanın belirleyiciliğini kabul ederken, söz konusu zeminde kurulacak ilişkilerin şiddeti kendisinden nasıl kesin bir biçimde uzaklaştıracağına ilişkin soruya tatmin edici bir yanıt yoktur. Eğer agon'un karakteri içinde iktidar ve çatışma olgusu bir hakikat ise, agon'u şiddetten ayırmaya dönük yaklaşım bir hakikat perspektifi üzerinden değil fakat etik bir zemin üzerinden gerçekleştirilebilir. Oysa her türlü etik politik-etik zemini reddeden Mouffecü yaklaşım şiddetten ayrıksı bir agon düşü uğruna etik bir zemine oturttuğu agonizm-antagonizma ayırımına gitmektedir. Bu noktanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymak adına, Mouffecü agonistik demokrasi alternatifinin antagonizmaları agonizme dönüştürme projesi olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Burada, Mouffe, bir taraftan müzakereci demokrasi savunucularını siyasal alana dair etik-normatif ilkeler koymakla suçlarken, diğer taraftan sınırsız bir şiddet ve hıncı içinde barındıran antagonizmayı, demokratik bir zeminde saygıya dayalı bir rekabeti içeren agonizme dönüştürmeye çalışırken takındığı etik tavrı fark etmek gerekmektedir.³⁴⁶

Agonistik demokrasinin burada baş etmesi gereken belki de en büyük problemi, agon mantığı üzerinden şiddeti bir toplumsal/siyasal hakikat olarak tanımakla birlikte, liberal demokrasi çerçevesi içinde çoğulcu ve rekabetçi bir düzen içinde söz konusu şiddeti toplumdan dışlamayı nasıl gerçekleştireceği sorusudur.

Agonistik demokrasinin belki de en büyük amacı ve çabası olan demokratik siyaset zemininden şiddeti dışlamaya yönelik girişimi, söz konusu amaçla çelişik olarak gerçekçi ve sürekli bir çatışma riskini ortadan kaldırmayı amaçlayan mutabakatçı yaklaşımla bir bakıma aynı kapıya çıkmaktadır. Bu anlamda, agonistik demokrasi cephesinin, liberal demokrasi içinde varlık gösteren müzakereci modele mutabakat siyaseti eleştirisi

³⁴⁶İnce, a.g.e., 114.

üzerinden yüklenmesi oldukça tuhaftır. Müzakereci demokrasi düşüncesinin mutabakatçı siyaseti nedeniyle eleştirmesine rağmen, Mouffecu agonistik cephe, kendi içinde “hasım”, agonistik saygı gibi kavramlarla buna benzer nitelikte bir mutabakatçı yaklaşıma dayanmaya çalışmaktadır. Bu nedenle agonistik demokrasinin toplumsal ve siyasal yaşayışa hâkim olduğunu iddia ettiği “daimi çatışma” durumu aslında gerçekçi bir görüntü değildir. Agonistik demokrasinin daimi çatışma durumu olarak açıklamaya çalıştığı durum, aslında toplumsal yaşayışta bulunan aktörlerin birbirleriyle olan yıkıcı mücadelesi değil, toplumsal yaşama egemen olmuş daimi bir istikrarsızlık durumunun duyurulmasıdır.³⁴⁷

Agonistik demokrasi kapsamında siyasal şiddet sorunuyla bağlantılı bir başka gerilim noktası da iktidar ve hegemonya ilişkileriyle örülü gerilimden beslenen ve sürekli bir biçimde gerilim üreten bir yaşayış içinde toplumsal uyum nasıl sağlanabilir sorunudur. Belirli bir demokratik toplumsal düzen tasavvuru ve uygulamaya geçişi, büyük ya da küçük çaplı bir ortak ilke ve normlara dayanması gerekmektedir. Böylesi bir zeminden yoksun yaşayış biçimi, kendisi de bir ilke ve kurallar bütünü olan demokrasiyi ve demokratik düzeni en başından hesaptan düşmek anlamına gelecektir. Çünkü toplumsal düzen ve uyumun tesisinin yanı sıra söz konusu düzen ve uyumun devamlılığı, asgari düzeyde ortak ilke ve kuralın belirlenmesi ve bu ilke ve kurallara toplumsal düzlemde varlık gösteren tüm aktörlerin uyması ile sağlanabilir. Bu durumda Mouffecu yaklaşım, toplumsal yaşayışa hâkim olacak ortak ilke ve kuralların akıl temelinde oluşturulmasına karşı olmasına karşın bir yönüyle akılcılaştırma temeli üzerine inşa ettiği ve meşrulaştırmayı amaçladığı kendi perspektifinin de fark etmeden altını oymaktadır.³⁴⁸

Çatışma ve iktidar ilişkilerini esas alacak bir toplumsal düzen, agonistik demokrasinin temelde hedeflediği liberalizm-demokrasi uyumunun altını oyacağı aşikârdır. Bu noktada agonistik demokrasi cephesi de bir ölçüde, toplumsal düzen ve uyumun tesisi ve devamlılığı adına ortak akla dayanacak ilke ve kurallara duyulan gerekliliği üzeri örtük bir biçimde kabul etmekle birlikte çatışma ve iktidar konularına yaptığı büyük vurgu nedeniyle bir iç gerilim yaşamaktadır. Bu bakış açısı ile konuya baktığımızda Mouffe’un

³⁴⁷ Necati Polat, “Peace as War”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 35, No. 4, 2010, s. 338. <http://alt.sagepub.com/content/35/4/317.full.pdf+html>

³⁴⁸ İnce, a.g.e., s. 114.

Habermas ve Rawls'ı katıksız mutabakatçılar olarak genelleyici ve indirgemeci tarzı kendini ele vermektedir.³⁴⁹

Mouffe'un hegemonya analizi üzerinden mutabakat durumuna baktığımızda, mutabakat aslında istikrarsızlıkların, çatışmaların, çelişkilerin, olumsuzlukların geçici bir sabitliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada agonistik demokrasinin belki de en büyük zaafı, böylesi bir istikrarsızlık ve olumsuzluk düzleminde alabildiğine özgürlükten yana ve fakat liberal demokrasinin ilkeleri çerçevesinde istikrarlı bir toplumsal düzeni amaçlıyor olmasıdır.³⁵⁰ Düzen ve kaos düşüncelerinin birbiri içine geçtiği, istikrar ve olumsuzluğu benimseyen, daimi çatışma halini siyasalın merkezine yerleştirip liberal demokrasiye ilişkin ilke ve kurallara vurgu yapan agonistik model, liberal demokrasinin krizi adına bir çözüm olmaktan çok söz konusu krizi daha da derinleştirebilecek risklere sahiptir.

Liberal demokrasi içinde mevcut ve muhtemel şiddet içerikli çatışmaları sonlandıracak ve toplumsal uyuma temel teşkil edecek ortak ilke ve kuralların neye dayandırılması gerektiğine ilişkin tartışma, agonistik demokrasi modelinin temel açmazlarından biridir. Bir görüşe göre söz konusu açmaz, agonistik demokrasi modelinin kendi içinde radikalize olmasını önleyen, şiddeti siyasetten dışlamayı ve onu ehlileştirmeyi amaçlayan, mutabakata ilişkin agonistik uzlaşma umudunu koruyan bir paradokstur.³⁵¹

Siyasalın kalbinde antagonizma bulunduğunu, söz konusu antagonizmanın siyasalın bağrından sökülemez kurucu bir özellik olduğunu iddia eden Mouffe, söz konusu açıklayıcı ve cesur tavrını, antagonizmanın nasıl agonizme dönüştürüleceğine ilişkin açıklamalarında sürdürmemektedir. Bu da antagonizmaların agonizme dönüşmesine ilişkin süreci belirsiz kılmaktadır.³⁵² Agonistik siyasete göre toplumsal ilişkilerin kurucu dinamiği olan antagonizma gibi bir gerçekliğin, ne şekilde liberal demokratik siyaset içinde ehlileştirilebileceği aslında çözümsüz bir paradokstur. Bu anlamda agonistik demokrasi bir yönüyle liberal demokrasiye ilişkin gerçekçi bir eleştiride bulunmakla birlikte ortaya koyduğu çözüm önerisi söz konusu krizi derinleştirmekten öte bir işlevi bulunmamaktadır.

³⁴⁹ İnce, a.g.e., s. 114, 115.

³⁵⁰ İnce, a.g.e., 124.

³⁵¹ İnce, a.g.e., s. 125.

³⁵² İnce, a.g.e., s. 125.

Agon ile şiddet arasındaki sarsılmaz bağ *Laclau*'da tüm açıklılıyla ortaya konur. Laclau, "*Evensellik, Kimlik ve Özgürleşme*"de toplumsal ve siyasal yaşayışta agonal bağlar üzerinden kurulan ilişkilerin kendi içinde özgürlüğü tehdit edebileceği, dahası onu yok etme potansiyelini içinde barındırdığını şu sözlerle ifade eder: "Tam da ontolojik bir çatışma ve eşitsizlik ihtimalinden dolayı biz özgürlükten söz edebiliriz." Buna benzer bir anlatımla Derrida da aynı konu hakkında şu sözleri söyler : "... en güvenli ve silahsızlanmış tartışma ve ikna faaliyetinde bile güç ve şiddet bulunduğuna katılıyorum."³⁵³ Bu çerçevede Laclau'nun düşünceleri ışığında mevcut ve potansiyel çatışma ve eşitsizliklerin oluşturduğu şiddet riski, özgürlük fikriyle çelişki içinde değildir, aksine özgürlüğü olanaklı kılan fakat aynı zamanda ona en büyük tehdit de oluşturan söz konusu şiddet riskinin varlığıdır.³⁵⁴

3.6. Toplumsal Düzen ve Uyum Sorunu

Mouffe, bir taraftan müzakereci demokrasinin ortak akla dayalı normatif bir siyasal düzlem üzerinde hareket edilmesi gerektiğine ilişkin görüşünü şiddetle eleştirirken, diğer taraftan "*çatışmalı mutabakat*"³⁵⁵ adını verdiği bir uzlaşa ve uyum anlayışına bağlı olduğunu dile getirir. Ancak Mouffe'a göre söz konusu mutabakat türü akla ve normatif temellere dayanan indirgemeci bir uyum değildir. Mouffe, müzakerecileri rasyonalist indirgemecilikle suçlarken oldukça kararlı bir tutum sergilemektedir. Öyle ki, söz konusu rasyonel mutabakat modelinin bir yönüyle özgürleşme sürecini reddeden salt pozitivist rasyonalizm ile aynı yönelimde olduğunu savunur. Oysa durum agonistik cephenin abarttığı yönde değildir. Liberal demokrasinin krizini aşma yönünde ortaya konan iki alternatif çözüm önerisi olarak agonistik demokrasi ile müzakereci demokrasi, aralarında birtakım farklılıklar bulunmasına rağmen sonuçları itibariyle birbirinden çok uzak olmayan iki modeldir. Bu çerçevede, Mouffe'un agonistik demokrasi modeli ile müzakereci model arasındaki farklılığı koyu bir tonda vurgulaması, söylem üzerinden iki modelin birbirinden çok farklı olduğu yönünde bir algı oluşturmaya yönelik olduğu söylenebilir. Bu nedenle müzakereci demokrasi modeline ilişkin yapılacak bağımsız bir çalışmada, söz konusu

³⁵³ Jacques Derrida, "Yapıbozum ve Pragmatizm Üzerine Düşünceler", *Yapıbozum ve Pragmatizm*, Çeviren: Tuncay Birkan, Derleyen: Chantal Mouffe, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998.

³⁵⁴ Laclau, *Evensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, s. 178.

³⁵⁵ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 40, 64, 139; Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, s. 195, 196.

modelin iç dinamiğinde liberal demokratik çerçevede içinde agonistik mücadelelere imkân sağlayacak çeşitli argümanları barındırdığı söylenebilir. Dolayısıyla Mouffe'un müzakereci demokrasiye ilişkin karikatürize edilmiş yorumları ışığında, söz konusu konuda rasyonalist mutabakatçı görüşü eleştirdiği indirgemeci anlayışa kendisinin hapsediği söylenebilir.³⁵⁶

Müzakereci demokrasiye için agonistik mücadele savunusu Habermas'ta görülebilir:

“Müzakere süreçlerinden çıkacak sonuçlar bir kültürün kabul edilmiş temel değerlerine aykırı düşmeme koşuluna bağlı olsa bile birbiriyle çatışma içinde bulunan ve gelecekte mutabakata varma ümidi olmayan siyasal çıkarlar ve değerler için etik söylemlerle elde edilemeyecek bir dengelemeye ihtiyaç vardır. Çelişen çıkarlar arasında kurulması gereken denge, birbirlerine karşılıklı tehdit oluşturan taraflar arasındaki bir uzlaşma ile sağlanabilir.”³⁵⁷

Burada Habermas'ın “birbirlerine karşı tehdit oluşturan taraflar arasındaki bir uzlaşma” tabiri ile Mouffe'un “*çatışmalı mutabakat*”³⁵⁸ olarak adlandırdığı durum arasında çok büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak Mouffecü agonistik demokrasi modeli, müzakereci modelin kendi içinde barındırdığı agonistik temaları görmezden gelerek modeli salt rasyonalist normatif boyutu üzerinden indirgemecilik suçlaması üzerinden derhal mahkûm etmesi oldukça tuhaftır. Müzakereci modeli eleştirerek meşruiyetini tartışmaya açan agonistik cephe oldukça aceleci bir hüküm vermektedir. Agonistik cephenin müzakereci modele yönelik suçlamaları yer yer akla karşı mantık dışı bir saldırı şekline bürünür. Oysa ortak akıl yerine karmaşık, belirsiz ve karar verilemez duygular ve tutkuların yana bir pozisyona girmek hiç de makul bir yaklaşım değildir. Pratik aklın eleştirisinin liberal demokrasinin güncel krizinin çözümüne sunacağı katkı hemen hemen bir hiçtir. Duygular ve tutkuların yana alınan tavrın kendisi demokratik siyasetin konsolidasyonu ve devamlılığı adına katkı mı yoksa tehdit mi oluşturduğu tartışmalı bir konudur. Kaldı ki, akli eleştirmek ve akli savunmak arasında bir tercih yapmak gerekirse, alternatifini ortaya koymak kaydıyla akli eleştirmek öteki seçeneğe göre çok daha zordur.

³⁵⁶ İnce, a.g.e., s. 136.

³⁵⁷ Jürgen Habermas, “Demokrasinin Üç Normatif Modeli”, *Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, çev. Zeynep Gürata - Cem Gürsel, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı, 1999, s. 43.

³⁵⁸ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 64.

Akla muhalif olmak yerine akılı pratik bir sorun görmek söz konusu tartışma bağlamında daha yararlı olacaktır.³⁵⁹ Akılı pratik bir sorun olarak görmek beraberinde en az üç önemli ilkeyi de kabul etmeyi gerektirir:

Birincisi, akıl, belirli bir evrenselliğe sahip değildir. Böylesi bir durum bir amaç ya da iddiadan öteye gitmez. Tikel olan kendini evrensel akıl olarak sunarak büyümeyi ve daha geniş bir meşruiyet temeli elde etmeyi amaçlar. Bu nedenle akıl, bireyden, onun toplumsal konumundan ve onun özerkliğinden bağımsız değildir. Ancak söz konusu özerklik beraberinde bir sorumluluk da getirir. Söz konusu sorumluluk da kendi toplumsal konumlanışının üzerine çıkabilecek bir görüş genişliğine sahip olabilmesidir. İkinci olarak, akla dair aşkın ya da metafizik içeriğin kendisine duyulan gereklilik gerçekçi olmaktan uzaktır. Akıl, tarihsel, toplumsal ve pratik boyutları üzerinden değerlendirilmeli ve söz konusu koşullar üzerinden sonuçları hakikat bağlamında mutlaklaştırmak yerine görelileştirilmelidir. Üçüncü olarak, Habermasçı iletişimsel akıl, pratik aklın içerdiği anlamdan farklı bir yeredir. Herhangi bir “iyi hayat” tasavvuruna sahip değildir. Söz konusu aklın herhangi bir ahlaki kaygısı da yoktur fakat “iyi hayat”ın elde etmeye dair araştırmanın nasıl gerçekleştirileceğini göstermeye yarar.³⁶⁰

Agonistik demokrasinin müzakere modeline karşı çıkmasının belki de en önemli nedenlerinden biri müzakere yapmanın kendisinin toplumsal düzlemde kimlik çeşitliliğini tehdit eden bir unsur olarak görmesindedir. Agonistik demokrasi, müzakere modelinin önerdiği kamusal aklın farklı düşünme ve yaşama biçimlerine yönelik en büyük tehditlerden biri olduğunu savunur. Habermas ve Rawls’ta savunulan, karşıtlıkların kamusal aklın ilkeleri üzerinden mutabakata varabileceğine ilişkin görüşü reddeden Mouffe, toplumsal yaşayışın içinde derinlere kök salan farklılık ve karşıtlıklara ölü müzakereden çok duyguların eşlik edeceğini savunur. Müzakere süreci, hem duygu ve tutkuları dışarıda bırakan rasyonalizm ile hem mevcut iktidara hizmet eder, hem de iktidarın görünümünü maskeleye yarar. Agonistik siyasal anlayışa göre duygu, tutku ve hınçtan bağımsız düşündüğümüzde makuliyet kılıfı üzerinden dışarıdan dayatılan bir iktidar buyruğuna dayalı büyük çaplı haksızlıklar çok kolay bir biçimde içselleştirilebilir. Bunun yerine Mouffe, siyasal düzlemde varlık gösteren tüm konumların birbiriyle olan

³⁵⁹ İnce, a.g.e., s. 136, 137.

³⁶⁰ Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 63-64.

demokratik vasıtalarla çatışmasını olanaklı kılacak bir alternatif sunar. Buna göre demokratik siyasetin temel hedefi, siyasetin içeriğinden duygu ve tutkuları söküp atmak değil, onları demokratik gerekliliklerle uyumlulaştırmaktır. Mouffe bu noktada müzakereci modeli duygulardan ve tutkularından habersiz olmakla suçlamaktadır. Ancak müzakereci model, duyguları ve tutkuları tümüyle dışarıda bırakan bir önermeye sahip değildir. Bunun yanı sıra Mouffe, müzakere süreci sonucu oluşan mutabakata dayanan ortak kararın kendisi hakkında yeterli bir analiz yapmamaktadır. Kabaca ve karikatürize edilmiş bir tarzla mutabakatı iktidarın görünümünü maskeleyen bir araç olarak öne süren Mouffe, mutabakatın kararların alınması sürecine ilişkin önemini görmezden gelir. Mouffe'a göre ortak alınan kararların daha sonraki bir aşamada yaşanacak çekişmenin başlangıç noktası olmasının ötesinde bir anlamı yoktur.³⁶¹

Agonistik demokrasi modeli, konu müzakere modeli olduğunda müzakerenin boyutları ve türleri arasındaki ayırmalara dikkat etmeksizin onu tümüyle mahkûm etmektedir. Oysa müzakere modeli içinde meşruiyet olarak müzakere ile makuliyet olarak müzakere ayrı şeylerdir. Müzakerenin meşrulaştırma işlevi ile makuliyet sağlama işlevi birbirinden farklıdır. Çünkü her meşruiyet temeli kendi içinde aynı zamanda bir makuliyet temeli de barındırmayabilir. Ancak, agonistik demokrasi anlayışına göre meşruiyetten ayrıksı olarak düşünülse bile doğrudan bir makuliyet beklentisi kendi içinde baskıcı sonuçlara yol açabilir. Şöyle ki makuliyet beklentisi, iletişime konu mesajların muhteviyatına dair bir norm olduğuna göre, makul olmadığı kanaati uyandıran tüm öteki alternatif iletişim tarzlarının bastırılması tehlikesi mevcuttur. Söz konusu tehlikeyi ortadan kaldırmanın yollarından biri de makuliyet fonksiyonunu iletişime konu mesajların muhteviyatına ilişkin bir kural olarak kabul etmek yerine karşı karşıya gelen tarafların motivasyonuna dair bir kural olduğunu ortaya koymaktır. Ancak söz konusu çabanın kendisi, agonistik demokrasi anlayışına oldukça uzak kalmaktadır. Zira agonistik demokrasi anlayışı, ister iletişime konu mesajların muhteviyatına ilişkin bir kural isterse tarafların motivasyonuna dair bir kural kabul edilsin makuliyet beklentisini son kertede baskıcı bulmaktadır.³⁶²

³⁶¹ Chantal Mouffe, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", **Institute for Advanced Studies, Political Science Series, No. 72, Vienna, 2000, s. 16.** (Erişim) http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_72.pdf, s.

³⁶² İnce, a.g.e., s. 139.

Öte yandan bir görüşe göre, agonistik siyasetin belki de en temel problemlerinden biri, siyaseti pratik hayatın somut görünüşleri üzerinden değil, salt soyut-kuramsal düzlemde ele almasıdır. Agonistik anlayışın siyasete dair söz konusu yaklaşımı, mutabakatın zorlayıcı edimler üzerine oturduğuna dair engellenemez bir şüpheyi devamlı bir biçimde beslemesine neden olur. Yine söz konusu yaklaşım, ortak kararların alınma sürecinin önemine ilişkin kayıtsız bir tavrı da doğurmaktadır. Oysa hayat deneyimi, mutabakatın zorlayıcılığı ve aynılaştırıcı etkisinin kuramsal düzlemin iddia ettiği ölçüde abartılı olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca agonistik siyasetin iddia ettiği gibi, mutabakatın oluşumu sürecinde yalnızca aklın işlevi yoktur. Bunun yanı sıra, blöf, şaka, dedikodu gibi çeşitli iletişim tarzları da sürece dâhil olur. Bu noktada Dryzek, sağlıklı bir iletişimin asgari koşullarının sağlanabilmesi için şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini ileri sürer: Mutabakata konu iletişim, düşünceyi geliştirmeye teşvik etmeli, asla baskıcı bir karakterde olmamalı, herhangi bir birey da topluluğun özgün deneyimini daha genel bir ilkeyle ilişkilendirmeye açık olmalıdır. Dryzek'e göre söz konusu hususlar doğrultusunda kurgulanmış bir agonistik siyaset, demokratik iletişim süreçlerine katkı sunabilir. Fakat demokratik siyasetin karar alma prosedürlerini ihmal eden bir agonistik siyaset, söz konusu sürece katkı sunmaktan çok, parçalanmış bir toplumsal yapının bölünmüşlüğüne daha da derinleştirir.³⁶³

Diğer taraftan agonistik siyaset ve demokrasi teorisi, tüm olumlu yönleri dışında siyasal alana dair kabul edilmesi için ısrarla gündemine aldığı çatışma durumunu, salt akla dayalı bir siyasal mutlaklaştırmaya karşı çıkmak adına mutlaklaştırmaya çalışarak önemli bir hataya düşmüştür. Çatışma halinin bu biçimde normalleştirilmesi ya da çatışma olgusunun bu denli doğal karşılanması, yine agonistik siyaset teorisinin savunduğu başka bir tez olan olumsuzluk ile çelişki içindedir. Varlığın ve varlıklar arası ilişkilerin dinamik karakteri olarak olumsuzluk, ebedi bir çatışma olgusu ile keskin bir zıtlık ilişkisi içindedir. Ancak söz konusu çelişkinin kabul edilmesi, kullanılan dilin ontolojik düzlemde kurulmasına bağlıdır. Eğer burada kullanılan dil, salt siyasal bir dil ise, bu noktada çatışmanın ebediyeti ve olumsuzluğun değişkenliği arasında bir paradoks bulunmayabilir.³⁶⁴

³⁶³ John S. Dryzek, Bonnie Honig, Anne Phillips, "Introduction", *The Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 220.

³⁶⁴ İnce, a.g.e., s. 144, 145.

Agonistik siyasetin, çatışma olgusunun toplumsal ilişkiler içinde herkes için her zaman olumlu sonuçlar vereceğine ilişkin önermesi kanıtlanmaktan oldukça uzak bir önermedir. Mouffe, bu noktada çatışmacı durumu kabul eden demokratik siyasetin insan doğasının libidinal yıkıcı yönünü törpüleyeceğine ilişkin bir görüş ortaya koyar.³⁶⁵ Ancak şurası bir gerçek ki, libidonun yıkıcı gücü ve etkileri toplumsal ilişkilerin yanı sıra demokrasiye ve onun kurumsal yapısına dönmeyeceğini kimse garanti edemez. Bu durumda “agon”dan iyi ve yararlı şeyler beklemenin, bu beklentinin gerçekleşmesine katkısı olmadığı gibi, toplumu hazırlıksız yakalandığı yıkıcı bir çatışma düzlemine sürüklenme riski bulunmaktadır. Bu çerçevede, insan doğasının niteliğine ilişkin iyi ya da kötü herhangi bir görüş kesinlik kazanmadığı sürece, agonistik siyasetin savunduğu gibi çatışma durumunun toplumsal yapı içinde olumlu işlevlerinin bulunduğu tezi dayanaktan tamamen yoksundur. Mouffe, bu noktada libidonal gücün ötekiye olan yıkıcı etkilerini kabul etse bile söz konusu libidonal yıkıcı gücün kendi özüne dair olumsuz etkilerini görmekten uzaktır. Şurası bir gerçek ki, “agon” yalnızca şiddeti ötekine değil aynı zamanda kendi özüne de yönelen narsist bir yönü de bulunmaktadır. Bu nedenle “agon”un ehlileştirilmesinin olanaklılığı ve “agon”un olumlu yönlerine ilişkin görüşlere kuşku ile yaklaşmak gerekmektedir.³⁶⁶

Agonistik siyasal teoride siyasetin çatışmacı doğasının görünümü olan “agon”a olumlu bir anlam ya da fonksiyon yüklenilmesi, demokratik siyasal düzlemde agonal ilişkilerin nasıl kurulması ve devam etmesi gerektiğine ilişkin normatif bir çerçeve oluşturulmasının öngörülmesi anlamına gelir. Bu durum, agonistik siyasal kuramın müzakereci demokrasi modeli üzerinden siyasal alana dair oluşturulan normatif ve etik çerçeveleri eleştirmesi durumu ile keskin bir çelişki içindedir. Kendisi siyasal ve toplumsal düzlemde her türlü normatif-etik ilke/kuralı reddeden³⁶⁷ agonistik siyaset ve demokrasi kuramı, toplumsal antagonizmaların demokratik toplumsal düzenin kuruluşu ve işleyişinin gereklilikleri doğrultusunda agonizme dönüşmesi gerektiğine ilişkin kuramsal görüşü ve çabası birbiriyle tutarlı olmaktan uzaktır.³⁶⁸

³⁶⁵ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 35.

³⁶⁶ İnce, a.g.e., s. 149, 150.

³⁶⁷ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 9, 10.

³⁶⁸ İnce, a.g.e., s. 150.

Mouffe, başka bir yerde aslında siyasal olan ile etik arasında herhangi bir ilişkisizlik durumunu savunmadığını, yalnızca aralarında çok daha farklı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaya çalışır:

“Politikanın etik ya da ahlaki kaygılardan koparılması gerektiğini ileri sürmüyorum, ama onların ilişkisinin farklı bir şekilde öne sürülmesi gerektiğini söylüyorum... İnsan hakları etiği ve özgürlük-eşitlik kavramları ile düzenin şiddeti ima eden sınırları zorunlu kılan politik mantığı arasında bulunan indirgenemez gerilimin kabulü ve ayrıca politika ve etik arasındaki zorunlu boşluğun daraltılmasının reddedilmesi, daima bir karar vermeyi gerektiren politik alanın rasyonel ahlaki bir hesaba indirgenemeyeceğini teslim etmektir. Aslında demokratik paradoksun kabul edilmesinin yegâne yolu, etik ve politika arasında mümkün olabilecek bir uzlaşma yanılısamasını saf dışı bırakarak, politik olanın etik tarafından sonu gelmeyen sorgulanışını kabul etmektir.”³⁶⁹

Agonistik siyasetin siyasal alana dair birtakım normatif ilkeleri kabul edebileceğini düşündüğümüzde dahi konuya ilişkin söz konusu problem hala mevcudiyetini korumaktadır. Şöyle ki, Mouffecü agonistik demokrasi modeli, toplumsal ilişkilerin bağrında olduğunu iddia ettiği antagonizmaların barışçıl bir rekabet düzlemine geçişine ilişkin yasal ve kurumsal hiçbir ciddi çaba içine girmemiştir. Bu da agonistik siyasal teorinin, kuramsal yönlü zayıflıklarından biri olarak değerlendirilebilir. Mouffe, kendi kuramsal çerçevesini ortaya koyarken, sahip olduğu hegemonyacı siyasal anlayış çerçevesinde öznelliğin durumu, demokratik tartışma ve karar alma süreçleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme ortaya koymamıştır.³⁷⁰

3.7. Agonistik Demokrasi'nin Eleştirisi Sorunu

Mouffe'un, Derrida'cı “*kurucu dışsal*”³⁷¹ kavramıyla Wittgenstein'ci “*oyun*”³⁷² teorisinin bir eklenmesi olarak kimlik ve farklılık arasında giderilemez bir paradoks bulunduğunu, benliğe ilişkin her tanımın mutlak bir biçimde dışarıda bıraktığı kimi

³⁶⁹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 137, 148.

³⁷⁰ İnce, a.g.e., s. 151, 153.

³⁷¹ Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 24.

³⁷² Mouffe, *Demokratik Paradoks*, a.g.e., s. 83, 84.

unsurların bulunduğu savunur. Dışarıda bırakılan “düşman” ya da “hasım” kategorisi üzerinden olumsuzlanır ve ötekileştirilir. Mouffe’un söz konusu analizi akıllara şu soruyu getirmektedir: Kimliğin inşası için dışarıda bırakılması gereken birtakım unsurlar gerekliyse, demokratik siyasal gerekliliklerle uyumlu agonistik bir düzlemde kimliğin “kurucu dışsal”ı kimdir ya da nedir? Daha kapsamlı ve can alıcı bir soru soracak olursak, agonistik siyasal kuram da bir tanım/kimlik inşası olduğuna göre agonistik siyasal kuramın ötekisi nedir? Agonistik siyasal kuramın dışladığı bir öteki, Wittgenstein’in demokratik oyun perspektifini kabul etmeyecek bir ötekidir. Bu durumda Mouffecü agonistik siyaset, söz konusu karşıtları “düşman” ya da “hasım” olarak mı değerlendirecektir? Mouffe, demokratik oyun teorisini benimsemeyen karşıtların demokratik oyundan dışlanması gerektiğini savunur. Demokratik oyunu kabul etmeyenler, oyundan dışlanacaksa, o halde söz konusu kuramı agonistik demokrasi olarak adlandırmanın ne gibi bir anlamı olabilir?³⁷³

Mouffe, bir taraftan liberal demokrasinin, siyasalın çatışmacı doğasını görmezden gelerek, siyaseti bir uyum ve mutabakat sorunu olarak gören yaklaşımıyla, kurucu karşıt olarak ötekiyi yok saymasının siyasal şiddet, terörizm, aşırı sağ ya da sol siyaset bağlamında tehlikeli sonuçlarını ortaya koymaya çalışır.³⁷⁴ Ona göre, liberalizm eğer demokratik bir siyasal bir meşruiyet zeminini arzuluyorsa, siyasalın özgün yapısını ve kimlik ve farklılık arasındaki çözülemez paradoksu kabul etmesi gerekir. Ancak Mouffe’un üzerinden geçmediği bir husus vardır. Söz konusu tehlike ve zorunluluk agonistik siyaset ve demokrasi kuramı için de geçerlidir. Agonistik siyasal ve demokratik oyun kuramı, toplumsal ve siyasal yapı içinde kendisini benimsemeyen aktörleri demokratik oyundan dışlayarak klasik liberal teoriyi eleştirdiği yanı sıra kendisi de düşmektedir. Agonistik siyasal ve demokratik oyun kuramını benimsemeyen aktörleri oyundan dışlayarak yok saymak; siyasal şiddet, terörizm, aşırı sağ ya da sol ideolojiyi besleyerek demokratik siyaset zeminini daha kurulmadan hesaptan düşmek anlamına gelir. Bu durumda Mouffe’un kuramına agonistik demokrasi kuramı demek ne kadar uygun olur?³⁷⁵

³⁷³ İnce, a.g.e., s. 154.

³⁷⁴ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 82-83, 90-91.

³⁷⁵ İnce, a.g.e., s. 155.

Agonistik siyaseti benimseyenler ve benimsemeyenler/dışlananlar arasındaki ayırım, yine agonistik siyasetin “*siyaset*” ve “*siyasal olan*” arasındaki bağlamı üzerinden de değerlendirilebilir. Hatırlanacağı üzere Mouffe, siyasal olanı, toplumsalın kurucu unsuru olarak antagonizma ile ilişkilendirir, siyaseti ise antagonizmanın neden olduğu çatışmalar ekseninde toplumsal ve siyasal yaşayışı imkânlı kılan kurumlar ve pratikler dizisi olduğunu savunur.³⁷⁶ Demokratik siyasette agon'u benimseyenler ile dışlananlar arasındaki ayırım kuşkusuz “*siyasal olan*” bağlamında anlaşılabilir bir ayırımdır. Bu kapsamda çağdaş siyasette, agon'u benimseyenler ve dışlananlar arasındaki siyasal ayırımın kurucu nitelikli bir ayırım olduğunu söylemek son derece güçtür. Çünkü her ikisi de siyasal olana içkindir. Agonistler siyaset ve siyasal arasındaki ayırımı ve siyasalın çatışmacı karakterini savunurlarken kuşkusuz kurucu bir ayırımı giderler. Ancak kendi demokrasi anlayışlarını ortaya koyarken bütün bir siyasal alanı değil, yalnızca kendilerini var eden bağlamı savunmaktadırlar. Bu noktada siyasal olan ile agonistik demokrasi savunusu farklı şeylerdir. Siyasal olan bir bakıma tüm toplumun ve ona ilişkin ilişkilerin kuruluşunu olanaklı kılan genel bir durumun ifadesi iken, agonistik siyaset ve demokrasi teorisi, siyasal olana içkin ve yalnızca savunucuları bağlamında bir değer ve gereklilik taşıyan düşüncedir. Bu nedenle Mouffe, siyasal olanın çatışmacı doğasını tasvir ettiğinde oldukça güçlü argümanlara sahipken, agonistik siyaset ve demokrasi teorisini ortaya koyarken argümanları çok daha zayıf kalır.³⁷⁷

Agonistik demokrasi, temelci düşünceye bulaşmadan temelciliğe yönelik eleştirisini nasıl gerçekleştirebilir? Söz konusu tehlikeden uzak durmanın en iyi yolu, düşünceyi ve eleştiriyi ortaya koyarken kaçınılmaz bir biçimde temelciliğe bulaşma riskinin farkında olarak onu kendinden uzakta tutmaya çalışmaktır. Bu esasında kesin bir kurtuluş reçetesi değildir ve bizleri söz konusu paradoksla karşı karşıya kalmaktan kurtarmaz. Ancak yine de, paradoksu/sorunu her defasında alt etmenin en iyi yolu, onu bir şekilde canlı tutmaya çalışarak ona dair farkındalığı artırmaktır. Bu anlamda, temelci düşünce ile temelciliği ötelemek arasında nihai bir karar verilemezlik bulunduğunu kabul etmek gerekir. Agonistik demokrasi modeli temelci düşünce ile temelciliği ötelemek arasındaki nihai karar verilemezlik fikrinden yola çıkarak demokrasi ile siyasal olan arasındaki nihai karar

³⁷⁶ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, a.g.e., s. 15, 16.

³⁷⁷ İnce, a.g.e., s. 158, 159.

verilemezlik durumunu kendi kuramsal çerçevesine dâhil ederek onu güçlendirmeye çalışır.³⁷⁸

SONUÇ

Bu çalışmada liberal demokrasinin krizi ve radikal demokrasi cephesinin söz konusu krize yönelik tespitleri ile çözüm önerileri tartışmaya açılmıştır. Bu çerçevede Mouffe'un liberal demokrasiye ve onun müzakereci revizyonuna ilişkin eleştirileri ele alınmış, alternatif çözüm önerisi olarak ortaya koyduğu agonistik demokrasi modeli de çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Chantal Mouffe'un liberal demokrasiye yönelik eleştirileri, kaynağını büyük ölçüde liberalizmin aydınlanma felsefesine dayanan temellerinden alır. Schmitt'ten ilhamla siyasalın çatışmacı bir karaktere sahip olduğunu savunan Mouffe, liberalizme hâkim olan aydınlanma düşüncesinin savunduğu “rasyonalizm” ve aydınlanmacı “evrensellik” gibi ilkeler ile siyasal kimliğin ilişkisel ve çatışmacı karakterini yadsıyan “liberal bireycilik” ve “tarafsızlık” gibi kavramların demokratik siyaseti tehlikeye attığını öne sürer. Ona göre liberalizm, siyaseti rasyonel akıl ve evrensel ilkeler üzerinden bir uyum ve mutabakat sorunu olarak görerek siyasalın antagonistik boyutunu ihmal etmesi, onun bir intikam duygusuyla geri gelişine engel değildir. Mouffe'a göre aşırı sağın, yabancı düşmanlığının ve küresel terörizmin yükselişi gibi demokratik düzeni tehdit eden eğilimlerin kökeninde, liberal demokrasilerin, siyasetin antagonistik boyutunu kabul etmemeleri vardır. Bu noktada radikal demokratik siyasetin temel görevi, siyasal alana dair çatışma durumunu kabul ederek, söz konusu alana ilişkin antagonistik ilişkileri agonistik mücadelelere dönüştürmektir.

Mouffe, liberalizmin rasyonalizm, bireycilik, tarafsızlık ve evrensellik gibi kavramlara yaptığı vurguyu eleştirirken liberal teorinin temel hak ve hürriyetler bağlamında özgürlükçü bir yanının da olduğunu vurgular. Aydınlanmacı rasyonellik ve evrenselciliğe yönelik Mouffecü eleştiri, modern demokratik devrime ve onun siyasal projesi olan liberal demokrasiye yönelik bir tehdit içermez. Bu anlamda Mouffe,

³⁷⁸ İnce, a.g.e., s. 160.

liberalizmden kurtulmak yerine siyasal liberalizmi aydınlanmacı bağlarından kurtararak demokrasi ile uygun argümanlarla yeniden eklemlenmeyi teklif eder.

Liberal demokrasinin kuramsal krizinin kökeninde, 19. ve 20. yüzyıllarda sosyalizm tehdidine karşı aynı cephede mücadele eden, “*liberalizm*” ve “*demokrasi*” geleneklerinin daha sonra birbirlerine eklemlenmesi sonucu ortaya çıkan teorik gerilim bulunmaktadır. Mouffe, liberalizmin savunduğu temel değer olan özgürlük ile demokrasinin öne sürdüğü eşitlik ve halk egemenliği arasındaki gerilimi “*demokratik paradoks*” olarak adlandırır. Ona göre söz konusu çelişki, aşılması ne mümkün ne de gerekli bir çelişkidir. Önemli olan, bu temel çelişkinin demokratik bir siyasal çerçevede karşıtlar arası mücadelenin mutlak olarak belirlenemez ve indirgenemez bir unsur olarak kabul edilmesidir. Zira Mouffe’a göre demokratik siyasetin mükemmel bir biçimde tasavvur edilmesi onun kendini çürüten bir ideale dönüşmesine neden olur. O halde liberal demokrasilerde, demokratik siyasetin gayesi, var olan mevcut çelişkileri ortadan kaldırmak olmamalıdır. Çelişkilerin çoğulcu yapısı, demokratik siyasetin kurucu unsuru ve güvencesidir.

Mouffe’a göre liberal demokrasinin krizi, siyasal düzlemde çoğulculuğa izin vermeyen yapısıyla kendisini en açık şekliyle ortaya koyar. Bu anlamda liberal demokrasi, özel alanda bireylerin hak ve özgürlüklerini savunmalarını öngörürken siyasal alanda kimliklerin çoğulculuğu ve farklılıkların temsiline imkân tanımamaktadır.

Mouffe’a göre liberal demokrasinin krizine müzakereci model gerçekçi bir çözüm önerisi ortaya koyamamaktadır. Bu anlamda Mouffe, müzakereci demokrasinin rasyonel-iletişimsel akıl ve evrensel ilkeler üzerinden siyasal aktörlerin kamusal alanda özgür ve açık müzakereleri aracılığıyla siyasal mutabakata ulaşarak liberal demokrasinin temsil ve meşruiyet krizinin aşılabileceğine ilişkin tezini reddeder. Bunun en temel nedeni, söz konusu modelin siyasal olanın çatışmacı karakterini kabul etmemesi ve siyasal alanın kendisini gerçekleştireceği koşulları normatif ilkelerle kısıtlamasıdır. Siyasalın temelinde mutabakat değil, sonu belirsiz çatışmalar bulunmaktadır. Dışlama içermeyen rasyonel bir mutabakat düşünülemez. Müzakereci demokratlar böylesi bir hayali kurgudan söz ederken aslında fiilen mevcut birtakım dışlama ya da çatışmaların üzerini örtmektedirler. Dolayısıyla müzakereci model de liberal demokrasinin krizini aşmak yerine onun düştüğü temel yanılgıya düşer.

Liberal demokrasinin Mouffecu eleştirisinin çağdaş siyasal tartışmalara belki de en büyük katkısı siyasalın çatışmacı karakterine ve liberal demokrasinin çoğulculuk fikri üzerinden demokratik niteliğinin derinleştirilmesi gerektiğine ilişkin yaptığı güçlü vurgulardır.

Liberal demokrasinin krizini aşmak adına agonistik demokrasi modelini öne süren ve kendi ideolojik konumunu post-Marksizm olarak ortaya koyan Mouffe, agonistik demokrasi modelinde siyasal liberalizm ile demokrasiyi yeniden eklemlemeye yönelik bir formül geliştirir. Söylem alanı, hegemonya, özne, iktidar, kimlik, farklılık, antagonizma, agonizm, eşdeğerlik, evrensel ve tikel gibi kavramlar üzerinden açıklamaya çalıştığı post-Marksist yaklaşımla Mouffe aynı zamanda solun siyasal krizine de çözüm arayışındadır. Bu anlamda agonistik demokrasi ve siyaset modeli, liberalizm ve sosyalizm arasında demokrasinin yol göstericiliğinde bir çözüm önerisi olarak da düşünülebilir.

Hegemonya ve Sosyalist Strateji'de Mouffe, ortaya koyduğu post-Marksist yaklaşımla sol siyasetin reel politikte ortaya çıkardığı diktatoryal Sovyet sistemine bir tepki olarak, solun gerçekte demokrasiyle çatışma içinde olmadığını, aksine sosyalizm ve demokrasinin ideallerinin birbiriyle uyum içinde olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda, post-Marksizmin klasik Marksist söylemden sınıf anlayışı, özcülük ve indirgemecilik gibi noktalar üzerinden bir kopuş olduğu dile getirilse de, belli yönleriyle Marksist teorinin demokrasi eksenli bir savunması olarak da düşünülebilir.

Diğer taraftan Mouffe'un ortaya koyduğu post-Marksist yaklaşım ve agonistik demokrasi modelinin içeriğine eleştirel bir gözle bakıldığında, Marksist yönelimlerden ziyade liberal unsurların ağırlıkta olduğu bir iç diskura sahip olduğu söylenebilir. Kimi Marksist eleştirmenler söz konusu tespitten hareketle Mouffe'un sol/Marksist çizgiyi temsil etmediğini öne sürer. Mouffe'un Marksizm eleştirileri de bu anlamda gerçekçi bir Marksizm okuması değil, onun karikatürize edilmiş kaba formlarına yönelik değerlendirmeleri kapsamaktadır. Bu çerçevede Mouffe bir yönüyle Marksizm'i eleştirdiği indirgemecilik ve özcülük tuzağına kendisi düşmektedir.

Mouffe, ideolojik düzlemde Marksizm'in genel anlayışına bağlılığını dile getirirse de metinlerinde liberal düşünceye yönelik örtük fakat güçlü vurgular bulunmaktadır. Bu anlamda kimi yazarlarca Mouffe'un siyasal/ideolojik konumu post-Marksist olmaktan ziyade ex-Marksist ya da post-liberal olarak adlandırılmaktadır.

Mouffe'a yönelik eleştirilerden bir diğeri, müzakereci model üzerine yaptığı değerlendirmeler üzerinedir. Mouffe'a göre müzakereci model ile agonistik model gerek yöntem gerekse süreç ve sonuçlar itibariyle birbirinden oldukça farklı yaklaşımlardır. Gerçekte Mouffe, iki model arasındaki farklılıklara abartılı vurgular yaparak müzakereci modeli eleştirmektedir. Oysa her iki model arasındaki farklılıklar yerine benzerlikler ve geçişlilikler dikkate alındığında, iki modelin birbirine alternatif olmaktan çok birbirinin tamamlayıcısı olduğu da kolaylıkla söylenebilir. Bu çerçevede, her iki modelin de modern liberal demokrasiye yönelik eleştirilerinin başlangıç noktasının aydınlanma felsefesi olması hiç de şaşırtıcı değildir. Habermas; Adorno ve Horkheimer'in çalışmaları üzerinden aydınlanmacı düşünüşün yöntem olarak ortaya koyduğu araçsal aklın tahakkümcü karakterinden söz ederken, Mouffe; Hans Blumenberg'in çalışmaları üzerinden aydınlanmanın kendine dayanma projesinin krizini ortaya koyar. Ancak her iki yazarın da yönetime ilişkin itirazları bulunmasına rağmen demokratik devrime ve aydınlanmanın ideallerine sıkı sıkıya bağlı olması bir diğer ortak noktadır.

Agonistik demokrasi modeli aynı zamanda teorik çerçevede, iç kurgusunda ortaya çıkan birtakım sorunlar bağlamında da eleştirilere konu olmaktadır. Agonistik modelin olumsal siyasal perspektifi ile liberal demokrasinin tarihselliği arasındaki çelişkinin nasıl giderileceği, toplumsal/siyasal antagonizmaların agonistik mücadelelere nasıl dönüştürüleceği, şiddet olgusunun siyasal alandan nasıl dışlanacağı, kimi ortak ilke ve kurallar olmaksızın toplumsal düzenin nasıl korunacağı, akla referansta bulunmaksızın salt duygu ve tutkular üzerinden yürütülen bir siyasetin yol açacağı toplumsal çözülme/ayırışma ve düşmanlıklarla nasıl başa çıkılacağı, agonistik demokrasiyi ya da daha genel bir ifade ile demokratik oyunu benimsemeyenlere yönelik tavrın ne olacağı gibi sorunlara Mouffe'un verdiği yanıtlar tatmin edici olmaktan uzaktır. Bu da söz konusu modelin kırılganlığını bir yönüyle açığa çıkarmaktadır.

Kuşkusuz, hiçbir teorik yaklaşım kusur ve eleştiriden muaf değildir. Bu anlamda agonistik modele yöneltilen eleştiriler -içeriğinde haklılık payı bulunsa da- Mouffe'un liberal demokrasiye yönelik kuramsal katkılarını ortadan kaldırmaz. Aksine, demokrasi idealinin eleştiri kültürü üzerinden kendisini sürekli bir biçimde yenileyerek liberal demokrasiye yön vermesi, demokratik siyasetin geleceğine ilişkin ümit verici bir gelişmedir. Nasıl ki Mouffe çağdaş siyaseti Schmitt ile birlikte ve ona karşı okumayı teklif ediyorsa, bizler de liberal demokrasinin krizini Mouffe ile birlikte ve ona karşı

okuyabiliriz. Liberal demokrasinin krizini aşmak için Mouffe'un ortaya koyduğu şekliyle siyasete içkin karşıtlıkları bastırmak ve demokrasiye has paradoksları ortadan kaldırmaya çalışmak yerine demokratik çoğulculuğu öngören bir siyasetin imkânlarını devamlı olarak genişletmek durumundayız. Ancak bu bizi agonistik demokrasi modelini kabule zorlamamalıdır. Bu noktada Mouffe'un kuramsal çözüm önerisini kabul etmek yerine, söz konusu önerinin kırılganlıkları üzerinden liberal demokrasiyi geliştirmeye çalışmalıyız.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- BARRY Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, Çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.
- BAUMAN Zygmund, **Bireyselleşmiş Toplum**, Çeviren: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- BEZCİ Bünyamin, **Carl Schmitt'in Politik Felsefesi**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006.
- BENHABİB Seyla, **Modernizm, Evrensellik ve Birey**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- BLUMENBERG Hans, **The Legitimacy of Modern Age**, The MIT Press, Boston, 1985.
- CEVİZCİ Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.
- DEMİR Gökhan, **Postmarksizm ve Radikal Demokrasi**, Patika Kitap, İstanbul, 2014.
- DRYZEK John S., HONIG Bonnie, PHILLIPS Anne, "Introduction", **The Oxford Handbook of Political Theory**, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- EAGLETON Terry, **İdeoloji**, Çeviren: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, **Post-Modernizmin Yanılsamaları**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- HEYWOOD Andrew, **Siyasi İdeolojiler**, Çevirenler: Ahmet Kemal Bayram vd., 4. Baskı, İstanbul, 2012.
- HONIG Bonnie, **Emergency Politics: Paradox, Law, Democracy**, Princeton University Press, Princeton, 2009.
- HABERMAS Jürgen, **Kamusalın Yapısal Dönüşümü**, Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- İNCE Murat, **Çağdaş Siyaset Felsefesinde Agonistik Politika**, Atıf Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- KEYMAN Fuat, **Türkiye'de Radikal Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- KÖKER Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- KÜÇÜKALP Derda, **Siyaset Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- LACLAU Ernesto-MOUFFÉ Chantal, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, Çev. Ahmet Kardam, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- LACLAU Ernesto, **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, Çeviren Ertuğrul Başer, 3. Baskı, İstanbul, 2000.

- LARRAİN Jorge, **İdeoloji ve Kültürel Kimlik**, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.
- LEFORT Claude, **Democracy and Political Theory**, Cambridge : Polity Press, 1988.
- MACPHERSON C.B., **The Life and Times of Liberal Democracy**, Oxford University Press, New York, 1977
- _____ **The Real World of Democracy**, Oxford University Press, New York, 1976.
- MOUFFE Chantal, **Siyasal Üzerine**, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____ **Siyasetin Dönüşü**, Çev. Fahri Bakırcı-Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara, 2010.
- _____, **Demokratik Paradoks**, Çev. A. Cevdet Aşkın, 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2009.
- RANCIÈRE Jacques, **Siyasalın Kıyısında**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınevi, İstanbul, 2007.
- RAWLS John, **Siyasal Liberalizm**, Çeviren: Mehmet Fevzi Bilgin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- SCHUMPETER Joseph A., **Capitalism, Socialism and Democracy**, George Allen & Unwin (Yayıncılar), 2003.
- SARIBAY Ali Yaşar, **Demokrasinin Sosyolojisi**, Timaş Yayınevi, İstanbul, 2012.
- _____, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, 3. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2001.
- SARIBAY Ali Yaşar - KEYMAN Fuat -TEKELİ İlhan - KAHRAMAN Hasan Bülent, **Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim**, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- SARTORI Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- SCHMITT Carl, **Siyasal Kavramı**, Çev. Ece Göztepe, 2. Baskı, Metis Yayınevi, İstanbul, 2012.
- _____, **Parlamentar Demokrasi Krizi**, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, 2. Baskı, Dost Yayınevi, Ankara, 2010.
- _____, **Siyasi İlahiyat**, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, 2. Baskı, Dost Yayınevi, Ankara, 2005.
- VERGİN Nur, **Siyasetin Sosyolojisi**, 6. Baskı, Doğan Yayınevi, İstanbul, 2008.
- WOOD Ellen Meiksins, **Kapitalizm Demokrasi'ye Karşı**, Çeviren: Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

YAYLA Atilla -MAHÇUPYAN Etyen, “Demokrasi mi Özgürlük mü?”, **Liberallik Demokratlık Tartışması**, Liberte Yayınları, Ankara, 2008.

Makaleler

ADAKLI Gülseren, “Post-Marksizmin Kurumsal ve Siyasal Açmazları” **Praksis Dergisi**, Sayı: 2001(1)-Kış.

BERKTAY Fatmagül, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji” **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsen Örs, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008

BATI Uğur, “Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post- Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 22, Ekim – Kasım – Aralık – 2010.

BENHABİB Seyla “Müzakereci bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, **Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999.

BİLGİN Mehmet Fevzi; “Çevirmenin Sunusu”, **Siyasal Liberalizm**, John Rawls, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

BROWN Wendy, “Artık Hepimiz Demokratız...”, **Demokrasi Ne Alemde?**, Haz. Eric Hazan, Çev. Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

BULUT Nihat, “Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi”, **AÜEHFD**, Cilt: VII, Sayı: 1-2 (Haziran 2003).

COHEN Joshua “Deliberative Democracy and Democratic Legitimacy”, **The Good Polity: Normative Analysis of the State**, ed. Alan P. Hamlin, Philip Pettit, Oxford, Blackwell, 1989.

CROWDER George, “Çoğulculuk ve Liberalizm”, **Diyalog Dergisi**, Çev. L.Korkut, Sayı: I, 1996/1.

ÇELİK Nur Betül, “Siyasal Üzerine (Kitap Eleştirisi)”, **Kültür ve İletişim Dergisi**, Cilt : XIII, Sayı : II, Yaz – 2010.

ÇETİN Halis, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2002.

_____, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2001.

DERRİDA Jacques, “Yapıbozum ve Pragmatizm Üzerine Düşünceler”, **Yapıbozum ve Pragmatizm**, Çeviren: Tuncay Birkan, Derleyen: Chantal Mouffe, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998.

- DUMAN Fatih, “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 61, Sayı, 1, 2006.
- ERDEM Burcu Kaya, “Radikal Demokrasi Kuramı Bağlamında Yeni Medyanın Geleceği”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı:40, Yıl:2011.
- ERDOĞAN Necmi, “Metinlerarasılık, Hegemonya ve Siyasal Alan”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, No: 63 – 1994.
- GÜLENC Kurlul, “Post-Marksizm, Radikal Demokrasi ve Eleştirileri”, **Yeditepe’de Felsefe**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, Sayı:56, İstanbul, 2010.
- KANATLI Mehmet, “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt: I Sayı: II, Temmuz 2014.
- KAVUŞ Seçil, “Demokrasi ve Taşra”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 2013/1, 2013.
- KAYA Funda Günsoy, “Politik Olan’ın Nötralizasyonu ve Devrimci Politika: Carl Schmitt’in Marx Okuması”, **Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**, Sayı: 19 Yıl: 2012.
- KAYGALAK Sevilay, “Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 2001(1)-Kış.
- KEYMAN Fuat, “Nasıl Bir Liberal Demokrasi”, **Diyalog Dergisi**, Sayı: I, 1996/1.
- LACLAU Ernesto– MOUFFE Chantal, “Kalpler, Zihinler ve Radikal Demokrasi”, Çev. Asena Günel, **Birikim Dergisi**, No: 113 – 1998.
- _____, “Amansız Fakatsız Marksizm Sonrası”, Çev: Ahmet Kardam, **Marksizm ve Gelecek Dergisi**, No: 5 – 1992.
- LACLAU Ernesto, “Sınıf Savaşı ve Sonrası”, Çeviren: A. Özkan, **Birikim Dergisi**, No: 5 – 1989.
- MOUFFE Chantal, “Siyasetin Sonu ve Sağ-kanat Popülizmin Meydan Okuması”, Çev. Erdem Evren, **Birikim Dergisi**, Sayı 163-164 - Kasım-Aralık 2002.
- _____, “Radikal Demokrasi: Modern mi Postmodern mi?”, **Modernite Versus Postmodernite**, Derleyen: Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.
- _____, “Demokrasi, İktidar ve Siyasal Düzen”, **Demokrasi ve Farklılık**, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabip, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- _____, “Kültür, Kimlik ve Demokrasi”, **Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**, Çev. Zeynep Gürata - Cem Gürsel, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabip, çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999.

- _____, “Yapıbozum, Pragmatizm ve Demokrasinin Siyaseti”, **Yapıbozum ve Pragmatizm**, Çeviren: Tuncay Birkan, Derleyen: Chantal Mouffe, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, “Democratic Politics Today”, **Dimension of Radical Democracy**, Editör: Chantal Mouffe, Verso Yayınları, Londra, 1992.
- ÖRS H. Birsen, “İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsen Örs, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZALP Ahmet, “Liberal Demokrasinin Derinleştirilmesi Gereği ve Müzakereci Demokrasi”, Uluslararası Davraz Kongresi, S.D.Ü, 24-27 Eylül 2009, Isparta, Türkiye.
- ÖZDEMİR Gürbüz, “Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: I, 2013.
- ÖZTÜRK Armağan, “İki Liberalizm Teorisi ya da Liberalizmin Bölen Metodolojik-İdeolojik Ayraçlar Üzerine Bir Soruşturma” **Yeni Sağ Yeni Sol**, Derleyen: Armağan Öztürk, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.
- _____, “Radikal Demokrat Önerinin Eleştirisi”, **Cogito Dergisi**, Sayı: 43, (Yaz) 2005.
- ÖZÜĞURLU Metin, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, **Praksis Dergisi**, No:8, 2002.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: X, 2005.
- ŞAYLAN Gencay, **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE – Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 1998.
- ÜSTÜNER Fahriye, “Radikal demokrasi: Liberalizm mi, Demokrasi mi? Evet, lütfen!” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt XXXIV Sayı: II (Aralık), 2007.
- WOLİN Sheldon S., “Elle Tutulmaz Demokrasi”, **Demokrasi ve Farklılık**, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- YEĞEN Murat, “Liberal Demokrasi’den Radikal Demokrasiye Geçişsizlikler”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 87, Kış 2000-2001.
- YILDIRIM Yılmaz, “Jürgen Habermas’ın İletişimsel Eylem Kuramı”, **A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 2, Aralık-2006.
- ZOURNAZI Mary, “Umut, Tutku, Siyaset: Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau ile Bir Söyleşi”, **Umut-Değişim İçin Yeni Felsefeler**, Çeviren: Uygur Abacı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Diğer Kaynaklar

- ARI Mehmet, Düşük Yoğunluklu Demokrasi Ve Türkiye : 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Demokratikleşme Süreci, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- BAYTOK Erol, Radikal Demokrasi ve Türkiye’deki Siyasi Partiler, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.
- ÇELİK Gizem Ekin, Sınıf Kavramının Güncelliği Bağlamında Chantal Mouffe Düşüncesinin Eleştirel Bir Analizi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.
- DUVA Özlem, “Mitleşen Aydınlanma ve Araçsallaşan Rasyonalite”, **DEU Felsefe Sempozyumları** –“Aydınlanma ve Din”, Türkan Saylan Alsancak Kültür ve Sanat Merkezi, İzmir, 2012.
- KAHRAMAN Suna Güzin, Radikal Demokrasi ve Vatandaşlık: Liberal ve Komüniteryan Yaklaşımlarla Bir Karşılaştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.
- KORKMAZ Fırat, “Post Marksizm’de İdeolojinin Söyleme Dönüşümü”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.
- MOUFFE Chantal, “The Limits of John Rawls’s Pluralism”, **Politics Philosophy Economics**, Vol. 4, No. 2, 221-231, June, (Erişim) <http://www.mediafire.com/?5uuzn2ohzm>, 2005.
- _____, “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism”, **Institute for Advanced Studies, Political Science Series**, No. 72, Vienna, 2000. (Erişim) http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_72.pdf
- POLAT Necati, “Peace as War” Alternatives: Global, Local, Political, Vol. 35, No. 4, 2010. (Erişim) <http://alt.sagepub.com/content/35/4/317.full.pdf+html>
- YILDIRIM Yavuz, Radikal Demokrasi Teorisi ve Uygulanabilirliği: Farklı Yerel Yönetim Deneyimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ebuzer		KARAASLAN
Doğum Yeri ve Yılı	Diyarbakır /Silvan		07/06/1990
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	Orta Düzey/YDS:78.75		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2004	2007	Bursa Yıldırım Beyazıt Lisesi
Lisans	2008	2012	Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans	2012	2015	Uludağ Üniversitesi S.B.E. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2014	-	Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	ebuzerkaraaslan@gmail.com		
	Tarih		
	İmza		
	Adı Soyadı		

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Ebuzer KARAASLAN
Tez Adı	Chantal Mouffe ve Liberal Siyaset Teorisinin Demokratik Eleştirisi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	<input checked="" type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input type="checkbox"/> Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	<input checked="" type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :